

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ
НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ»

На правах рукопису

Боярко Ірина Миколаївна

УДК 339.94 : 330.341.1 (043)

**РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНО-ОРІЄНТОВАНОГО
ПРИКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА
(на прикладі Сумської області)**

Спеціальність 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Науковий керівник:
Єпіфанов Анатолій Олександрович,
доктор економічних наук,
професор

СУМИ - 2008

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ІННОВАЦІЙНО-ОРІЄНТОВАНОГО РОЗВИТКУ СПІВРОБІТНИЦТВА ПРИКОРДОННИХ РЕГІОНІВ	
1. 1. Співробітництво прикордонних регіонів в системі наукових досліджень міжрегіональних відносин	11
1. 2. Світовий досвід розвитку прикордонного співробітництва в контексті перспектив євроінтеграції України	27
1. 3. Сучасні теорії та методологія дослідження науково-практичних проблем розвитку інноваційно-орієнтованого співробітництва прикордонних регіонів	41
Висновки до розділу 1	63
РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ПРИКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В УМОВАХ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ	
2. 1. Система факторів інноваційно-орієнтованого розвитку співробітництва прикордонних регіонів	66
2. 2. Внутрішньорегіональні чинники активізації прикордонного співробітництва в Сумській області	79
2. 3. Сучасний стан та тенденції розвитку зовнішньоекономічних зв'язків Сумської області	95
2. 4. Інноваційний потенціал регіону в системі факторів розвитку прикордонного співробітництва	118
Висновки до розділу 2	137

РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЕФЕКТИВНОГО ІННОВАЦІЙНО-ОРІЄНТОВАНОГО РОЗВИТКУ
СПІВРОБІТНИЦТВА ПРИКОРДОННИХ РЕГІОНІВ

3. 1. Організаційне оформлення євро регіональної моделі управління інноваційно-орієнтованим розвитком співробітництва прикордонних регіонів	139
3. 2. Механізми формування і розподілу спільних міжтериторіальних фондів фінансових ресурсів прикордонного мезорегіону	157
3. 3. Оцінка ефективності економічної взаємодії прикордонних регіонів	172
Висновки до розділу 3	183
ВИСНОВКИ	185
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	188
ДОДАТКИ	211

ВСТУП

Актуальність теми. Вичерпання чинників екстенсивного економічного зростання обумовлює посилення уваги до пошуку нових форм прискорення економічної динаміки, адекватних сучасним тенденціям світової економіки. В умовах інтенсифікації процесів науково-технічного розвитку і підвищення впливу інновацій на сучасний і перспективний стан світової системи господарювання жодна країна не спроможна успішно розвиватися поза широким міжнародним співробітництвом. При цьому акценти у розгортанні такої взаємодії країн змістилися на міжрегіональний рівень, що особливо яскраво виявляється на терені сучасного європейського економічного простору. Зазначені аспекти обумовлюють підвищення наукового інтересу до проблеми ефективної організації співробітництва прикордонних регіонів, важливою складовою якого нині є спільна науково-технічна та інноваційна діяльність.

Методологічним проблемам регіонального співробітництва та взаємовідносин прикордонних територій присвячені наукові праці вітчизняних вчених: О. Алімова, В. Андрійчука, П. Беленького, С. Будкіна, В. Герич, А. Голікова, М. Гонака, О. Гонти, М. Долішнього, В. Дубницького, А. Єпіфанова, П. Луцишина, Н. Луцишин, Ю. Макогона, Н. Мікули, М. Мінченка, А. Мокія, В. Пили, І. Сала, Л. Чернюк, О. Чмир та інших. Загальний аналіз організаційної структури та діяльності єврорегіонів зроблений експертами З. Бройде, Є. Кіш, М. Лендел, І. Студенніковим.

Високо оцінюючи їх науковий доробок, представлений достатньо репрезентативним теоретичним та емпіричним матеріалом, слід зауважити, що до цього часу немає прийнятного підходу до обґрунтування та побудови організаційно-економічного механізму прикордонної співпраці, заснованої на інноваційній моделі функціонування господарського комплексу регіонів. Розбудова економіки прикордонних територій на інноваційному підґрунті потребує чіткого визначення змісту процесу інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва, його мети, стратегічних напрямів і механізмів реалізації; розробки та впровадження системи заходів з підтримки

інноваційної діяльності, а також формування організаційно-управлінської інфраструктури, здатних надати новий імпульс економічного зростання та підвищення соціально-економічної ефективності.

Це обумовило вибір теми дослідження, її актуальність, практичну спрямованість і окреслило основне коло дослідницьких питань.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Наукові результати, теоретичні положення і висновки дослідження було використано при виконанні науково-дослідної теми Української академії банківської справи НБУ “Сучасні технології фінансово-банківської діяльності в Україні” (номер державної реєстрації 0102U006965), «Розробка методики фінансово-економічного моніторингу регіонального розвитку», «Організаційно-методичні засади забезпечення ефективного інноваційно-орієнтованого розвитку співробітництва прикордонних регіонів», у межах яких викладені пропозиції автора щодо банківського моніторингу міжрегіональних прикордонних взаємодій, комплексної оцінки ефективності співробітництва прикордонних регіонів, економіко-організаційного забезпечення розвитку прикордонного співробітництва.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є науково-теоретичне обґрунтування та поглиблення основних організаційно-економічних положень, розробка практичних рекомендацій щодо розвитку інноваційно-орієнтованого співробітництва прикордонних регіонів. Досягнення зазначеної мети зумовило постановку наступних завдань:

- визначити зміст прикордонного співробітництва та його місце в системі транскордонних зв'язків регіонів;
- визначити видову структуру та організаційні форми реалізації прикордонного економічного співробітництва;
- розкрити сутність і організаційно-функціональний зміст механізму інноваційно-орієнтованого розвитку співробітництва прикордонних регіонів;

- провести системний аналіз світової практики та досвіду регіонів України з організації прикордонного співробітництва і визначити напрями його застосування в північно-східних регіонах країни;
- провести аналіз передумов розвитку прикордонного співробітництва в умовах ринкової трансформації територіальних соціально-економічних систем північно-східних регіонів України;
- обґрунтувати напрями інноваційно-орієнтованого співробітництва регіону з суміжними прикордонними територіями Російської Федерації;
- удосконалити пропозиції щодо створення організаційно-управлінської структури розвитку інноваційно-орієнтованого співробітництва прикордонних регіонів;
- розробити науково-методичні підходи щодо комплексної оцінки ефективності співробітництва прикордонних регіонів, формування та розподілу міжрегіональних фондів фінансування програм прикордонного співробітництва, які б враховували інноваційну спрямованість і пріоритетні напрями такої співпраці.

Об'єктом дослідження є процеси взаємодії в межах суспільно-територіальної системи Сумської області України та суміжних з нею прикордонних регіонів Російської Федерації.

Предметом дослідження є теоретико-методолгічні засади розвитку інноваційно-орієнтованого співробітництва прикордонних регіонів.

Методи дослідження. Вирішення обраної науково-практичної проблеми базується на загальнонаукових принципах проведення комплексних наукових досліджень, класичних положеннях сучасної економічної теорії, регіональної економіки, теорії управління. Для досягнення поставленої мети в дисертаційній роботі в основному використовувались такі методи: системного підходу, структурного аналізу та логічного синтезу – для розкриття значення співробітництва прикордонних регіонів у активізації зовнішньоекономічних зв'язків країни, а також обґрунтування соціально-економічної сутності інноваційно-орієнтованого розвитку співробітництва прикордонних регіонів, визначення

системи факторів та передумов його налагодження; діалектичний і причинно-наслідковий зв'язок – для формування організаційно-функціонального механізму інноваційно-орієнтованого розвитку співробітництва прикордонних регіонів; математико-статистичні і статистико-аналітичні методи – для виявлення тенденцій розвитку міжрегіонального співробітництва досліджуваної суспільно-територіальної системи і розробки методики оцінки ефективності взаємодії прикордонних регіонів, механізмів розподілу спільних фондів фінансових ресурсів прикордонних регіонів; наукової абстракції – для поглиблення методологічних засад регулювання розвитку інноваційно-орієнтованого співробітництва прикордонних регіонів, розробки напрямів інноваційно-орієнтованого співробітництва регіону з суміжними прикордонними територіями, удосконалення пропозицій щодо створення організаційно-управлінської структури розвитку інноваційно-орієнтованого співробітництва прикордонних регіонів. Пропоновані науково-методичні підходи щодо оптимізації фінансування проектів співробітництва побудовані на застосуванні методів динамічного програмування.

Інформаційною базою дослідження є офіційні дані Державного комітету статистики України, Державної митної служби України і їх територіальних органів, а також матеріали з комп'ютерної мережі Інтернет. В роботі використані нормативні документи міжнародного права та законодавства України, а також публікації українських та зарубіжних авторів з питань міжнародного міжрегіонального співробітництва.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна полягає у теоретичному узагальненні та обґрунтуванні методологічних засад, методичних підходів і розробці прикладних рішень формування механізму інноваційно-орієнтованого розвитку співробітництва прикордонних регіонів України як складової соціально-економічних передумов їх партнерського входження у світові господарські зв'язки. Вона розкривається в таких основних теоретичних та методологічних результатах дисертаційного дослідження.

Вперше:

- обґрунтовано і запропоновано розроблені науково-методологічні підходи до комплексної оцінки ефективності прикордонного співробітництва, які, на відміну від існуючих, передбачають оцінку рівня збалансованості прикордонних міжрегіональних взаємодій;

Удосконалено:

- сутність поняття прикордонного співробітництва, в якому порівняно з існуючими підкреслюється якісна відмінність цієї форми зв'язків між суб'єктами економічної діяльності різних регіонів від транскордонної за функціональним наповненням (створення умов для залучення всіх територій сусідніх держав до спільного вирішення соціально-економічних проблем) та просторовою зоною охоплення (виключно прилеглі прикордонні території);

- класифікацію регіонів за рахунок введення нового їх виду – “прикордонний мезорегіон”, який являє собою локалізовану виключно в прикордонні просторову концентрацію інтенсивних взаємин між територіальними громадами декількох суміжних прикордонних регіонів сусідніх країн в особі юридичних та фізичних осіб, громадських організацій. Запропоноване поняття відрізняється від існуючих тим, що дозволяє відокремити просторову зону здійснення прикордонної співпраці в дослідженнях транскордонних міжрегіональних відносин;

- принципову схему механізму інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва як системи функціонального поєднання організаційно-економічних форм та методів управління процесами прикордонної міжрегіональної співпраці, спрямованої на активізацію спільної науково-технічної та інноваційної діяльності;

- систему факторів розвитку прикордонного співробітництва шляхом їх диференціації за рівнями виникнення (макрорівень, внутрішньорегіональний, мікрорівень) та характером впливу на інноваційність регіональної економіки (транскордонні (міжрегіональні) та прикордонні (регіональні));

- науково-методичні підходи визначення частки участі спільного фонду транскордонного регіону, що дозволяє здійснювати мотиваційне управління

процесами розподілу спільних фінансових ресурсів прикордонних регіонів за критерієм відповідності пріоритетним напрямам розвитку транскордонного простору;

- науково-методологічні підходи щодо розподілу спільних фінансових фондів транскордонних регіонів в процесі формування проектів програми прикордонного співробітництва, що на відміну від наявних враховує бюджетні обмеження, територіальні та міжтериторіальні ефекти від їх реалізації.

Набули подальшого розвитку:

- пропозиції щодо формування і функціонування єврорегіональної організаційної структури як основи забезпечення інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва;

- практичні рекомендації щодо формування і управління кластерними утвореннями, регіональними інститутами підтримки малого і середнього бізнесу як елементів формування інноваційної моделі розвитку прикордонного мезорегіону.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в дисертаційній роботі теоретичні положення, методичні підходи та практичні рекомендації щодо формування механізмів інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва, формування і розподілу спільних між територіальних фондів фінансових ресурсів, оцінки ефективності взаємодії прикордонних регіонів, створення прикордонних зон трансферу технологій через систему організаційно-економічних заходів залучення суб'єктів господарювання в транснаціональні кластерні схеми коопераційно-інтеграційних міжфірмових зв'язків можуть бути використані при формуванні нової зовнішньоекономічної політики України, в економіко-аналітичній і прогностичній роботі державних і регіональних органів управління. Вони знайшли застосування при розробці комплексної програми прикордонного співробітництва Сумської області з відповідними регіонами Російської Федерації (довідка №03-03/945 від 04.05.2006 р.), у навчальному процесі та науково-дослідній роботі Української академії банківської справи НБУ (довідка №20-06/2507 від 04.03.2006 р.)

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійною працею, в якій викладено авторський підхід до вирішення наукового завдання організаційно-економічного забезпечення ефективного розвитку співробітництва прикордонних регіонів, орієнтованого на активізацію спільної науково-дослідної та інноваційної діяльності. Наукові результати, теоретичні положення і практичні рекомендації, які виносяться на захист, одержані автором особисто. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, в дисертації використані лише ідеї та висновки, що належать дисертанту.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження доповідались і обговорювались на II міжнародній науково-практичній конференції “Динаміка наукових досліджень 2003” (20 – 27 жовтня 2003 р.); міжнародній науково-практичній конференції “Регіон 2003: стратегія оптимального розвитку” (м. Харків, 22 – 25 квітня 2003 р.); а також на всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні проблеми соціально-економічного розвитку регіонів України» (м. Донецьк–Мелекіно, 9–10 вересня 2002 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження опубліковано у 13 наукових праць загальним обсягом 5,5 друк. арк., в тому числі особисто автору належить 4,0 друк. арк.

Структура і обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Повний обсяг дисертаційної роботи становить 223 сторінок комп’ютерного тексту, який містить 25 таблиць, 22 рисунки, із загальної кількості яких 3 займають всю площу сторінки, 8 додатків, розміщених на 13 сторінках. Список використаних джерел із 198 найменувань викладено на 23 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБГРУНТУВАННЯ ІННОВАЦІЙНО-ОРІЄНТОВАНОГО РОЗВИТКУ СПІВРОБІТНИЦТВА ПРИКОРДОННИХ РЕГІОНІВ

1. 1. Співробітництво прикордонних регіонів в системі наукових досліджень міжрегіональних відносин

Наближення кордону Європейського Союзу (ЄС) до території України та виконання нею стратегічних завдань щодо інтеграції в ЄС зумовлює, що серед багатьох важливих напрямів розвитку зовнішньоекономічних зв'язків країни в сучасних умовах надзвичайно актуальною є проблема активізації участі прикордонних територій країни у міжрегіональній співпраці. Зокрема, в Стратегії інтеграції України до ЄС [156] зазначається, що практичне здійснення інтеграційного процесу можливе лише за умови доповнення загальноєвропейського виміру співпраці регіональною інтеграцією.

Проблеми взаємин прикордонних регіонів в Україні досліджують П.Беленький [11–14, 48, 145], В.Геєць [30], В.Герич [31], А.Голіков [33–35], О.Гонта [36, 136], Б.Данилишин [39, 40, 159, 161], Р.Дацків [41], М.Долішній [47, 48, 145], В. Дубницький [79, 166], А.Єпіфанов [50, 51, 53], Н.Луцишин [73, 74], Н.Мікула [11–13, 84], М.Мінченко [51, 53, 85–88], Ю.Палеха [103], В.Пила [108, 109], З.Петренко [106, 107], Є.Сич [136], О.Чмир [108, 109] та ін.

Одним з центральних завдань сучасних досліджень проблематики прикордонного співробітництва є формування відповідного категорійного апарату, побудованого на науково обґрунтованому трактуванні відповідних понять, їх чіткій систематизації та диференціації.

Серед понять, які вживаються в наукових розробках і в практичній роботі з досліджуваної проблематики, найбільш широким є “міжрегіональне співробітництво”, яке, відповідно до Статуту Асамблеї європейських регіонів, передбачає будь-які зв'язки, встановлені між регіонами, що належать до різних держав. У випадку відсутності спільного кордонного між такими регіонами їх

співробітництво доцільно визначати, як міжтериторіальне (inter-territorial co-operation). Саме така позиція закріплена у преамбулі до Протоколу № 2 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями, визначення міжтериторіального співробітництва якої містить відповідне виключення відносин транскордонного співробітництва між сусідніми органами влади.

Для означення відносин співпраці на терені суміжних прикордонних регіонів сусідніх держав в сучасній науковій літературі та практиці міжрегіональних відносин майже синонімічно вживаються два поняття – “прикордонне співробітництво” (cross-border co-operation) та “транскордонне співробітництво” (trans-border co-operation). Під таким співробітництвом, як правило, розуміють спільні дії, спрямовані на посилення та розвиток добросусідських відносин між територіальними громадами або органами влади кількох держав, які реалізуються шляхом укладення міжрегіональних угод і домовленостей.

Багато дослідників зауважують на їх змістовній нетотожності. Так, на думку В.Герича, термін “прикордонне співробітництво”, слугує для означення лише економічної складової співпраці прикордонних територій. Він вказує, що, оскільки взаємини прикордонних регіонів відбуваються в значно більшій кількості сфер, то категорія “транскордонне” (“trans” в перекладі “пере”, тобто переносити, переміщати тощо) більше відповідає суті сукупності процесів, що відбуваються на прикордонних територіях [31, с.10].

Такий підхід впливає з первинного змістовного наповнення категорії “прикордонне співробітництво”, що сформувалося з початку вітчизняних досліджень цієї проблематики. У 80-х рр. ХХ ст. це поняття широко застосовувалось у дослідженнях співпраці країн - членів ради економічної взаємодопомоги (РЕВ), коли процеси прикордонної взаємодії розглядалися як невід’ємна складова механізму взаємної адаптації народногосподарських комплексів цих країн в умовах економічної інтеграції. Прикордонне співробітництво визначалось як специфічна підсистема міжнародних

економічних відносин, що виступає як конгломерат окремих форм інтернаціональної взаємодії, які виділяються на основі локального підходу до їх здійснення, наявності ряду спільних елементів управління на місцевому рівні та загальних цільових функцій [137]. Предметом дослідження при цьому переважно був вплив зазначених взаємодій на стан та розвиток окремих прикордонних територій суміжних держав.

З врахуванням такої історичної практики науковий вжиток терміну “прикордонне співробітництво” є більш традиційним для вітчизняної економічної думки. Розповсюдження використання характерного для західноєвропейської термінології терміну “транскордонне співробітництво”, безпосередньо пов’язано із розвитком західноєвропейських інтеграційних процесів та включенням у них України.

Узагальнення визначень, поданих вітчизняними вченими [13, 103, 145], дозволяє розуміти транскордонне співробітництво як якісно вищу форму прикордонного співробітництва, коли прикордонна інфраструктура починає нести на собі нове, транс’європейське навантаження. Власне з цієї причини західними вченими, для його означення досить часто використовується сполучення “транс–Європейське співробітництво” (trans-European co-operation).

Воно становить одну з форм інтеграційної взаємодії прикордонних територій різних держав через коопераційні, виробничі та інші зв’язки окремих господарюючих суб’єктів. Це співробітництво спрямоване на подолання негативних аспектів існування кордонів тих, що виникли на прикордонних територіях через їх розміщення на окраїнах держав. Тобто транскордонне співробітництво – специфічна сфера реалізації міжнародних відносин на регіональному рівні, яка, охоплюючи всі загальні їх форми (зовнішньоекономічну, політичну, екологічну, культурно-освітню та інші види діяльності), відрізняється необхідністю і можливістю більш активного їх використання з метою спільного вирішення проблем соціально-економічного розвитку, значно вищим навантаженням на регіональну інфраструктуру через

наявність спільного кордону, високий рівень взаємного спілкування населення сусідніх держав [48].

Науковці Інституту регіональних досліджень НАН України, зокрема П.Беленький та Н.Мікула [12, 13], досліджуючи характер співвідношення зазначених понять, також наголошують на більш широкому значенні терміну “транскордонне співробітництво” порівняно з “прикордонним”. Але природу цієї розбіжності вони вбачають у виникненні нових більш досконалих та ефективних організаційних територіальних форм співпраці прикордонних регіонів (транскордонних регіонів, єврорегіонів) і формуванні у зовнішніх відносинах сусідніх територій міжрегіонального рівня управління, поряд з міждержавним. Таким чином, на їх думку, якщо головним об’єктом дослідження прикордонного співробітництва були окремі прикордонні регіони, то у випадку транскордонної співпраці об’єктом розгляду є переважно специфічні територіальні утворення, сформовані суміжними прикордонними регіонами на договірних підставах, як єдині цілісні соціально-економічні системи.

На нашу думку, прикордонне співробітництво доцільно розглядати як систему зв’язків та відносин, що мають місце виключно між суб’єктами економічної діяльності, які розміщуються на прилеглих прикордонних територіях декількох держав, спрямованих на найбільш ефективне вирішення їх спільних проблем. В свою чергу, оскільки в сучасній практиці міжнародних відносин транскордонне співробітництво має переважно геополітичне значення, то воно є більш широким явищем, яке, окрім безпосередньо прикордонного співробітництва, охоплює низку заходів, проектів, відносин, що спільно здійснюються регіонами суміжних країн, незалежно від їх розташування, за умови обов’язкової участі в них, прямої або посередницької, територій відповідного прикордоння (рис. 1.1).

При цьому основний принцип транскордонної співпраці полягає у тому, щоб створити в прикордонних зонах такі зв’язки і такі договірні відносини, які б уможливили спільний пошук рішень й взаємовигідне розв’язання наболілих проблем в межах транскордонного простору та сприяли активізації зовніш-

ньюекономічної діяльності всіх регіонів країни. Тобто термін “транскордонне співробітництво” має застосовуватися для означення тих зв’язків між суміжними прикордонними регіонами сусідніх країн, що покликані сприяти активізації та підвищенню ефективності економічної, екологічної, культурної тощо співпраці поряд з прикордонними і неприкордонними регіонами. В цьому разі воно є основним ланцюгом в складній системі зовнішньоекономічних зв’язків, що поєднує регіони сусідніх держав.

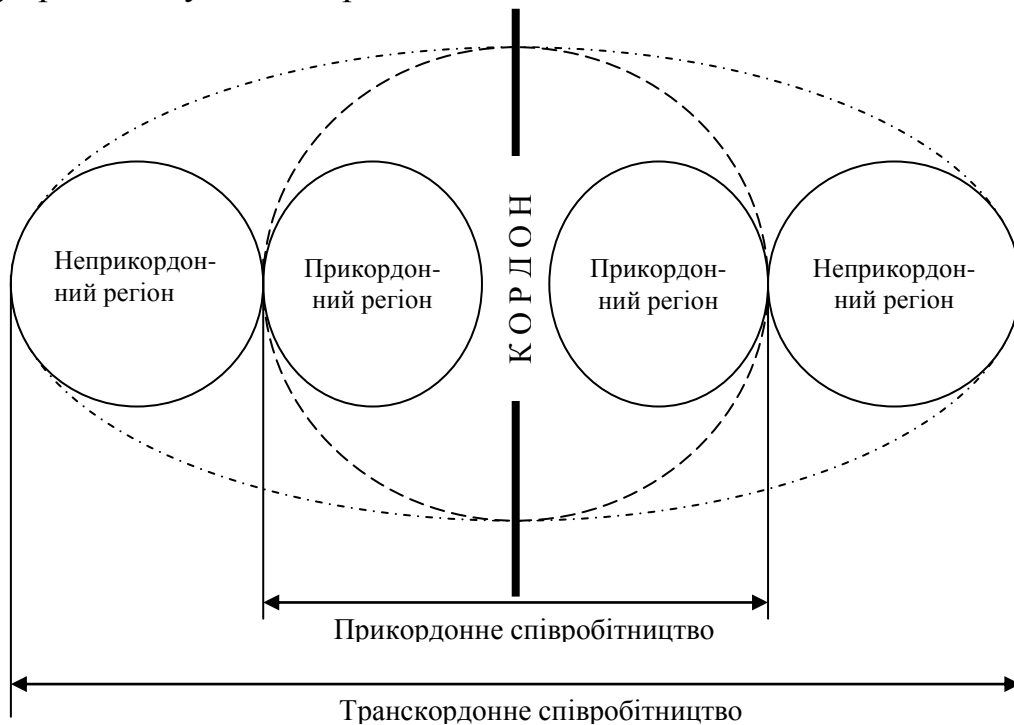

Рис. 1.1. Графічна інтерпретація співвідношення між поняттями прикордонного та транскордонного співробітництва

Зауважимо, що запропоноване нами трактування зазначених понять не суперечить визначенню, що надається в статті 2 Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або владами [135], за якою транскордонне співробітництво полягає у будь-яких спільних діях, спрямованих на посилення, поглиблення та розвиток добросусідських відносин між територіальними громадами та органами влади, що перебувають під юрисдикцією двох або більше держав, та укладання з цією метою необхідних угод або досягнення відповідних домовленостей. Як видно, в ній не накладається обмежень на коло суб’єктів транскордонного

співробітництва територіальними громадами та органами влади виключно прикордонних регіонів.

Подібне тлумачення знайшло відображення і в Законі України “Про транскордонне співробітництво”[134], де воно розглядається як спільні дії, спрямовані на встановлення і поглиблення економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших відносин між територіальними громадами, їх представницькими органами, місцевими органами виконавчої влади України та територіальними громадами, відповідними органами влади інших держав у межах компетенції, визначеної їх національним законодавством.

Прикордонне співробітництво є складовою процесів регіоналізації, які ми схильні розглядати як проміжний етап в глобалізації світової економіки. При цьому його розвиток є елементом механізму забезпечення поступового розгортання процесів інтегрування декількох країн. Воно виконує функції попередньої інтеграції (інтеграції в межах єврорегіонів до виходу на загальноєвропейський ринок), оскільки оптимальним шляхом до зовнішньої інтеграції є внутрішня інтеграція транснаціонального простору, об’єднаного спільною історією та економічними інтересами. При цьому прикордонне співробітництво не обмежується налагодженням міжрегіональної взаємодії лише на перших етапах розгортання інтеграційних процесів. З часом, в міру нарощування інтеграційних процесів, воно стає складовою якісно вищої форми співробітництва – транскордонної, яка може носити трансконтинентальний, глобальний характер. Отже, ефективний розвиток прикордонного співробітництва передбачає у якості одного з своїх можливих наслідків досягнення певної інтегрованості соціально-економічних систем прикордонних регіонів. Основна роль транскордонного співробітництва у інтеграційних процесах визначається можливістю прискорення процесів вирівнювання якості життя населення прикордонних територій, щонайменше, до середньоєвропейського та досягнення вільного руху товарів, людей і капіталів через кордон до повної інтегрованості простору.

Місце прикордонного та транскордонного співробітництва у регіональному розвитку визначає сучасна парадигма регіонального розвитку, яка орієнтована на максимально можливе врахування інтересів територіальних співтовариств, взаємну координацію управлінської діяльності центральних та місцевих влад з наданням певної відповідальної самостійності місцевим органам влади в вирішенні завдань розвитку їх регіонів. В цьому контексті міжнародне співробітництво регіонів в усіх його формах покликане активізувати процеси регіонального розвитку за рахунок повнішого та ефективнішого використання потенціалів співпрацюючих сторін.

Все це обумовлює специфічну функціональну роль порубіжних регіонів у системі світогосподарських відносин й багатогранність проблеми взаємин прикордонних регіонів, вимагаючи застосування комплексного підходу в її дослідженні.

Транскордонне співробітництво може здійснюватися в межах повноважень відповідних суб'єктів в економічній, соціальній, науково-технічній, культурно-освітній, екологічній та інших сферах. В даному дисертаційному дослідженні, виходячи з його мети та завдань, розглядаються переважно економічні аспекти прикордонної співпраці.

Прикордонне економічне співробітництво є невід'ємною складовою сучасного транскордонного економічного співробітництва. В політико-економічному плані воно являє собою специфічний прояв міжнародного поділу праці між територіально сусідніми адміністративними одиницями двох або декількох країн, який зумовлений загальним характером міждержавних відносин, а також економічними, історичними, соціальними та національними особливостями взаємозв'язку даних регіонів [106, с. 10-11].

Місце прикордонного економічного співробітництва в системі прикордонних зв'язків регіонів та форми його здійснення у співвідношенні із певними видами прикордонних зв'язків, диференційованими за певними сферами їх реалізації, зображено на рисунку 1.2.

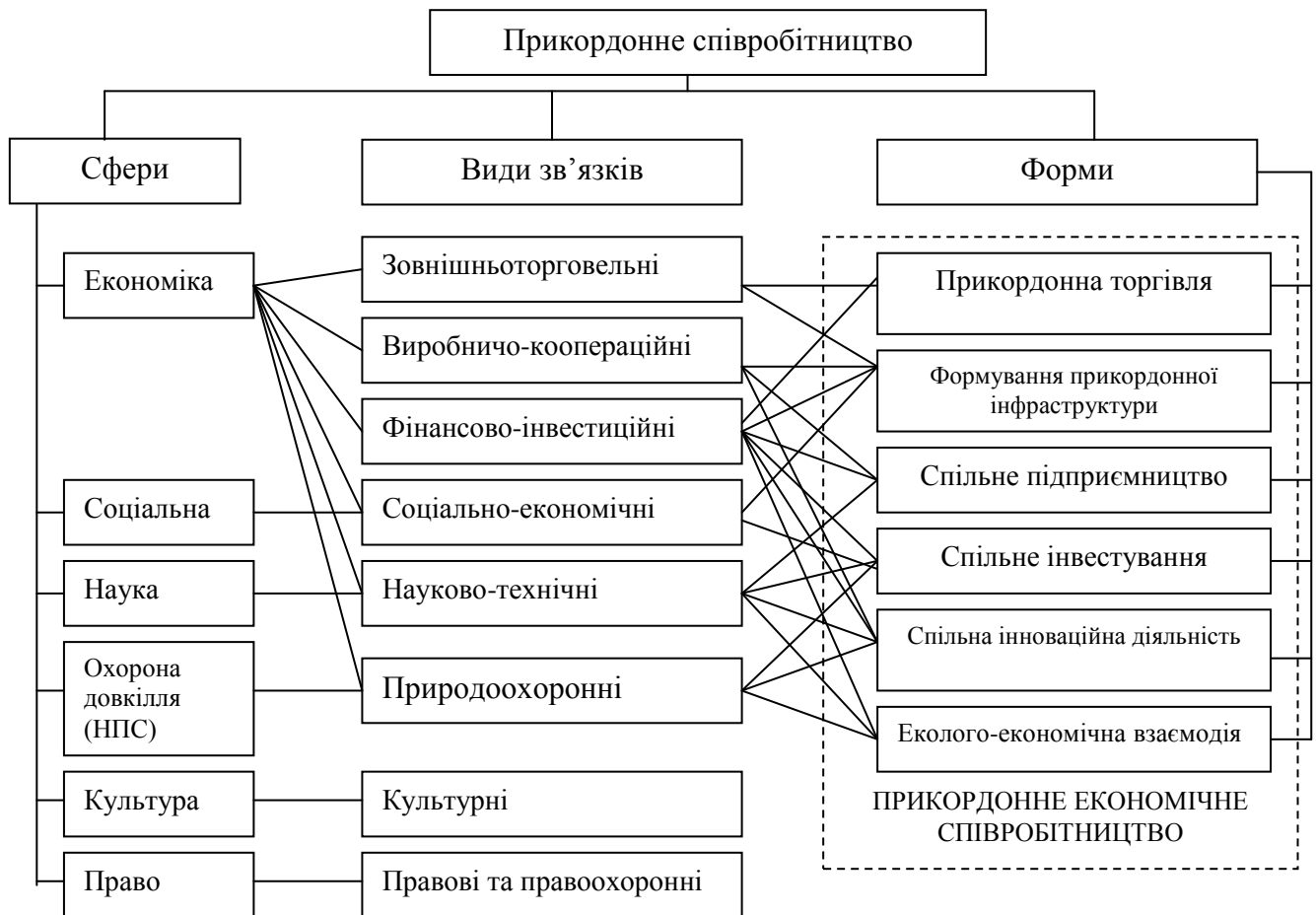

Рис. 1.2. Місце прикордонного економічного співробітництва в системі прикордонних зв'язків регіонів

Економічна сфера прикордонного співробітництва представлена системою міжрегіональних зв'язків, що за характером прояву можуть бути умовно поділені на: виключно економічні (зовнішньоторговельні, виробничо-коопераційні, фінансово-інвестиційні) та комбіновані, тобто такі, що формуються в зоні перетину декількох сфер прикордонного співробітництва (соціально-економічні, науково-технічні та природоохоронні (або екологічні)). Аналіз практики прикордонного економічного співробітництва дозволяє стверджувати, що застосування основних його форм вимагає, як правило, взаємоузгодженого поєднання можливостей декількох видів зв'язків прикордонних регіонів.

Найбільший акцент при дослідженні проблематики прикордонного співробітництва традиційно робиться на розвитку таких форм співпраці, як прикордонна торгівля і співробітництво в галузі прикордонної інфраструктури [74, с.51; 187]. Зауважимо, що в сучасних умовах, коли перспективи економічного

розвитку на будь-якому рівні світової економіки в значній мірі залежать від відповідності наявної системи господарювання передовим досягненням НТП, значно зросло значення активізації науково-технічного прикордонного співробітництва та спільної інноваційної діяльності.

Спільна інноваційна діяльність в межах прикордонного співробітництва є проявом науково-виробничої кооперації, покликаної забезпечувати спільне створення, впровадження, виробництво, реалізацію та технічне обслуговування продукції. Вона передбачає об'єднання науково-технічного, фінансового, виробничого і трудового потенціалів прикордонних регіонів у пошуку та комерціалізації нових знань в області науки та техніки через формування системи міжфірмових науково-технічних зв'язків. При цьому кожна з сторін міжрегіональної співпраці отримує можливість звузити коло проблем, що досліджуються, за рахунок чого підвищується рівень їх опрацювання, знижуються питомі витрати на одиницю корисного ефекту.

Прикордонне співробітництво супроводжується формуванням специфічних просторових зон, для означення яких досить широко використовується термін “транскордонний регіон” (ТКР). При цьому у більшості випадків вітчизняними науковцями транскордонний регіон трактується як сукупність адміністративно-територіальних утворень, які в історичному минулому знаходилися під спільним політико-економічним управлінням і мають вигідні умови для розвитку транскордонного співробітництва.

Вагомою складовою досліджуваного термінологічного словосполучення є поняття “регіон” (від латинського “*regio*” – країна, край, область). Статутом Комітету Місцевих і Регіональних Влад Європи, що був прийнятий в 1994 році, регіон тлумачиться як “...територія, що являє собою очевидну спільність, де є спадкоємність і чие населення розділяє певні спільні цінності, а також прагне зберігати ... свою самобутність з метою стимулювання культурного, економічного і соціального прогресу” [13, 145]. Тобто транскордонний регіон є просторовою системою, на яких проживають спільноти людей, тісно пов'язані

різнобічними стосунками, обумовленими ідентичними соціально-економічними, соціально-культурними, політичними тощо проблемами, але розділені кордоном.

З метою впорядкування та окреслення специфіки проблематики міжнародних міжрегіональних взаємин прийнято розрізняти категорії “транскордонний регіон” та “функціональний регіон”.

Під функціональним регіоном традиційно розуміється певна просторова територія, що являє собою сильно інтегровані структури, які функціонують на засадах саморегуляції. Вона характеризується такими основними рисами: 1) є системою, сформованою з сукупності центрів мережі поселень, 2) її внутрішня структура організована довкола одного домінуючого центру розвитку (осередку мережі поселень), тобто характеризується високим рівнем моноцентричності, що позитивно впливає на ступінь її інтеграції та динаміку внутрішніх змін; 3) є системою відкритою для переміщення людей, благ, інформації та енергії; що зумовлює необхідність гнучкого адаптаційного реагування на зміни зовнішнього середовища.

У протизвагу функціональному транскордонний регіон характеризується тим, що він є не тільки сукупністю кількох фрагментів просторових соціально-економічних систем сусідніх країн, а й частиною глобальної соціально-економічної територіальної системи. Кожна з його складових є системою, побудованою на принципах функціонального регіону. Оскільки транскордонний регіон – це система складена з різних соціально-економічних підсистем, то спосіб організації його структури є комбінацією способів, на яких організовані відповідні складові. Структура транскордонного регіону має поліцентричний характер. Вона організована не тільки навколо домінуючих осередків мережі поселень (центрів розвитку), але і різних територіальних підсистем, що входять до складу транскордонного регіону. Кожна з них має власний рівень щільності своєї соціально-економічної організації. Оскільки ступінь інтегрованості компонентів транскордонного регіону суттєво коливається, різною є відкритість підсистем кожної мезорегіональної системи для міжрегіональних обмінних

операцій. Різний ступень відкритості обумовлює відмінності в рівні гнучкості організаційної структури підсистем транскордонного регіону, здатності пристосовуватися до зміни умов середовища. Ступінь регіональної інтеграції транскордонного регіону, у порівнянні з функціональним, є нижчим через поліцентричність. Це призводить до того, що зміни в структурі транскордонного регіону відбуваються повільніше і необов'язково охоплюють всю систему [74, с. 22].

З огляду на нашу інтерпретацію транскордонного співробітництва, до складу транскордонного регіону можуть входити й регіони відповідних країн, що не є прилеглими до кордону. Це підтверджує наявна світова, зокрема, європейська, практика налагодження транскордонної співпраці (див. п. 1.2).

За умови обмеження сфери прикордонної взаємодії виключно прилеглими до кордону територіями існує необхідність введення відповідного поняття для означення просторової локалізації саме прикордонного співробітництва у складі транскордонного.

Досліджуючи організаційно-економічні аспекти інтеграції прикордонних територій, О.Гонта пропонує ввести до наукового вжитку поняття “транскордонний мезорегіон” для означення інтеграційного утворення “спряжених регіонів суміжних країн, складові елементи (природне, соціальне, матеріальне середовище) якого мають ознаки хронологічної та просторової цілісності, причому цілісність є умовою розвитку даної території” [36, с. 38].

Зауважимо, що поняття “транскордонний мезорегіон” – це фактично синонім транскордонного регіону, оскільки змістове наповнення вказаних понять майже тотожне. Транскордонне співробітництво становить одну з форм інтеграційної взаємодії регіонів суміжних держав через коопераційні, виробничі та інші зв'язки окремих господарюючих суб'єктів, тому поняття транскордонного регіону передбачає активізацію інтеграційних процесів на міжрегіональному рівні та не потребує додаткового підкреслення досягнення певної соціально-економічної, хронологічної та просторової цілісності.

На нашу думку, з цією метою доцільно застосовувати термін “прикордонний мезорегіон”, який можна визначити як локалізовану в прикордонні просторову концентрацію інтенсивних міжрегіональних взаємин з найвищою щільністю соціально-економічних контактів між територіальними громадами суміжних прикордонних регіонів сусідніх країн в особі юридичних та фізичних осіб, громадських організацій.

Прикметник “прикордонний” у складі таксону вказує на просторову прилеглість регіону до кордону країн. Префікс мезо- (від грец. “mesos” – середній, проміжний) надає регіональному утворенню, що визначається як “мезорегіон”, характер проміжної ланки, вказуючи на виняткову роль, обов’язкову, безпосередню або посередницьку, участь прикордонних територій, що увійшли до його складу, в процесі транскордонної взаємодії усіх регіонів відповідних країн.

Таксон, що пропонується до використання, відповідає головним термінологічним принципам [1, с. 272], а саме:

- принципу відображення – термін “прикордонний мезорегіон” позначає конкретний об’єкт – сукупність прикордонних територій двох або більше сусідніх держав, що характеризується найвищою щільністю соціально-економічних контактів в процесі транскордонного співробітництва, оскільки саме їх активна взаємодія обумовлює можливість залучення інших регіонів вказаних країн до участі в міжнародних міжрегіональних процесах;

- принципу системності – таксон, що аналізується, може утворювати термінологічну систему із низкою понять і таксонів, що характеризують різновиди прикордонних територій;

- принципу антиномії – вказаний таксон є в певній мірі протилежним за змістом терміну “пограниччя”, що застосовується у відношенні до територій, прилеглих до кордону в умовах відсутності черезкордонних зв’язків;

- принципу передбачення – необхідність наукового застосування цього терміну обумовлена потребою всебічного дослідження відносно нового об’єкту вітчизняних соціально-економічних наук – транскордонного співробітництва, що вимагає нових термінів для описання та розкриття його проблематики.

В основному таксон “прикордонний мезорегіон” відповідає вимогам, які висуваються у відношенні до наукових термінів (граматична правильність, унікальність, системність тощо). Він орієнтує виключно на прикордонні території в процесі прикордонного співробітництва, які відіграють роль проміжної, з’єднуючої ланки в системі транскордонних взаємин, забезпечуючи через свою активну взаємодію можливість ефективного залучення всіх регіонів країн в систему міжнародних міжрегіональних зв’язків в умовах посилення загальносвітових процесів інтеграції та глобалізації. Ієрархічно таксон, що розглядається, може бути підпорядкований терміну “транскордонний регіон” (рис. 1.3) і становити разом з останнім одну з форм конкретизації більш широкого поняття - “регіон”.

Але необхідно відзначити певні недоліки пропонованого таксону, які пов’язані із його багатоелементністю, що ускладнює утворення похідних слів та його вживання у скороченому вигляді.

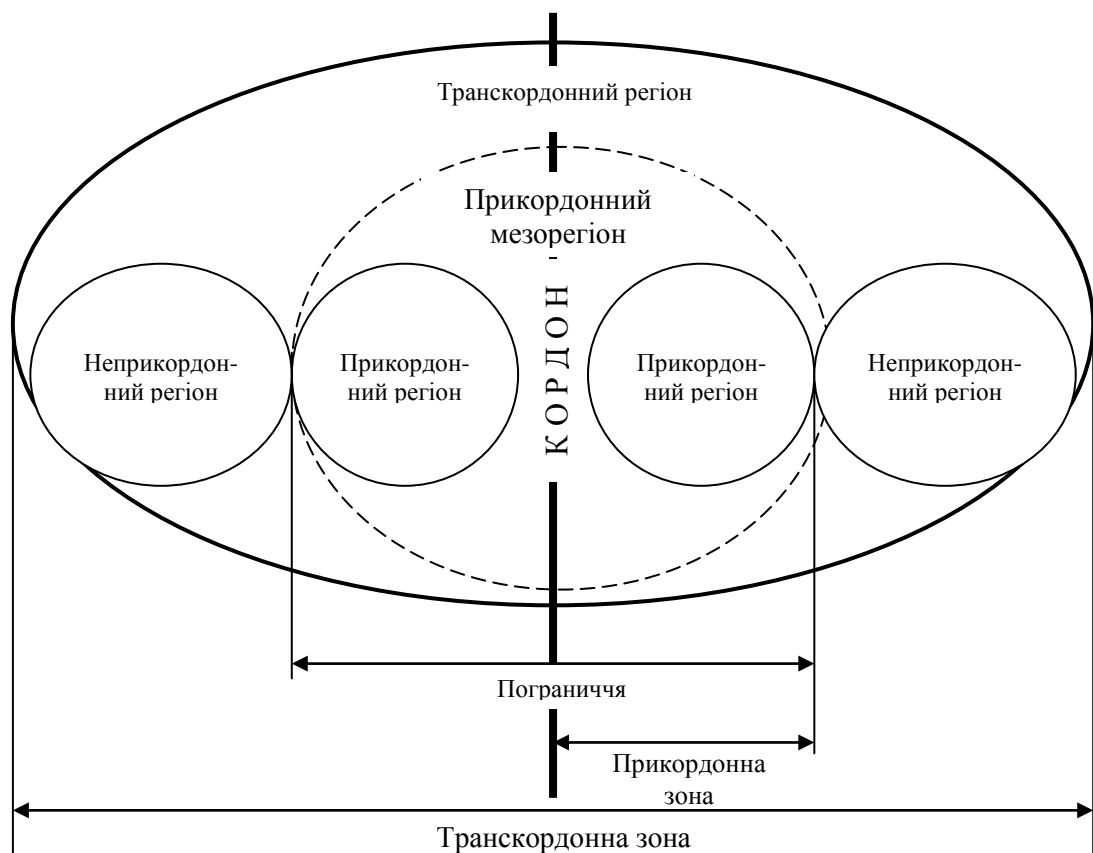

Рис. 1. 3. Види прикордонних територій

Ефективність функціонування будь-якого міжрегіонального утворення в значній мірі обумовлена доцільністю включення різних територіальних елементів до його складу. Адміністративно-територіальні одиниці, прилеглі до кордону часто є несумірними в сусідніх державах за площею, етнічним складом та рівнем економічного та культурного розвитку.

В залежності від цілей конкретного наукового дослідження в існуючій практиці застосовуються різні підходи до визначення розмірів та просторових меж прикордонних територій, узагальнюючий аналіз яких дозволяє виділити такі їх види [77, с. 15-16]:

1) чисельний підхід – до прикордонної території відносять смугу певної ширини з двох боків кордону;

2) територіально-адміністративний підхід – до прикордонної території відносять адміністративно-територіальні утворення, прилеглі до кордону (наприклад, області чи райони);

3) комплексний підхід – певний синтез чисельного та адміністративно-територіального підходів, за яким до прикордонних територій відносять смугу адміністративно-територіальних утворень, до якої входять не тільки безпосередньо прилеглі до кордону, а й “прилеглі до прилеглих” райони з таким розрахунком, щоб межа прикордонної території протилежна до кордону приблизно відтворювала його конфігурацію. Зважаючи на раніше встановлене співвідношення між поняттями прикордонного та транскордонного співробітництва можна стверджувати, що такий підхід має безпосереднє відношення до транскордонного, а не прикордонного типу провадження міжрегіональних взаємин. Хоча можливим є його застосування й відносно прикордонної співпраці у випадку формування прикордонних мезорегіонів за участю утворень II-ого рівня в діючій системі адміністративно-територіального поділу країни - районів.

Своєрідна концепція, що обґрунтовує обмеження простору прикордонного співробітництва саме територією прикордонних районів країни, наведена в працях О.Хомри. Вибір для аналізу районів, а не областей, дослідник

обґрунтовує замиканням в межах районів зв'язків по відтворенню населення [182]. Райони, безпосередньо прилеглі до кордону, мають найбільш деформовану зону життєдіяльності, друга смуга районів має зону менш деформовану. Відповідно в прикордонних районах більш інтенсивно виявляється потреба в існуванні додаткових міжтериторіальних соціально-економічних взаємодій для вирівнювання існуючих диспропорцій розвитку.

Останнім часом поширеною стає думка, що до прикордонних територій слід відносити адміністративно-територіальні утворення першого порядку (області), безпосередньо прилеглі до кордону. Вибір такого варіанту зумовлений низкою переваг в сфері організації та управління процесами міжрегіональної співпраці, зокрема, зручностей при збиранні статистичного матеріалу для проведення досліджень. Крім того, в умовах відносно невеликого розміру країни саме такий підхід сприяє розвитку прикордонного співробітництва як фактору активізації загальнодержавної зовнішньоекономічної діяльності через включення в процес співпраці більш широкого кола територіальних суб'єктів. Так, віднесення до прикордонних територій України 16 з 25 адміністративно-територіальних утворень 1-го порядку забезпечує потенційну зону розвитку прикордонного співробітництва у 62,9% території держави (додаток А).

Прикордонна територія являє собою певну територіальну локалізацію, в межах якої процеси соціально-економічного розвитку зазнають впливу наявності кордону – фактору прилеглості до кордону. В аналізі кордонних ефектів у соціально-економічного розвитку прикордонних територій важливо враховувати дуалізм дії кордону, як роз'єднуючої лінії чи як контактної зони. Сучасна концепція налагодження прикордонних взаємин базується на розгляді кордону як посередницького елемента між різними суспільними групами, який виступає чинником активізації комунікаційних взаємодій. При такому підході, який отримав назву “відкритого кордону”, економічний, культурний і політичний розвиток двох територій, розмежованих кордоном, які є традиційно скутими і уповільненими в їх розвитку, визначається їх здатністю об'єднати свої потенціали для отримання спільного результату.

В розробках науковців Інституту регіональних досліджень НАН України [48, с. 52; 136, с. 34] зауважується, що специфіка прикордонних регіонів визначається перетинанням та концентрацією в їх межах провідних тенденцій світового розвитку. Це пояснюється такими моментами: 1) прикордонні регіони забезпечують транскордонний рух товарів в умовах піднесення лібералізації світової торгівлі; 2) прикордонні регіони виконують контактні та бар'єрні функції під тиском динамічно зростаючого транскордонного руху населення у формах міжнародної міграції трудових ресурсів, міжнародного туризму, ділових та освітніх поїздок, що є проявом глобалізації економічних та гуманітарних відносин; 3) утворення регіональних інтеграційних угруповань загостило проблему відсталості прикордонних територій як відбитку минулих етапів господарювання; 4) загальносвітовою тенденцією є правове насичення повноважень місцевих влад, зокрема в галузі здійснення співробітництва з органами влад відповідних територій зарубіжних країн, що безпосередньо проступає саме у прикордонних регіонах.

Таким чином, можна стверджувати, що прикордонне економічне співробітництво є новітньою формою прояву економічних законів, яка сформувалася під впливом перетину різнорівневих й багатовекторних процесів розвитку сучасного світового господарства. Воно характеризує сукупність економічних відносин, зумовлених поділом і спеціалізацією суспільної праці, що виникають на міжрегіональному міжнародному рівні у сфері реалізації соціально-економічних інтересів суміжних прикордонних регіонів сусідніх держав з приводу спільного вирішення проблем соціально-економічного характеру та спільного задоволення існуючих потреб, матеріальних, фінансових, інвестиційних тощо. Для забезпечення участі регіонів країни в зовнішньоекономічній діяльності провідну роль відіграють території, прилеглі до кордонів, інтенсифікація взаємозв'язків на прикордонному рівні сприяє активізації міжрегіонального та транскордонного співробітництва.

1.2. Світовий досвід розвитку прикордонного співробітництва в контексті перспектив євроінтеграції України

Необхідність побудови дієвого організаційно-економічного механізму прикордонного співробітництва в Україні, заснованого на пошуку найефективніших організаційних форм взаємодії прикордонних регіонів, напрямів розвитку прикордонної співпраці з акцентом на інноваційній сфері міжрегіональних взаємин, потребують всебічного вивчення і узагальнення світового досвіду їх реалізації.

У світовій практиці за ознакою організаційних форм з врахуванням конкретного змісту міжрегіональних контактів завершено окреслюються північноамериканська, азіатська і європейська моделі прикордонного співробітництва [11, с. 79; 25; 164; 184]. Загальна їх характеристика наведена в таблиці 1.1.

Таблиця 1. 1

Основні моделі прикордонного співробітництва

Назва моделі	Організаційна форма	Особливості організації прикордонного співробітництва	Еталонні країни
Європейська	Євро-регіони	Співробітництво адміністративно-територіальних одиниць на договірних засадах з метою реалізації спільних інтересів, що передбачає створення спеціальних органів управління	Країни ЄС
Північноамериканська	Спеціальні (вільні) економічні зони	Виробничо-коопераційна співпраця, що базується на безмитному ввезенні комплектуючих з наступним реекспортом готової продукції	Прикордонні регіони США та Мексики
Азіатська		Прикордонні торговельні зв'язки переважно на бартерній основі, потужне державне регулювання	Китай

Північноамериканська і азіатська моделі передбачають впровадження у прикордонних регіонах такої організаційної форми прикордонного співробітництва як спеціальні (вільні) економічні зони (СЕЗ).

Протягом 1998-2000 рр. в Україні створено 11 СЕЗ та запроваджено спеціальний режим інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку (ТПР) в 9, переважно прикордонних, регіонах. Вони охоплюють біля 10% території країни. Більшість з цих СЕЗ – це зони зовнішньоторговельного типу, основне функціональне призначення яких полягає у обслуговуванні експортно-імпортних товаропотоків.

Занепокоєння у науковців [106, 108, 109] і практиків викликає відносно низька ефективність функціонування СЕЗ в Україні. Вона виявляється у наступному:

- відсутність стратегічних інвесторів, нерівномірність залучення інвестицій як у галузевому, так і територіальному розрізі – найбільш економічно уражені території залишаються непривабливими для інвесторів, попри впровадження в них спеціального режиму інвестування. До 13 ТПР (18% від загальної їх кількості) та 2 СЕЗ протягом всього періоду їх існування не було залучено майже жодних інвестицій;

- неповне виконання основних проектних параметрів та зобов'язань. Спрямованість інвестицій у пріоритетні види економічної діяльності реалізується в середньому по регіонах на рівні лише 10-12%;

- повільно впроваджуються інноваційні технології, виробництво конкурентноздатної на зовнішніх ринках продукції. Питома вага продукції СЕЗ у загальноукраїнському випуску становить в середньому лише 3%, з них частка експорту –приблизно 30%. Частка випуску високотехнологічної продукції в СЕЗ України не перевищує 5%.

Сьогодення вимагає у вирішенні проблеми налагодження прикордонних відносин переходу від однобічного впровадження СЕЗ до формування спеціальних режимів співіснування суміжних територій. Таке завдання найбільш повно реалізується в межах європейської моделі прикордонної співпраці, втіленої в організаційних та правових засадах функціонування структур тісної прикордонної співпраці в соціальній, економічній та культурній сферах – єврорегіонів.

Зазначимо, що ідея налагодження співробітництва на прикордонних територіях країн Європи виникла ще у 1875 році, коли Франція й Іспанія створили так звану двосторонню комісію співробітництва в районі Піренеїв. Після другої світової війни першим досвідом реалізації прикордонного співробітництва в Європі став італо-австрійський договір, укладений в 1949 році з метою полегшення взаємної торгівлі між італійськими провінціями Альто-Адидже й австрійськими землями Тіроль і Форарльберг [57, с. 18].

Україною офіційно задекларовано завдання входження держави до європейського політичного, економічного і правового простору, про що свідчить укладання відповідних угод та ратифікація низки базових документів ЄС, а саме [124, 131, 135, 155, 156, 174]. Докладно нормативно-правове поле провадження прикордонного співробітництва в Україні буде проаналізоване у п. 2.1. Згідно ст. 49, 50, 70 Угоди про партнерство і співробітництво між європейськими співтовариствами, їх державами-членами і Україною, національні правові норми, що регулюють міжтериторіальні взаємодії, повинні бути гармонізованими з європейськими. У зв'язку з цим, аналіз взаємодії прикордонних регіонів України з регіонами сусідніх держав необхідно проводити під кутом зору принципів європейської регіональної політики, насамперед – у сфері розвитку транскордонного міжтериторіального співробітництва.

Основним принципом сучасної регіональної політики ЄС є консолідація та координування національних регіональних програм з метою забезпечення їх спрямованості на створення умов для підвищення конкурентноздатності окремих регіонів країни, в тому числі, на зовнішньому ринку, що в кінцевому підсумку, зміцнює економічний потенціал держави.

Враховуючи, що співробітництво прикордонних територій як напрям регіональної політики є передумовою інтеграції України в європейську спільноту, вважаємо за доцільне перед розглядом особливостей єврорегіональної форми прикордонного співробітництва надати стисло характеристику організаційно-правових принципів регіональної політики ЄС, а саме таким принципам європейського права,

як субсидіарності, партнерства та доповнювання. Принцип субсидіарності означає перенесення компетенції на рівень, що здатний забезпечити найбільш ефективно вирішення проблем, як правило, на рівень їх виникнення. Принцип партнерства – це погодженість дій між європейськими інститутами, зацікавленими державами-членами ЄС і регіональними автономіями — партнерами в справі досягнення загальної мети. Він передбачає відмову від радикальної трансформації існуючих структур та здійснення спільного оновлення системи рівноваги в умовах транспарентності та демократичного контролю. Принцип гнучкого фінансування (доповнювання) наділяє регіональні органи управління підприємницькими функціями, що дозволяє здійснювати часткове самофінансування місцевих заходів та проектів. Зауважимо, що всі зазначені принципові положення поширюються тільки на органи місцевого самоврядування, засновані відповідно до національного законодавства [25; 52; 59].

Поки що не існує загально прийнятого трактування поняття єврорегіону (табл. 1.2). Спільним недоліком наведених визначень є ігнорування проблемної орієнтації єврорегіонів як організаційно-управлінської форми транскордонного регіону, а також відсутність вказівок на приналежності до європейського простору.

Для формування узагальненого розуміння сутності єврорегіональних структур необхідно дослідити історію їх становлення, розвитку і механізми функціонування.

Започаткування єврорегіонів відбулося наприкінці 50-х - початку 60-х років ХХ ст.: німецько-датський єврорегіон був створений у 1958 році, а на початку 60-х років було створене подібне утворення з ініціативи місцевих органів влади на прикордонних територіях Італії та Австрії з метою подолання напруженості політичних відносин через спірні прикордонні території. Але традиційно першим офіційним єврорегіоном вважається “Базилієнсис”, що був створений у 1963 році за участю сусідніх прикордонних районів Німеччини, Франції та Швейцарії.

Основні підходи до визначення сутності єврорегіону*

Підхід	Характеристика підходу	Характерні визначення єврорегіону
Організаційно-управлінський	акцентує увагу на управлінських функціях єврорегіонів в системі транскордонних зв'язків	„... одна з організаційних форм транскордонних відносин, де у межах своєї компетенції та за згодою центральних державних органів (на базі спеціальних розширених повноважень на міжнародне співробітництво) місцеві органи влади прикордонних областей мають можливість розробляти спеціальні комплексні програми економічної, культурної та гуманітарної взаємодії, реалізувати конкретні транскордонні економічні проекти, вирішувати проблеми зайнятості, інфраструктури, екології” [145, с. 673] “... транскордонні регіональні асоціації, які охоплюють прикордонні області і розвиваються за погодженими планами та проектами” [107, с. 66]
Просторово-територіальний підхід	виділення географічно-просторових особливостей і певною мірою ототожнення з іншими поняттями, що вживаються для означення прикордонних територій в процесі співробітництва (наприклад, транскордонний регіон	„...обмежена (окреслена) географічна територія, яка складається із прикордонних адміністративно-територіальних одиниць європейських держав, які добровільно погодилися на співпрацю, підписавши відповідний договір” [150, с. 124-134] „...географічно обмеженою частиною прикордонної території, що формується з декількох адміністративно-територіальних одиниць по обидва боки кордону і утворює деяку відносну цілісність на основі загальних інтересів і взаємної участі суміжних країн у сферах економіки, політики, екології, культури, освіти тощо” [27, с. 114-115] „ ... територія добровільного транскордонного співробітництва, в межах якої шляхом економічної, культурної та гуманітарної взаємодії реалізуються конкретні транскордонні проекти, вирішуються проблеми зайнятості, розвитку інфраструктури, екології тощо” [10, 41, 52, 136]

* на підставі досліджень [176].

У ролі провідної ланки регіоналізму в Європі та утворення різного роду міжтериторіальних об'єднань виступають регіони Німеччини. Особливою активністю відрізняється земля Північний Рейн-Вестфалія. Процес формування міжтериторіальних спільнот уздовж кордонів цієї землі з Бельгією і Нідерландами розпочався ще в 1958-1978 роках. У результаті було створено чотири єврорегіони – “Центр-Гропау”, “Рейн-Вааль”, “Рейн-Маас-Норд”, “Маас-Рейн”

[57]. Німецько-голландський “Euroregion” об’єднує близько 100 міст майже з мільйонним населенням. У 1972 р. була заснована Міжрегіональна асоціація центральних Альп, у яку входять альпійські регіони Італії, Австрії, Швейцарії і Німеччині, що заявила про себе як про “модель співробітництва між євро регіонами”, завданням якої стали охорона навколишнього середовища, облаштування території, поліпшення умов життя і зайнятості місцевого населення, координація транспортних шляхів для розвитку туризму, збереження місцевих традицій і культурне співробітництво. Зараз у Європі більш 30 євро регіонів об’єднані в Робочу групу з прикордонних регіонів, під керівництвом якої реалізується Програма середземноморської інтеграції.

Протягом останніх трьох десятиріч спостерігається динамічне зростання кількості такого роду транскордонних об’єднань, що стали не тільки інструментом подолання міжнаціональних проблем, а й юридично оформленим механізмом, що забезпечує транс’європейські економічні відносини в межах ЄС. Тепер їх нараховується на континенті близько 60. Зауважимо, що деякі джерела наводять дані про значно більшу кількість подібних утворень. Такі розбіжності пов’язані з тим, що не кожна міжрегіональна спільнота прикордонних областей фіксує в своїх статутних документах назву “євро регіон”, що, в принципі, не змінює суті взаємодії.

Узагальнення особливостей функціонування євро регіонів у Європі [52, с. 143; 92; 136; 145, с. 36; 176] дозволяє нам виділити такі основні риси, якими характеризується євро регіон як форма міжрегіонального співробітництва за участю прикордонних регіонів:

- 1) геопросторова – євро регіон займає чітко визначену територію і характеризується конкретним географічним положенням (просторове утворення, яке формується за участю прикордонних територій сусідніх європейських держав, що мають спільний кордон). При цьому у переважній більшості євро регіони охоплюють території, що мають спільне історичне минуле. Це багатонаціональні території, де проживають представники чисельної національної меншини, яка репрезентує національну більшість сусідньої держави;

2) політико-правова, оскільки складові, які утворюють єврорегіон, знаходяться під юрисдикцією національних утворень, до яких вони належать, і єврорегіон виступає формою міждержавних відносин. Створення єврорегіонів не призводить до виникнення нового адміністративно-територіального утворення зі статусом юридичної особи; правове регулювання на території кожного з членів єврорегіону здійснюється відповідно до чинного національного законодавства; керівні органи єврорегіону виконують координаційні, дорадчі функції і не мають владних повноважень, а також не можуть підмінювати собою діючі на території кожного з членів органи влади.;

3) проблемна-орієнтованість, оскільки саме ця ознака є визначальною в понятті транскордонного регіону або його окремого випадку – прикордонного мезорегіону, формою організації яких є єврорегіон.

Таким чином, основна мета створення єврорегіонів - організація спільними зусиллями прикордонних територій держав своєїрідної структури, механізму, що сприяє скоординованому вирішенню спільних проблем, які існують у межах цих територій. При цьому, єврорегіон є добровільним співтовариством регіонів суміжних держав, побудованим, як правило, за принципом “відкритих дверей”, рівноправності.

Більш правильним було б визначення єврорегіону, яке максимально враховувало б ці риси, поєднуючи організаційно-управлінський і геопросторовий боки його сутності як форми транскордонної співпраці, що здійснюється на основі активізації прикордонних взаємин у формуванні спільної стратегії просторового розвитку. Пропонуємо таку дефініцію, побудовану шляхом коригування визначення Н.Луцишин [73]: єврорегіон - це геопросторове утворення, *яке формується навколо ядра, представленого суміжними прикордонними господарськими комплексами двох або більше європейських держав, утворюючи певну цілісність на основі загальних інтересів і взаємної участі регіонів сусідніх країн в розв’язанні спільних проблем в окремих сферах суспільної діяльності, і мають за мету узгоджене стимулювання соціально-економічного розвитку своїх територій на основі національного законодавства і норм міжнародного права.*

У 90-х роках концепція єврорегіонів почала поширюватися на країни Східної і Центральної Європи. Динамічний розвиток цих процесів дозволяє говорити про формування пострадянської моделі прикордонного співробітництва на базі адаптування та коригування європейської. Експерти [13, с. 70; 52, с. 145; 92] відзначають, що обсяги діяльності і зміст відповідних об'єднань в пострадянській моделі значно обмежені в порівнянні з єврорегіонами, утвореними на внутрішніх стижах ЄС. Спектр напрямів взаємодії концентрується в діяльності "східних" єврорегіонів головним чином на обслуговуванні транскордонного транспорту, впорядкуванні прикордонної торгівлі та розвитку туризму. Низький рівень ефективності такого роду взаємин пояснюється загальною незрілістю ринкових інститутів, незадовільним фінансовим становищем регіонів, котрі беруть участь у міжтериторіальних об'єднаннях. З аналогічними проблемами зіткнулися й перші єврорегіональні утворення на території України.

Систематизація сучасної географічної локалізації єврорегіонів дозволяє виділяти чотири осі прикордонного співробітництва:

- Північноморсько-Середземноморська, що йде по лінії державного кордону між Німеччиною, Нідерландами, Бельгією, Люксембургом, Францією, Швейцарією й Італією;
- Балтійсько-Адріатична, що йде по лінії кордону між західноєвропейськими країнами (Німеччина, Австрія, Італія) і постсоціалістичними державами Східної Європи (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Словенія);
- Балтійсько-Чорноморська, що йде по західному рубежі колишнього Радянського Союзу (СРСР), охоплюючи Польщу, Литву, Беларусь, Україну, Словаччину, Угорщину, Румунію і Молдову;
- Північноморсько-Чорноморська, що формується на кордоні Російської Федерації з європейськими країнами - Норвегією, Фінляндією, Естонією, Латвією, Беларуссю й Україною.

В Європі створено міжнародну нормативно-методичну базу міжрегіонального та транскордонного співробітництва, яка постійно вдосконалюється.

За ініціативою Асамблеї Регіонів Європи 4 грудня 1996 року близько 300 регіонів прийняли Декларацію про регіоналізм в Європі. В преамбулі цього документу вказано, що регіон є адекватним рівнем влади для ефективної реалізації принципу субсидіарності з урахуванням як європейської інтеграції, так і внутрішнього устрою держави, що бере участь у даному процесі. У п.1 ст. 8 Декларації наголошується: “... у сферах, що відносяться до їх компетенції, регіони повинні мати право здійснювати діяльність у рамках міжрегіонального і транскордонного співробітництва...”[78, с. 10]

Базовим документом ЄС для розвитку міжрегіональних прикордонних та транскордонних зв'язків є Європейська рамкова Конвенція про основні принципи транскордонного співробітництва між територіальними спільнотами або органами влади, що підписана 21 травня 1980 року. Існує також два додаткові Протоколи Конвенції, що уточнюють певні її положення. Національне законодавство країн-учасниць Ради Європи повинно відповідати вимогам даної Конвенції щодо розвитку міжрегіонального співробітництва.

Виділяють такі принципові положення укладання угод про прикордонне співробітництво на базі рамкової Конвенції:

- місцеві влади мають право розвивати міжрегіональні зв'язки й вільно висувати ініціативи з прикордонного співробітництва (за виключенням тих, що безпосередньо відносяться до юрисдикції держави);

- широкі повноваження регіональних влад щодо ініціатив прикордонного співробітництва витікають з надання місцевим спільнотам субсидіарної юрисдикції у межах виключно міжтериторіальних контактів;

- в межах подібних домовленостей чітко визначається розподіл відповідальності, а саме: визначається, що місцева спільнота повинна сама відповідати за свої зобов'язання перед місцевою спільнотою іншої країни. Тобто йдеться про зв'язуючі зобов'язання субрегіонів без негативного ефекту для міжнародних зобов'язань держави [52, с. 141-142; 69, с. 47-48];

- рамковий характер конвенції дозволяє уникнути вузьких критеріїв терміну “сусідство”. Рамкова угода передбачає, що транскордонне співробітництво відкрите

для всіх місцевих спільнот, які досягли домовленостей про розвиток транскордонного співробітництва. Це положення слугує додатковою підставою для прийняття запропонованого нами трактування змісту понять прикордонного і транскордонного співробітництва (див. п. 1.1.).

Питання прикордонного співробітництва відбиті у програмних ініціативах ЄС – Interreg, Interreg II та Interreg III, що скеровані на консолідацію зусиль прикордонних районів при формуванні спільного ринку, на подання допомоги у виконанні спеціальних програм з нівелювання відмінностей в економічному розвитку суміжних регіонів сусідніх держав й передбачають поглиблення міжрегіональної спеціалізації та кооперації, співпрацю у галузі розробки новітніх технологій тощо.

ЄС впроваджує певні ініціативні заходи для країн Східної Європи, Кавказу і Середньої Азії в рамках Програми Tacis, що сприяє розвитку гармонічних економічних і політичних зв'язків між країнами-партнерами. Територіальний ареал програми охоплює 13 країн, в тому числі Україну та Російську Федерацію.

Процес утворення міжтериторіальних об'єднань, що отримують організаційну форму євро регіонів, розпочався в нашій державі з власної ініціативи самих регіонів в першій половині 90-х рр. ХХ ст. Протягом десятиріччя формувалася мережа євро регіонів виключно на південно-західному кордоні України: “Карпатський євро регіон”, євро регіон “Буг”, євро регіон “Нижній Дунай”, еко-євро регіон “Верхній Прут”, євро регіон “Дністр”, з боку України до функціонування яких залучені Волинська, Чернівецька, Закарпатська, Одеська, Івано-Франківська та Львівська області, а від прикордонних іноземних держав – адміністративно-територіальні одиниці Польщі, Білорусі, Румунії, Словаччини, Угорщини, Молдови, Австрії, Німеччини та Франції. Подібна географічна концентрація спеціальних зон активних прикордонних взаємин обумовлена, насамперед, тим, що вони мають найближче (серед регіонів України) розташування до кордонів ЄС, та гострою необхідністю оперативного розв'язання існуючих проблем їх розвитку, що виникли внаслідок багаторічного периферійного положення.

З зазначених єврорегіональних утворень лише “Карпатський єврорегіон” та єврорегіон “Буг” входять до Асоціації європейських прикордонних територій, що надто мало для представництва інтересів України та її прикордонних областей у європейських структурах.

Загальні підсумки функціонування єврорегіонів в Україні засвідчують, що становлення подібного міжрегіонального об’єднання відбувається з великими ускладненнями як організаційного, так і політичного плану. В результаті співробітництво в межах таких єврорегіонів практично не відрізняється від існуючих форм прикордонної взаємодії в інших регіонах України. Діяльність більшості із зазначених єврорегіонів концентрувалася лише на підготовці пропозицій урядовим структурам щодо збільшення кількості переходів кордону та розвитку транскордонної інфраструктури, а також заходах соціально-культурного спрямування (проведення форумів, наукових семінарів, контакти в сфері культури, мистецтва та спорту). Кількість реалізованих спільних господарських проектів є вкрай низькою.

Існує думка, що малоефективна діяльність “українських” єврорегіонів, пов’язана з передчасністю їх формування в даному субрегіональному просторі. За твердженням О.Хомри, при створенні єврорегіонів в Україні під них не було підведено належної економічної бази [181], а їх формування повинно бути забезпечено через врахування таких факторів, як рівень господарського розвитку регіонів-учасників, відносини між державами, до яких вони належать, тип просторових взаємин, що традиційно існує між даними територіями. Тобто утворення, подібне до єврорегіону, мусить природно “визріти”, штучне привнесення такої організації не забезпечує бажаних результатів.

Низька активність господарських прикордонних контактів в цих регіонах в значній мірі обумовлена історичною ізольованістю їх виробничо-територіальних циклів, відсутністю органічних взаємозв’язків регіональних відтворювальних процесів.

Виходячи з посилення значення взаємодії прикордонних регіонів в процесі входження України у світову економіку, існує необхідність подальшої розробки

довгострокової стратегії розвитку прикордонного співробітництва по всій протяжності існуючих державних кордонів, в тому числі і з Росією. Проте, дослідженням міждержавних міжрегіональних взаємовідносин територій українсько-російського прикордоння приділяється недостатня увага.

Соціально-економічні процеси в цьому геопросторі мають певні особливості, які унеможливають некритичне копіювання досвіду провадження прикордонної співпраці за моделлю західних регіонів України. Проблемна специфіка соціально-економічного територіального комплексу прикордонних регіонів, що межують з Росією, полягає в тому, що вони отримали прикордонний статус в результаті розпаду єдиної економічної системи СРСР. Сформовані як елементи цілісного економічного простору, соціально-економічні комплекси цих територій навіть в сучасних умовах характеризуються високим ступенем взаємозалежності. Політико-економічні бар'єри ускладнили функціонування регіональних соціально-економічних систем, викликали низку кризових явищ, усунення яких потребує певних ініціатив та заходів щодо відтворення втрачених коопераційних зв'язків на рівні господарств прикордонних регіонів.

Характер взаємозв'язків між виробничими комплексами областей, що панували в умовах єдиної економічної системи СРСР, який до певної міри визначає спрямованість функціонування економіки регіонів і в теперішній час, обумовлює існування декількох можливих векторів розгортання взаємодії прикордонних регіонів України з сусідніми адміністративно-територіальними одиницями на території Росії [2, с. 14 - 15]:

- інтеграційне відтворення старих та розвиток нових коопераційних зв'язків, що базуються на "сировинній" структурі експорту, яке доцільно застосовувати, насамперед, в умовах Донецької області, галузева спеціалізація якої переважно пов'язана з сировинно-видобувною сферою;
- інноваційно-орієнтований з домінуванням розвитку експортної сфери, що забезпечує підвищення науково-технічного потенціалу прикордонних регіонів. Він є найбільш доцільним в умовах Харківської області, в якій сконцентро-

ваний значний науково-технічний, технологічний та інноваційний потенціал. Для цього регіону необхідна побудова взаємодії із суміжними регіонами Росії, заснована на проблемно-функціональній моделі розвитку технологічної та інноваційної діяльності, яка б забезпечувала реалізацію розробки прогресивних конкурентноздатних на внутрішніх і зовнішніх ринках технологій;

- інтеграційне поглиблення спеціалізації та кооперування у створенні нового продукту, який користується попитом на зовнішньому та внутрішньому ринках, може використовуватись для більшості прикордонних регіонів України за умови наявності відповідного науково-технічного та промислового потенціалу.

Усвідомлення потреби пошуку моделі налагодження ефективного прикордонного співробітництва, адаптованої до реалій українсько-російських відносин, спонукало місцеві органи влади зацікавлених регіонів ініціювати у 1993 році створення Ради керівників прикордонних областей Російської Федерації та України як єдиного органу, який би вирішував місцеві прикордонні питання, розробляв та вносив пропозиції до законодавства з цих проблем, виходив на урядовий рівень обох держав з законодавчою ініціативою. Найбільш вагомим результатом діяльності цієї Ради стало підписання у 1995 році Угоди між Урядом України та Урядом Російської Федерації про співробітництво прикордонних областей.

Таким чином, з самого початку відокремленого незалежного існування у відносинах України та Росії домінував регіональний вектор в розгортанні прикордонного співробітництва, спрямований на реалізацію євро регіональної концепції розвитку. У 2003 році вона знайшла вияв у формуванні перших євро регіонів в північному та східному прикордонні країни. Це євро регіон „Дніпро” (Чернігівська область України, Брянська область Російської Федерації та Гомельська область Республіки Білорусь) та євро регіон “Слобожанщина” (Белгородська область Росії і Харківська область України).

Нині в Україні продовжується робота з розвитку євро регіональної мережі прикордонного співробітництва в межах євро регіонів “Сян” (Львівська область

України та Підкарпатське воєводство Республіки Польща), “Ярославна” (Сумська область України і Курський регіон Російської Федерації), ведуться переговори щодо входження Миколаївської області до євро регіону “Померанія”.

Таким чином, в даному розділі узагальнено світовий досвід здійснення прикордонного співробітництва та здійснено аналіз перших спроб його застосування в умовах українських прикордонних регіонів. Попередній досвід застосування в Україні різних моделей прикордонних взаємин з врахуванням сучасних реалій європейського соціально-економічного простору, заснованих на тенденціях регіоналізму, засвідчує необхідність обрання євро регіональної моделі в якості базової для формування організаційно-економічного механізму прикордонного співробітництва. Ефективність євро регіональної моделі прикордонного співробітництва зумовлена тим, що вона заснована на проблемно-орієнтованих управлінсько-організаційних структурах, які здатні більш оперативно та адекватно зреагувати на розвиток ситуації через безпосередню близькість об’єктів й суб’єктів управління.

Характер взаємозв’язків між виробничими комплексами регіонів українсько-російського прикордоння, сформованих в умовах єдиної економічної системи ЄСР, вимагає побудови для північно-східних прикордонних регіонів організаційно-економічного механізму прикордонного співробітництва, який би забезпечував відновлення міжрегіональних відносин з акцентом на науково-технічній та інноваційній сферах співробітництва. Тому перед нами постає завдання дослідження теоретико-методологічних основ інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва як пріоритетного напрямку забезпечення соціально-економічного розвитку досліджуваних прикордонних регіонів.

1. 3. Сучасні теорії та методологія дослідження науково-практичних проблем розвитку інноваційно-орієнтованого співробітництва прикордонних регіонів

Однією з найбільш розповсюджених соціологічних концепцій сучасності є теорія постіндустріального суспільства, за якою основою сучасного суспільного прогресу служить швидкий технологічний розвиток, що базується на перетворенні науки в безпосередню виробничу силу, засновану на розширенні творчих можливостей людей та активній їх взаємодії (співпраці), направлений на вирішення окремих завдань.

Отже, головним постулатом теорії постіндустріального суспільства є пріоритет людини, удосконалення її творчого та інтелектуального потенціалів, поліпшення умов її життєдіяльності. Саме на цих засадах формується сучасна система транскордонних міжрегіональних зв'язків, бо в основі їх покладено намагання підвищити якість життя населення відповідних територій за рахунок забезпечення вільного руху людей, товарів, послуг, капіталів, розширення можливості отримання благ в результаті діяльності транскордонних ринків, прискорення формування громадянського демократичного суспільства.

Для дослідження проблематики прикордонного співробітництва на сучасному етапі використовуються багато різних теорій, що формують наукову базу регіональної економіки. Так, наприклад, роль транскордонного співробітництва як своєрідного “імпульсу зростання” має досліджуватися з використанням положень теорії полюсів зростання; а також взаємодії центру та периферії; можливості вирішення спільних проблем та завдань просторового розвитку у транскордонному регіоні за рахунок об'єднання потенціалів його складових – положень теорії взаємодії регіональних економік; просторової організації економіки; інтеграційні функції співпраці – положень теорії регіональної спеціалізації та міжрегіональної торгівлі; теорії розвитку регіону тощо.

Найбільший інтерес, на наш погляд, для дослідження процесу інноваційного розвитку прикордонних регіонів та мезорегіональних утворень викликає група так званих динамічних теорій регіонального розвитку (теорія дифузії нововведень, теорія полюсів зростання, теорія кластерів). Ця група теоретичних концепцій передбачає існування деякої універсальної циклічності подій, що сприяє виникненню, посиленню й нівелюванню нерівномірності соціально-економічного розвитку країн і регіонів різного масштабу. Як правило, динамічні теорії базуються на еволюційному підході до аналізу причин виникнення та відтворення територіальної нерівності, що дозволяє в тій чи іншій мірі оцінити роль об'єктивних закономірностей регіонального розвитку й впливу на нього певних політичних систем, виявити взаємодію між регіональним розвитком, регіональною та іншою соціально-економічною політикою держави.

Теорія дифузії нововведень сформувалася з поглядів Й.Шумпетера на питання виникнення, характер і поширення інновацій.

Базовою дефініцією для розуміння сутності цього процесу є “інновація”.

У світовій економічній літературі поняття інновація інтерпретується як реалізація потенціалу науково-технічного прогресу в реальні продукти та технології, які вимагає ринок.

Основоположник теорії інновацій Й.Шумпетер вважав інновацію рушієм економічного розвитку й пов'язував з нею п'ять типових змін: 1) використання нової техніки, технологічних процесів, або нового ринкового забезпечення виробництва; 2) впровадження продукції з новими властивостями; 3) використання нової сировини; 4) зміни в організації виробництва та його матеріально-технічному забезпеченні; 5) поява нових ринків збуту. Відповідно до цього інновація – головна умова економічного розвитку та джерело прибутку [184, с. 34].

У відповідності до міжнародних стандартів [101, с. 49], інновація визначається як “кінцевий результат інноваційної діяльності, що отримав втілення у вигляді нового або удосконаленого продукту, що був упроваджений на ринку,

нового або удосконаленого технологічного процесу, що використовується в практичній діяльності, або у новому підході до надання соціальних послуг”.

Економічний ефект від інновації обумовлений обмеженістю сфери чи часу її поширення, яка створює тимчасову ринкову асиметрію. Обмеження поширенню інновації в конкурентній економіці створюються як за рахунок об’єктивних перешкод (наявність у конкурентів достатніх фінансових ресурсів, технологічних можливостей, навичок тощо), так і через систему патентно-ліцензійного права.

В формуванні позитивного сукупного суспільного ефекту інновації важливе значення має досконалість механізму дифузії інновацій, що передбачає створення на базі комплексного впровадження інновації нової технолого-соціально-економічної підсистеми суспільства, яка складається з: галузей, які здійснюють інновацію; галузей, які поширюють нову технологію та поглиблюють її економічні переваги; галузей, що виникають на базі розвитку нового технологічного стилю або продукту. Саме у зв’язку з цим, досягнення синергетичного ефекту інновації вимагає значно більшого обсягу коопераційно-контрактних взаємовідносин та сукупних інвестицій, ніж потрібно, щоб отримати локальний економічний ефект від звичайного капіталовкладення, що обумовлює необхідність налагодження міжфірмових, міжрегіональних та міжнародних партнерських відносин.

Досить часто наукова література трактує інновації вузько, тільки з технічної точки зору. В широкому значенні інновація – синонім успішного розвитку соціальної, економічної, освітньої, управлінської та інших сфер на основі різноманітних нововведень [94]. Провідні російські вчені з питань інноваційного розвитку, зауважують, що “інновації – це не тільки і не стільки технічні нововведення, але й інтелектуальні прориви в створенні необхідних інститутів, соціальному і технологічному конструюванні. Вони досягаються цілеспрямованими зусиллями сукупного інтелекту націй, а в умовах глобалізації й інтеграції – цілих інтеграційних співтовариств і всього людства”[8].

Отже, інноваційну спрямованість можна визначити як системний стан економічних об'єктів та процесів, який визначає принцип їх життєдіяльності, вектор економічного зростання, якість підходів, методів функціонування та взаємодій суспільних агентів, що перетворює реальність в процес творчої діяльності, спрямованої на здійснення позитивної трансформаційної дії, заснованої на різноманітних нововведеннях.

Відповідно, інноваційний розвиток – процес структурного вдосконалення економіки, який досягається за рахунок практичного використання нових знань для зростання обсягів суспільного виробництва, підвищення якості суспільного продукту, зміцнення національної конкурентоспроможності та прискорення соціального прогресу в суспільстві. Він є одним з типів економічного розвитку, який в роботах С.Слави та Г.Гріна визначається як “...підвищення економічної активності, що в результаті дає ширший розподіл кількісно вимірюваних показників, а економіка здатна самозабезпечити в майбутньому вищий рівень діяльності за рахунок власних ресурсів” [148, с. 12].

Стосовно предмету нашого дослідження, інноваційно-орієнтований розвиток являє собою системну характеристику процесів економічної взаємодії сусідніх регіонів суміжних країн, що зосереджені на активізації спільної інноваційної діяльності як чинника економічного зростання.

Інноваційно-орієнтований розвиток прикордонного співробітництва – це комплексна характеристика динаміки мезорегіональної економічної системи, заснованої на постійному збільшенні реальних обсягів валового регіонального продукту завдяки синергетичному об'єднанню ресурсів співпрацюючих регіонів, залученню спільних інтенсивних факторів росту та розширенню завдяки цьому ринків збуту товарів місцевого виробництва з виходом їх на нові ринки. Тобто, в умовах регіональної економіки інноваційний розвиток являє собою процес розвитку соціальної, економічної, освітньої, управлінської та інших сфер на базі впровадження якісно нових технічних, технологічних, управлінських тощо рішень. Він повинен мати комплексний характер: крім основного інноваційного процесу – реалізації інноваційних проектів, передбачати й розви-

ток системи факторів та умов, необхідних для його здійснення – інноваційного потенціалу. Якісну наповненість інтенсивного зростання забезпечує розвиток науково-технічного потенціалу, формування сучасних технологічних укладів у галузях економіки, витіснення застарілих укладів і підвищення конкурентоспроможності продукції [185, с.11].

Як відмічалось раніше, за Шумпетером, “шторм” нововведень супроводжується нерівномірністю структур, порушенням темпів та послідовності процесів, що відповідає трансформації складу провідних галузей економіки [97, с. 16; 186]. При цьому сутність процесу розповсюдження досягнень НТП, які в умовах ринкової економіки не впроваджуються планомірно, а поширюються стихійно, відображає термін “дифузія”.

При цьому дифузія, тобто розсіювання в просторі різних інновацій, може бути трьох типів: дифузія розширення (коли інновація рівномірно розповсюджується за всіма напрямками від точки виникнення), дифузія переміщення (розповсюдження в певному напрямку) та змішаний тип [37, С. 85-86]. Ця теорія відбиває хвилеподібний характер дифузії генерації нововведень.

За основними положеннями теорії нерівномірного регіонального розвитку, регіонального життєвого циклу, сформульованими Й.Шумпетером [186], Вільямсоном, Ван Дейном, Амосом, регіональне економічне зростання первинно ініціюється технологічними нововведеннями в експортному виробництві регіонів як сфери міжнародної спеціалізації території, сформованої в залежності від наявного регіонального ресурсного потенціалу. Цим створюються полюси зростання та експорту регіону, що стимулює розвиток всього його господарського комплексу, сприяючи формуванню приватного та громадського капіталу, подальшому розповсюдженню інновацій, розвитку регіональної інфраструктури тощо. На початкових етапах цей процес призводить до деякого збільшення регіональної нерівномірності в доходах, але на певній стадії процесу функціонування такої регіональної системи настає період спадання нерівності.

Інновації стають головною “діючою особою” теоретичних сценаріїв та практичної реалізації сучасної науково-технічної революції, дещо змістивши інвестиції, що протягом багатьох років були провідним фактором економічного зростання. Особливість інноваційної спрямованості сучасного економічного розвитку полягає в тому, що вона змінює “геометрію та структуру ринкового простору та поведінку суб’єктів господарювання”[97, с. 4], вимагаючи налагодження тісної міжнародної співпраці, зокрема й на регіональному рівні.

Теорія регіонального життєвого циклу розглядає виробництво товарів як процес із декількома стадіями: поява нового продукту, зростання його виробництва, насичення, скорочення. На стадії інновацій потрібно активне контактування суб’єктів господарювання, тому найбільш сприятливим місцем для розміщення інновацій є великі міста. Активне виробництво може бути розміщено в периферійних регіонах. Відповідно до цієї теорії регіональна економічна політика повинна концентруватися на створенні сприятливих умов для інноваційної стадії в менш розвинених регіонах через створення спеціальних освітніх і наукових центрів – технополісів, бізнес-інкубаторів тощо.

З часом ця концепція була доповнена теорією довгих хвиль, яка передбачає хвилеподібний розвиток економіки з періодичним виникненням і розповсюдженням технологічних інновацій [8, 37, 97]. На початку підйомної хвилі підприємницька активність стимулюється потребами виробництва нових товарів. Життєвий цикл інновацій стимулює інвестиції в інфраструктуру полюсів росту – галузей господарства території (регіонів, країн та їх об’єднань тощо), в яких найбільш активно провадяться нововведення. Віддача від інтенсивного розвитку цих нових галузей спричиняє мультиплікаційне посилення процесів економічного зростання. Із завершенням життєвого циклу інновацій розвиток поширюється на периферійні території регіонального простору, довга хвиля переходить у стадію спаду.

На початку наступної довгої хвилі формується новий полюс зростання, посилюються регіональні диспропорції і незбалансованість розвитку. Знов починається хвилеподібний розвиток, для якого вихідними є соціально-економічні

параметри, що були досягнуті в результаті процесів економічного зростання в попередній хвилі. При цьому місце знаходження нового полюсу зростання залежить від нового продукту і ресурсів, які потрібні для його виготовлення.

Процес дифузії інновації поширюється від урбанізованих центрів регіону на нижчий рівень регіональної ієрархії і поступово охоплює таку територію, межі якої визначаються тривалістю спадаючої довгої хвилі [37, с. 86-87]. Це положення може мати вагомим значення при визначенні територіальних меж прикордонного мезорегіону як зони інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва та вирішенні питання розміщення в мезорегіоні виробництва важливих інноваційних товарів, які стимулюють економічний розвиток і виводять економіку регіону на висхідну хвилю великого циклу.

Регіональний та технологічний аспекти теорії інноваційних довгих хвиль досліджували К.Маркетті, Н.Накиценович й Р.Васса, С.Глазьев та інші. Їх міжрегіональні дослідження дозволили стверджувати, що залучення регіонів у довгохвильові коливання підпорядковується тим самим закономірностям, що й залучення національних економік в процес генерації економічного зростання інноваційними хвилями.

К.Маркетті й Н.Накиценович зауважують на тому, що кожна окрема територіальна економічна система (дослідження проводилися на прикладі країн) проходить відповідні етапи економічного зростання в межах однієї довгої хвилі в різний час. При цьому в кожній відбуваються подібні процеси, різниця полягає лише у швидкості та хронології. Більш того, ті територіальні системи, що першими вступили у чергову хвилю, здійснюють відповідну економічну експансію по відношенню до інших територій (країн, регіонів тощо), завдяки чому вони не тільки отримують можливість певного збагачення, а й одночасно “подовжують свою довгу хвилю” (через розширення ринку можливості підйому підвищуються), підтягуючи до свого рівня інших [194, 195].

Таким чином, в інноваційному розвитку територіальних систем спостерігається процес синхронізації довгих хвиль, який обумовлений закономірнос-

тями проходження інноваційних процесів. Території-лідери зазнають певних економічних витрат за можливість випередження через інерційність старих укладів та несприйняття нововведень. Це унеможливорює для лідера в інноваційній гонці віддалення на значну відстань, оскільки наслідувачі мають більше можливостей для матеріалізації нововведень, для реалізації значних масштабів інновацій та управління темпами зростання.

З теорією “дифузії нововведень” безпосередньо пов’язані поняття про динамічні, пропульсивні і ключові галузі, що певним чином взаємодіють і впливають на інші галузі та на район розміщення, наукові принципи визначення яких були обґрунтовані теорією полюсів росту та центрів зростання. Ця теорія, займає центральне місце серед сучасних теорій регіонального розвитку як найбільш поширена в спробах конкретного практичного застосування. Вона обґрунтувала необхідність та закономірності концентрації господарства і населення в певних вузлових елементах, які здатні впливати на оточуючі райони та стимулювати їх розвиток.

Нововведення утворюють концентрації, групуючись навколо ключової галузі – центру зростання. Якщо ця галузь є пропульсивною, тобто здатною здійснювати позитивний мультиплікаційний ефект, то вона ініціює процес утворення навколо себе полюсу росту. При цьому, господарські одиниці, що функціонують в активних галузях, безпосередньо пов’язаних з центром зростання, здійснюють динамічний вплив на оточуюче економічне середовище, тобто збільшують попит на продукцію пасивних галузей. Такі активні індуктори росту створюють позитивне економічне оточення, в якому виникає ефект агломерації, що призводить до формування полюсів розвитку. Центри та ареали економічного простру, де розташовані підприємства пропульсивних галузей, стають полюсами тяжіння для факторів виробництва, оскільки забезпечують найбільш ефективно їх використання.

При цьому у якості полюсів розвитку можна розглядати не тільки сукупність підприємств провідних галузей, а й певні території, що є джерелом інновацій та прогресу в межах країни або регіону.

Можна виділити такі принципові уточнення основних положень теорії полюсів росту та центрів зростання, що суттєво впливають на формування механізмів інноваційного-орієнтованого розвитку прикордонних регіонів в системі прикордонного співробітництва: 1) полюсом росту може бути лише регіональний комплекс підприємств, пов'язаний з експортом регіону; 2) система полюсів та кожен з них окремо розвиваються за рахунок імпульсів, генерованих загальнодержавним попитом, що передаються через експортний сектор регіону; 3) імпульс росту передається другорядним галузям за допомогою ринкових зв'язків між підприємствами, а також географічної периферії (тобто прикордонних зон).

Подібні полюси розвитку, що виникають в різних територіально-економічних системах, мають взаємотяжіння й поступово встановлюють економічні зв'язки, формуючи так звані зони розвитку. В свою чергу, зони розвитку, що об'єднуються у систему завдяки фізичним та нефізичним комунікаціям, створюють осі розвитку. Основна ідея цього процесу, описаного П.Потье, полягає в тому, що території з транспортною спеціалізацією, розміщені між полюсами росту, отримують додаткові імпульси розвитку завдяки збільшенню вантажо-потоків, розповсюдженню інновацій, розвитку інфраструктури. Зони та осі розвитку схильні до взаємовпливу і створюють складну систему взаємовигідних господарських структур, що виходять за межі окремих країн й охоплюють цілі макрорегіони [52, с. 128].

Концепція полюсів зростання в різних варіаціях була покладена в основу регіональних програм багатьох західних країн. Їх досвід вказує на те, що головною умовою забезпечення дієвості полюсного механізму соціально-економічного розвитку регіонів є врахування особливостей місцевої економіки та забезпечення комплексності через стимулювання розвитку як виробничої, так і не виробничої сфери; врахування низки соціальних проблем, що породжуються поляризацією [187].

Стимулювання інноваційної активності та економічного зростання в регіональній економіці передбачає реформування структури її територіально-виробничого комплексу на основі кластеризації.

Вперше явище кластеризації було комплексно проаналізовано на початку 90-х років ХХ ст. в працях М.Портера. Він, досліджуючи галузеві інтеграційні процеси в межах теорії національної конкурентоспроможності, вказував на доцільність формування горизонтальних і вертикальних взаємовідносин галузей національної економіки, що є визначальними при формуванні експортної спеціалізації країни, які в його термінології означалися як “кластери” (від англ. cluster - група, скупчення) [116]. В сучасній економічній літературі категорія “кластер” визначається як індустріальний комплекс (група підприємств, що кооперуються та підтримують одне одного), сформований на базі територіальної концентрації мереж спеціалізованих постачальників, основних виробників та споживачів, пов’язаних між собою технологічними ланцюгами [189]. Створення кластерів та запровадження кластерної моделі поведінки підприємств є “способом відновлення довіри між урядом і бізнесом та трансформації ізольованих фірм у підприємницьку спільноту” [45]. Таким чином, якщо перші теоретичні погляди на кластери спирались виключно на галузеві комбінації взаємозв’язків, то сьогодні науковців зауважують на необхідності розглядати їх як інноваційно-територіальні об’єднання, що охоплюють взаємовідносини між сферами виробництва, поширення технологій, інформації, маркетингу, а також зовнішньоекономічні зв’язки.

Основна ідея створення кластерів полягає у взаємній координації роботи, коли різні за функціональними характеристиками суб’єкти реалізують спільну мету, тим самим підвищуючи ефективність власної роботи, прискорюючи досягнення запланованих результатів, за визначеними пріоритетними напрямками розвитку. Спільна дія всіх учасників кластера дозволяє отримувати більший зиск, порівняно з тим, який виникає при відокремленому функціонуванні (синергетичний ефект).

Зауважимо, що для ефективного функціонування механізму кластеризації в системі прикордонного регіонального господарства важливим є пошук оптимального співвідношення між використанням внутрішніх можливостей та зовнішніх стимулів активізації інноваційно-орієнтованого прикордонного співробітництва. Оптимальна їх комбінація повинна дозволяти уникнути як об'єктивні обмеження, які виникають у наслідок орієнтації виключно на власні ресурси та можливості, так і формування “наслідувального” типу виробництва [82], що характеризується великим ступенем залежності від “сусідських” джерел ресурсів та інноваційних ідей.

Характерною особливістю будь-яких кластерів, незважаючи на масштабність їх утворень чи галузеву приналежність, є спрямованість на створення і виробництво конкурентоспроможної продукції, яка може бути експортована за межі країни чи принаймні регіону. Кластеру, як правило, не притаманна орієнтація на задоволення внутрішнього попиту.

Спроба побудувати загальну теорію регіонального розвитку міститься в концепціях та теоріях, заснованих на дослідженні відношень типу “центр-периферія” [38], класиком якої на Заході прийнято вважати Дж.Фрідмена. В них нерівномірність економічного зростання і процес просторової поляризації розглядається як такий, що породжується диспропорціями між ядром та периферією. Центр і периферія на будь-якому просторовому рівні пов'язані між собою потоками інформації, капіталу, робочої сили, товарів тощо, причому саме напрямки цих потоків визначають характер взаємодії між центральними та периферійними структурами, перетворюючи простір у подібність силового поля. Рухомою силою, що забезпечує постійний розвиток і відтворення системи відношень “центр - периферія”, є, на думку Фрідмена та інших дослідників, постійна якісна трансформація ядра за рахунок генерування, впровадження й дифузії нововведень.

Механізм функціонування системи типу ”центр - периферія” пов'язаний із постійним якісним перетворенням соціально-економічних відносин у межах ядра. Галузі, що не відповідають більше статусу ядра, поступово витісняються

на периферію – спочатку ближню (напівпериферію), потім дальню. Цей процес, що отримав назву “дифузії застарілих нововведень”, грає важливу роль у передачі імпульсів зростання від центру до периферії, сприяючи її розвитку, хоча і закріплюючи тим самим її підпорядкованість центру.

При розробці механізму інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва необхідно враховувати таку особливість системи ”центр - периферія” як її стійкість та гнучкість, здатність зберігати свої властивості в різних соціально-економічних умовах. У процесі еволюції всієї територіальної системи, при зміні стадій економічного розвитку, відношення між центром і периферією переходять на новий якісний рівень, хоча по суті і не змінюють свого змісту: не зважаючи на постійне підтягування периферії, розрив між нею й центром зберігається.

Виходячи із цілей функціонування господарського механізму управління економікою, можна сформулювати відповідні цілі механізму інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва, що є попередньою основою для визначення його сутності. В сучасних умовах стратегічним завданням реформування транскордонного співробітництва в Україні має стати ефективне використання природно-ресурсного, демографічного, виробничого і науково-технічного потенціалів регіонів з метою вирішення питань комплексного розвитку територій [160, с. 335]. При цьому механізм інноваційно-орієнтованого розвитку співробітництва прикордонних регіонів як складова загального господарського механізму покликаний забезпечувати досягнення їх єдиної інтегративної функції – узгодження інтересів всіх ланок господарської системи, усунення можливих протиріч, що заважають повноцінному ефективному функціонуванню економіки.

З врахуванням цього, в найбільш узагальненому вигляді головна мета механізму інноваційно-орієнтованого розвитку співробітництва прикордонних регіонів полягає у забезпеченні постійного здійснення суб’єктами господарювання пошуку і ефективної реалізації потенціалу прикордонної співпраці в науково-технічній та інноваційній сфері. Це передбачає

збалансоване регулювання міжрегіональних взаємозв'язків прикордонних територій для забезпечення стабільного і ефективного функціонування відповідних територіальних господарських комплексів, досягнення стійкого гармонійного розвитку мезорегіонального геопростору та підвищення життєвого рівня населення на основі провадження інноваційної моделі функціонування економіки прикордонних регіонів і досягнення в довгостроковій перспективі позитивних соціально-економічних ефектів від об'єднання їх територіальних потенціалів.

Механізм інноваційно-орієнтованого розвитку співробітництва прикордонних регіонів являє собою інтеграційну форму прояву економічних законів в сфері міжрегіональних міжнародних економічних відносин на терені прикордонного простору суміжних держав. Він є системною сукупністю організаційно-економічних форм регулювання соціально-економічних відносин, які виникають між спряженими секторами господарських комплексів суспільно-територіальних систем суміжних регіонів прилеглих країн. Таким чином, механізм інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва може бути визначений як система організаційно-економічних форм та методів управління процесами прикордонної міжрегіональної співпраці, спрямованої, насамперед, на активізацію спільної науково-технічної та інноваційної діяльності.

З врахуванням характеристики механізму господарювання як способу функціонування виробничих відносин та реалізації економічної політики, механізм інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва є цілісною структурно-функціональною підсистемою загального господарського механізму, що охоплює зв'язки й відносини між суб'єктами прикордонного співробітництва та відповідні організаційні форми, яка характеризує суспільну організацію виробництва в системі міжнародних економічних відносин на рівні сусідніх адміністративних територіальних одиниць двох або декількох країн на основі використання економічних законів та забезпечує узгодження різнорівневих інтересів з метою прогресивного інноваційного розвитку економіки прикордонних регіонів та держав, які вони представляють.

Теорія і практика управління економічними процесами в колі першочергових завдань побудови будь-якої системи управління визначає необхідність обґрунтування базових її принципів, дотримання яких є об'єктивною умовою ефективного функціонування всієї системи. На основі аналізу теоретичних положень управління просторовими об'єктами та практики сучасної європейської регіональної політики [6, 8, 44, 52, 58, 79, 145; 183] може бути сформована така узагальнююча система принципів забезпечення цілеспрямованого впливу на розвиток прикордонних мезорегіонів.

Принцип рівності всіх суб'єктів прикордонного співробітництва, що передбачає рівність умов реалізації проектів прикордонної співпраці для всіх суб'єктів господарювання прикордонного мезорегіону незалежно від їх національної належності, форми власності або інших ознак.

Принцип просторової диференціації, згідно з яким взаємодія суспільно-територіальних систем активізує процеси просторової концентрації, що супроводжується формуванням зон взаємовпливу та взаємотяжіння і створенням різного роду коопераційних територіальних комплексів.

Суть принципу досягнення паритету інтересів полягає в тому, що успішне управління процесами прикордонного співробітництва стає можливим у випадку врахування повного спектру інтересів на всіх рівнях для всіх сторін такої співпраці, їх взаємного узгодження для максимально можливого досягнення основних пріоритетів розвитку як мезорегіонального прикордонного простору в цілому, так і кожного прикордонного регіону окремо. В сучасних реаліях української системи регіонального управління врахування специфічного багатовекторного поля інтересів та цілей різнорівневих суб'єктів співпраці під час розробки та реалізації регулюючих дій значно обмежене. “Прикордонні” інтереси розмиваються в процесі узагальненого підходу до зовнішньоекономічних взаємин регіонів через неврегульованість правового статусу прикордонних територій.

Принцип досягнення ефективних структур передбачає, що основним засобом забезпечення ефективного функціонування і розвитку геоутворень є ці-

леспрямований вплив на структуру територіальних об'єктів. Вказаний вплив має базуватися на виявленні тих частин структури, які на загальному фоні відрізняються підвищеним рівнем ефективності, мають вирішальне значення у підтримці збалансованості міжрегіональної взаємодії. Так, у прикордонному мезорегіоні, створюваному Сумською та Курською областями, потенційними секторами активізації міжрегіональних, зокрема, інноваційних взаємин є господарські взаємини в галузях спеціалізації даних регіонів.

Принцип взаємної узгодженості процесів планування, організації, контролю та регулювання. Методологічні аспекти формування сучасного організаційно-економічного механізму інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва, на наш погляд, варто розглядати з позиції інноваційних систем. У методологічному плані це означає визнання необхідності цілісного підходу до регіонального інноваційного процесу, його формування і проходження. Вимоги цілісності обумовлюють необхідність взаємної узгодженості процесів планування, організації, контролю та регулювання інноваційних процесів на міжрегіональному рівні, тобто розробку спільних стратегічних та тактичних цілей і завдань співробітництва на основі взаємної вигідності та зацікавленості, побудову відповідної організаційно-економічної системи їх реалізації.

Принцип раціонального поєднання державного регулювання і ринкової саморегуляції. Зазначимо, що стимулювання інноваційних процесів об'єктивно неможливо без застосування державних засобів впливу. В політекономічному контексті потреба цілеспрямованого державного регулювання та стимулювання інноваційних процесів пояснюється через концепцію ринкових екстерналій. Завдання державної інноваційної політики полягає в тому, щоб компенсувати інноваторам ефект, який інновації здійснюють для суспільства в цілому. Така компенсація може набувати вигляду як прямого надання фінансових ресурсів через систему пільгового кредитування, оподаткування, митного обкладення, грантів тощо, так і непрямого – через надання повністю чи частково безоплатних послуг в інфраструктурній, інформаційній, правовій та інших

сферах. Зокрема, в США витрати приватних фірм на НДДКР з 1954 р. вираховувалися з оподаткованого прибутку, а з 1981 р. 25 % (пізніше – 10 %) цих витрат навіть вираховувалися безпосередньо з суми сплаченого підприємством податку. Здатність прикордонного співробітництва до саморегуляції базується на розвитку ринкових відносин між підприємствами прикордонного мезорегіону, дії ринкових законів на принципах конкурентної взаємодії.

Принцип гнучкості механізму інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва пов'язаний із його здатністю до оперативного реагування на зміни умов внутрішнього і зовнішнього середовища ПКС (макроекономічних, регіональних і локальних), що викликає необхідність внесення відповідних змін в структуру цього механізму з метою підвищення його ефективності, досягнення стимулюючої дії, зокрема, за такими напрямками: 1) зміна складу та ієрархії за пріоритетністю елементів механізму в наслідок зниження їх ефективності або повної неієвості в нових економічно-політичних умовах співробітництва; 2) зміна пріоритетності напрямів прикордонного співробітництва, що дозволяє забезпечити концентрування спільних зусиль на розвитку тих з них, що в даних умовах є найбільш прийнятними для забезпечення узгодженості різнорівневих суб'єктних інтересів; 3) коригування системи економічних важелів і інструментів регулювання прикордонної співпраці в залежності від умов та цілей останнього на певній стадії розвитку міжрегіональних взаємин.

Принцип комплексності і максимальної ефективності прикордонного співробітництва ґрунтується на оптимізації його напрямів, форм та методів на основі реалізації комплексу оцінок результатів ПКС, який враховував би економічні, соціальні та екологічні наслідки такої співпраці.

Механізм інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва, що розробляється для специфічних умов регіонів України, повинен в цілому відповідати існуючій європейській практиці налагодження та управління процесами науково-технічного співробітництва, щоб забезпечувати органічне входження регіонів країни в систему світових, насамперед,

європейських науково-технічних та виробничо-технологічних коопераційних зв'язків.

Сучасна загальноєвропейська інноваційна політика спрямована на створення конкурентноздатної інноваційної економіки. Серед пріоритетів європейської інноваційної політики, сформульованих в документі “Інноваційна політика: сучасні підходи в контексті Лісабонської стратегії”, що передбачають, зокрема, поліпшення інноваційного середовища шляхом посилення інноваційної складової всіх напрямів національних політик і їх інтеграцію, відзначено необхідність посилення регіональної інноваційної політики, зміщення центру інноваційної політики на регіональний рівень.

Сучасні програми ЄС в області науково-дослідних і опитно-конструкторських робіт (НДОКР) передбачають подальший розвиток регіонального інноваційного співробітництва через систему інтегрованих проєктів і програму створення мережі Європейського дослідницького простору (European Research Area – ERA). Концепція ERA, зокрема, включає створення наукового простору без національних кордонів, що дозволить згладити диспропорції в рівнях наукового й інноваційного розвитку країн-учасниць, підвищення ефективності використання фінансових ресурсів для залучення інвестицій в інноваційну сферу; розширення мобільності науково-технічних кадрів. Створення єдиного Європейського дослідницького простору відбувається шляхом залучення в нього як членів ЄС, так і держав, що підписали угоду про науково-технічне співробітництво з Євросоюзом. Зазначимо, що у 2001 році такі угоди були підписані з Росією та Україною.

Для України, не зважаючи на прийняття Закону “Про транскордонне співробітництво”, об'єктивно зберігається потреба законодавчого врегулювання питання виділення його повноправних суб'єктів. Базовим для формування прикордонного мезорегіону як зони активної прикордонної співпраці є міжрегіональний рівень, на якому відбувається безпосереднє підписання відповідних угод та домовленостей про прикордонне співробітництво, формуються та функціонують відповідні структури та механізми взаємодії. Основними суб'єктами, що

займаються вирішенням проблем прикордонної співпраці на субрегіональному та регіональному рівнях, є органи самоврядування і місцеві органи виконавчої влади суміжних регіонів сусідніх держав.

Укладаючи між собою міжрегіональні угоди, вони сприяють створенню належних умов для реалізації потенціалів своїх територій у формі прискорення та інноваціалізації соціально-економічного розвитку. Обмеженість закону, в числі інших проблемних положень, виявляється в нормативному закріпленні у якості суб'єктів співпраці лише представників вказаного рівня управління. Але важливим для розвитку прикордонного співробітництва є і локальний рівень співпраці, оскільки саме в його межах відбувається розв'язання різноманітних соціально-економічних завдань конкретними суб'єктами господарювання.

Механізм інноваційно-орієнтованого розвитку співробітництва прикордонних регіонів являє собою замкнену систему управління. Умовно реалізацію основних функцій управління в системі управління інноваційно-орієнтованим розвитком прикордонної співпраці можна навести у вигляді схеми (рис. 1.4). Він охоплює такі структурно-функціональні підсистеми, як планування, організація, контроль та регулювання. Оскільки регіональна політика ЄС базується на програмно-цільовому підході, планування науково-технічного та інноваційного прикордонного співробітництва регіонами України повинно здійснюватися на аналогічній основі. Вона полягає у визначенні напрямів науково-технічного співробітництва, цілей, сфер і додатних шляхів ефективного впровадження нових виробів, технологічних процесів, організації виробництва і керування, удосконалювання вже існуючих виробів і устаткування, виходячи із сучасних і прогнозованих на перспективу, вимог інтенсифікації розвитку економіки суміжних держав та прикордонних регіонів.

Система програмного підходу надає можливість різним органам влади на певній території розробляти та вживати широкий спектр заходів, які скоординовані на основі спільного уявлення про пріоритети регіонального розвитку. Програми, що розраховані на декілька років, забезпечують стабільність, прозорість, гнучкість у застосуванні. Але, програмний підхід має і

серйозні проблеми, серед яких дослідниками відзначаються складність процедури прийняття та узгодження, бюрократизм.

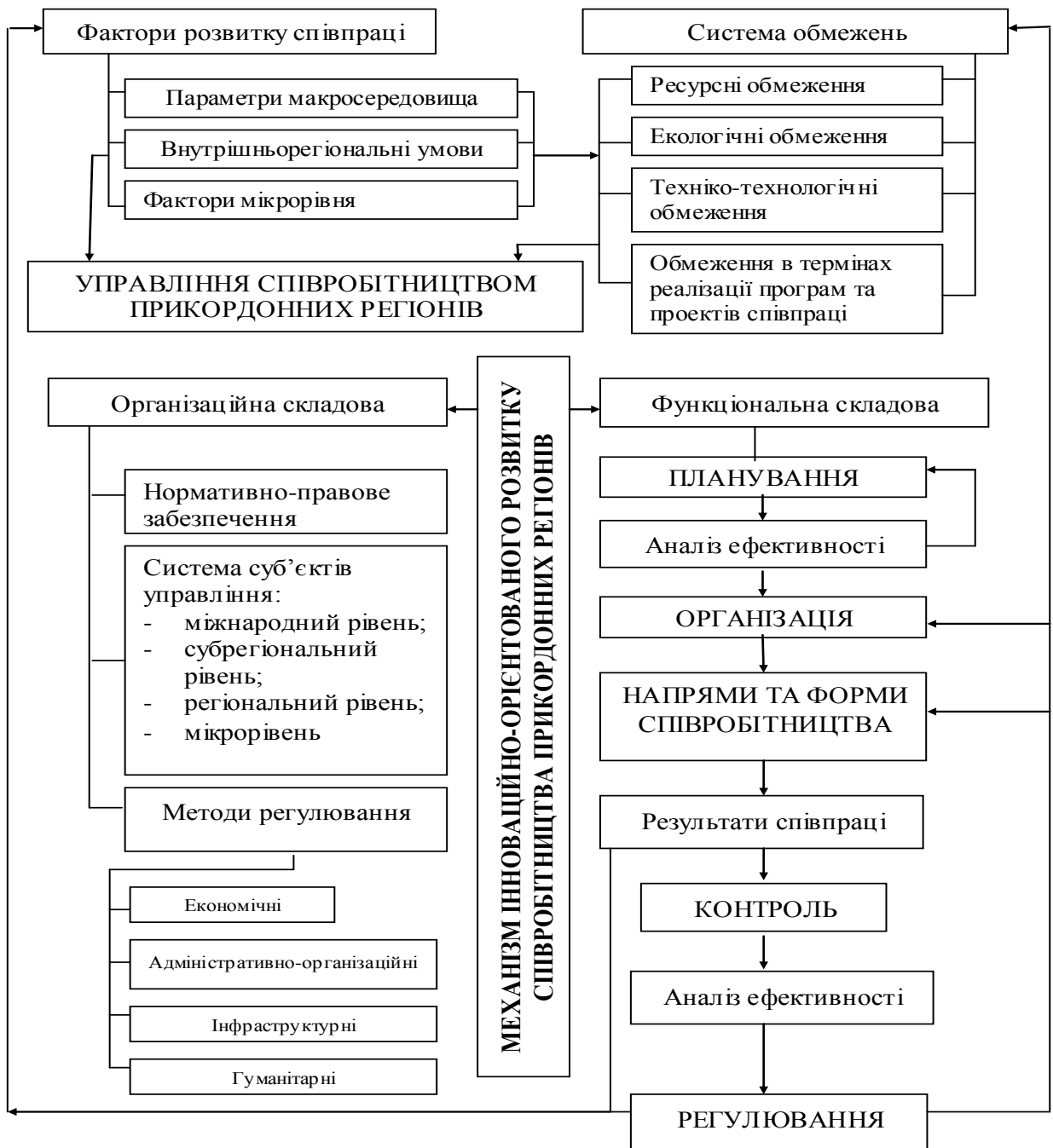

Рис. 1.4. Функціонування механізму інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва

Організація інноваційної діяльності на міжрегіональному рівні пов'язана з поділом і кооперацією праці суб'єктів управління, вибором і реалізацією процедур ефективного здійснення інноваційного циклу в прикордонному мезорегіональному просторі.

Світовий досвід показав, що при інтенсивному освоєнні інновацій більшість учасників інноваційного циклу перебувають, здебільшого, у відносинах організаційної спорідненості. Отже, організація інноваційної діяльності на між-регіональному рівні передбачає узгоджену взаємодію науковців та спеціалістів різних галузей із суміжних регіонів. Відповідно, об'єктом регулювання для механізму інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва є налагодженість і стабільність взаємозв'язків окремих виробничих підприємств чи наукових організацій, системність їх взаємодії в процесі створення інновацій.

Контроль розвитку процесів співробітництва в інноваційній сфері надає інформацію щодо чинників виникнення негативних явищ у взаємодії прикордонних регіонів. Усунення означених явищ можливе за умов своєчасного регулювання процесів прикордонних взаємин.

Функціонування економічних суб'єктів на початку XXI століття характеризується всебічним використанням систем моніторингу для забезпечення ефективності управлінських процесів. Система моніторингу фінансово-економічного розвитку прикордонних регіонів як елемент механізму інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва має являти собою гнучкий механізм здійснення постійного спостереження за найважливішими поточними результатами функціонування регіональних та мезорегіональної соціально-економічних систем в умовах зміни зовнішнього та внутрішнього середовища. Мета розробки та впровадження даної системи – своєчасне визначення відхилень від встановлених нормативів та обмежень, які призводять до зниження ефективності регіональної економіки, ефективності функціонування транскордонного мезорегіону та країн, що його сформували, виявлення і аналіз причин, що спричиняють ці відхилення, а також розробка пропозицій щодо відповідного коригування окремих напрямів функціонування регіонів з ціллю нормалізації і підвищення ефективності прикордонної співпраці та підвищення рівня фінансово-економічного розвитку регіонів прикордоння.

В результаті застосування різних методів регулювання на рівні первинної ланки реалізації напрямів та форм прикордонного співробітництва (окремих суб'єктів господарювання мікрорівня) відбуваються організаційно-економічні та техніко-технологічні зміни, що обумовлюють зрушення в початковій системі факторів розвитку прикордонної співпраці та потребу у відповідному коригуванні окремих параметрів здійснюваних ними проектів.

Вагомою складовою механізму інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва є аналіз його ефективності. Проте даний аспект забезпечення дієвих міжтериторіальних взаємодій тривалий час залишався поза увагою науковців.

Важливе значення має пошук просторового і часового об'єкту дослідження ефективності, що, насамперед, відбивається на виборі об'єкта дослідження ефективності. У якості таких об'єктів можна взяти вертикальні “технологічні ланцюги” підприємств мезорегіону, горизонтальні сектори промисловості, окремі підприємства, окремі регіони і в цілому прикордонний мезорегіон. При цьому “оптимальний” варіант залежить від специфіки господарчого улаштування економіки мезорегіонального простору.

При визначенні об'єкту оцінювання ефектів необхідно пам'ятати, що інтегральна ефективність прикордонного співробітництва може бути дуже складною функцією від ефективності окремих складових мезорегіональної суспільно-економічної системи, а в більшості випадків таку функцію побудувати просто неможливо: ефективність системи не виражається у виді функції тільки від ефективності підсистем [60]. Ефективність прикордонної співпраці має оцінюватися на основі багатокритеріального і багаторівневого підходу, включаючи вимоги всіх його контрагентів і самого мезорегіону як економічного суб'єкту, що здійснює розподілене в часі об'єднання виробничих, ринкових і інноваційно-відтворювальних процесів.

Таким чином, узагальнюючи наведений огляд теоретичних концепцій, що обґрунтовують засади інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонних регіонів, можна зробити висновок, що в них фактор інноваційності регіональної

економічної системи відзначається як провідний чинник забезпечення регіонального економічного зростання, формування галузевої спеціалізації регіону та створення повноцінної виробничої та соціальної інфраструктури. Найбільш адекватно джерела та фактори регіонального економічного розвитку відбиває теорія кластерного аналізу, яка певною мірою узагальнює найбільш цінні з практичної точки зору положення інших розглянутих теорій та концепцій. З огляду на це можливим напрямом розробки механізму інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва є застосування кластерного підходу, тобто формування прикордонних мезорегіональних інноваційних центрів та налагодження стійкої але гнучкої системи науково-технічних та виробничо-коопераційних взаємовідносин між суб'єктами інноваційної діяльності прикордонних регіонів.

Реформування механізму управління зовнішньоекономічними зв'язками в Україні передбачає виокремлення в його структурі механізмів функціонування міжнародних міжрегіональних зв'язків на рівні прикордонних територій відповідно до принципів і стандартів країн ЄС. Необхідними є впровадження існуючих в ЄС підходів та процедур програмування, фінансування, моніторингу, застосування стимулюючих інструментів підтримки розвитку регіонів, адаптація українського законодавства з питань регіональної політики до відповідних нормативних актів європейської спільноти. При цьому потрібно враховувати такі особливості сучасної системи розробки і впровадження результатів фундаментальних і прикладних досліджень: 1) переростання регіонального співробітництва в глобальне; 2) поглиблення міжфірмової кооперації на основі спільності економічних, фінансових, соціальних й екологічних інтересів регіонів і сусідніх держав; 3) розробка спільних комплексних програм управління науково-інноваційним процесом у межах інтеграційних блоків.

Висновки до розділу 1

1. Прикордонне співробітництво забезпечує можливість підвищення життєвого рівня населення прикордонних територій за рахунок активної мобілізації та раціонального об'єднання потенціалів соціально-економічного розвитку територій та створення умов для вільного руху товарів, людей і капіталів через кордон, часткової або повної інтегрованості мезорегіонального економічного простору.

2. З врахуванням геопросторових наслідків регіонального інтегрування, необхідно розрізняти прикордонне та транскордонне співробітництво як якісно відмінні рівні міжрегіональних взаємин в практиці сучасних міжнародних відносин, що мають відмінні функціональне наповнення та сферу охоплення. Запропоновано для означення просторово-територіальної локалізації прикордонного співробітництва у складі транскордонного запропоновано вживати термін “прикордонний мезорегіон”, що являє собою територіальну концентрацію з найвищою щільністю соціально-економічних контактів між сусідніми країнами в процесі транскордонного співробітництва, оскільки саме активна взаємодія його складових обумовлює можливість залучення інших регіонів вказаних країн до участі в міжнародних міжрегіональних процесах. В роботі узагальнено погляди стосовно місця прикордонного економічного співробітництва в системі прикордонних зв'язків та побудована впорядкована система напрямів та форм його здійснення з врахуванням взаємозв'язків з іншими складовими прикордонного співробітництва.

3. Теоретико-методологічним підґрунтям дослідження транскордонного співробітництва є загальна теорія постіндустріального суспільства, яка інтерпретується через прикладні аспекти теорій динамічного розвитку регіональної економіки, регіональної спеціалізації, конкурентних переваг, міжнародної економіки та міжнародної інтеграції.

4. Інноваційно-орієнтований розвиток прикордонного співробітництва являє собою системну характеристику процесів економічної взаємодії сусідніх

регіонів суміжних країн, що зосереджені на активізації спільної інноваційної діяльності як чинника економічного зростання. Він є комплексною характеристикою динаміки мезорегіональної економічної системи, заснованої на постійному збільшенні реальних обсягів валового регіонального продукту завдяки синергетичному об'єднанню ресурсів співпрацюючих регіонів, залученню спільних інтенсивних факторів росту та розширенню завдяки цьому ринків збуту товарів місцевого виробництва з виходом їх на нові ринки.

5. Визначено концептуальні засади формування механізму інноваційно-орієнтованого розвитку співробітництва прикордонних регіонів як цілісної структурно-функціональної підсистеми загального господарського механізму, що охоплює зв'язки й відносини між суб'єктами прикордонної співпраці та відповідні організаційні форми, яка характеризує суспільну організацію виробництва в системі міжнародних економічних відносин на рівні просторово сусідніх адміністративних територіальних одиниць двох або декількох країн на основі використання економічних законів та забезпечує узгодження різнорівневих інтересів з метою прогресивного інноваційного розвитку економіки прикордонних регіонів та держав, які вони представляють. Шляхом узагальнення існуючих розробок з цієї проблеми побудовано принципovu модель його функціонування. Окреслені основні регулятори процесів інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва, зокрема, програмно-цільовий підхід в плануванні, перехід до комплексних програм інноваційно-технологічного розвитку, моніторинг фінансово-економічного розвитку регіонів, формування транснаціональних, регіональних і локальних інноваційних мереж.

6. В умовах регіонів України, що межують виключно з Російською Федерацією, розвиток прикордонного співробітництва має будуватися виходячи з таких основних положень, встановлених в результаті системного аналізу світового досвіду та вітчизняної практики:

- для досягнення високої ефективності прикордонної співпраці повинні існувати об'єктивні передумови та фактори його розвитку, комплексний аналіз

яких визначає структурно-організаційну та функціональну будову механізму інноваційно-орієнтованого співробітництва прикордонних регіонів;

- характер взаємозв'язків між виробничими комплексами регіонів українсько-російського прикордоння вимагає побудови для північно-східних прикордонних регіонів організаційно-економічного механізму прикордонного співробітництва, який би забезпечував відновлення міжрегіональних відносин на основі створення системи виробничо-коопераційних зв'язків з акцентом на науково-технічній та інноваційній сферах співробітництва;

- у якості базової для формування організаційно-економічного механізму прикордонного співробітництва може бути обрана єврорегіональна модель співробітництва.

Таким чином, постають завдання більш глибокого вивчення існуючих передумов та факторів інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва досліджуваних регіонів з метою формування прикордонного мезорегіонального простору активованої інноваційної діяльності. Процес розробки та формування механізму інноваційно-орієнтованого розвитку співробітництва прикордонних регіонів, що буде реалізований в наступних розділах даної роботи, передбачає: 1) формування організаційної підсистеми механізму; 2) розробку науково-методичних підходів щодо комплексної оцінки ефективності прикордонної співпраці; 3) визначення механізмів формування і розподілу спільних фондів фінансових ресурсів співпрацюючих територій.

РОЗДІЛ 2

ОСНОВНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ПРИКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В УМОВАХ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

2.1. Система факторів інноваційно-орієнтованого розвитку співробітництва прикордонних регіонів

При аналізі різних аспектів співробітництва прикордонних регіонів винятково важливе значення має систематизована інформація про межі та характер впливу наявних факторів формування потенціалу такого співробітництва та чинники, що безпосередньо впливають на практичні процеси його здійснення, від яких залежить ефективність функціонування мезорегіонального господарського комплексу.

Передумови налагодження прикордонних зв'язків та конкретні умови реалізації програм та проектів прикордонного співробітництва визначаються системою чинників, що виникають на різних рівнях соціально-економічного середовища їх провадження. З огляду на це, фактори розвитку співробітництва прикордонних регіонів можна поділити на фактори макросередовища, внутрішньорегіональні фактори та фактори мікрорівня (рис.2.1).

Об'єктивні реалії функціонування національних економік як цілісних систем, що складаються із взаємопов'язаних підсистем та підпорядковуються загальним вимогам і правилам, передбаченим національним та міжнародним законодавством, обумовлюють існування високого ступеню залежності прикордонних регіональних процесів від впливу факторів макrorівня. З врахуванням характеру впливу параметри макросередовища можуть бути об'єднанні в такі основні групи: геополітичні, політико-правові та макроекономічні.

ФАКТОРИ ІННОВАЦІЙНО-ОРІЄНТОВАНОГО РОЗВИТКУ СПІВРОБІТНИЦТВА ПРИКОРДОННИХ РЕГІОНІВ

Рис. 2.1. Фактори інноваційно-орієнтованого розвитку співробітництва прикордонних регіон

В сучасних умовах глобалізації світових інтеграційних процесів і посилення міжнародної конкуренції країн запровадження потенціалу прикордонного співробітництва здійснюється під впливом кількох груп постійно діючих факторів, що мають геополітичний характер та відбивають: 1) закономірності розвитку і розміщення продуктивних сил; 2) спільні інтереси сторін, які спонукають їх переслідувати у прикордонній співпраці не тільки суто економічні, а й політичні цілі; 3) національні інтереси кожної країни, які визначаються її економічними позиціями в світі, структурою господарства регіонів, їх соціально-економічним ресурсом.

Геополітичний фактор розвитку прикордонної співпраці в зоні північно-східного прикордоння України полягає у тому, що взаємини прикордонних регіонів є сферою пересікання основних стратегічних векторів сучасної зовнішньої політики України, а саме: спрямованості на взаємовигідне співробітництво з ЄС при збереженні добросусідських відносин з Російською Федерацією [160]. До політичних умов, що визначають перспективи розвитку прикордонного співробітництва, необхідно також віднести політичну волю щодо створення єдиного економічного простору на території прикордонних регіонів.

Група політико-правових чинників в структурі параметрів макросередовища відбиває наявність нормативно-правового поля реалізації інноваційної спрямованості прикордонного співробітництва. Прийнято виділяти п'ять рівнів правового забезпечення прикордонних взаємин регіонів [12, с. 11-17; 31, с. 11-13]: міжнародний, міждержавний, національний, міжрегіональний, локальний.

Аналіз базових документів ЄС з питань міжрегіонального співробітництва та матеріалів національної стратегії реалізації відносин України з ЄС [155, 156, 160, 174] вказує на деякі недоліки в розробці міжнародного рівня правових регуляторів прикордонної співпраці. Суттєвими є розбіжності в розумінні сутності співробітництва прикордонних регіонів в європейському та українському праві, що певною мірою заважає повноцінному розгортанню

досліджуваних процесів в нашій країні. Так, поняття регіонального та транскордонного співробітництва в п. 65 Спільної стратегії ЄС щодо України [156] звелось для української сторони лише до двох напрямів: 1) цільового використання існуючих програм транскордонного співробітництва, регіональних і міждержавних програм, насамперед, з питань прикордонного управління, включаючи технічну модернізацію пунктів перетину кордону; 2) подальшого розвитку програм Тасіс, які мають на меті поліпшити розвиток інфраструктури транспортних мереж. В матеріалах Стратегії інтеграції України до ЄС [124], у п. 7, що присвячений регіональній інтеграції, взагалі не вживаються терміни прикордонного співробітництва або транскордонної співпраці. Внаслідок такого недоопрацювання значне коло вагомих напрямів реалізації прикордонних взаємин, зокрема взаємодії в науково-технічній та інноваційних сферах, в Україні досі залишаються практично поза увагою в законодавчому та практичному сенсі.

Розглядаючи міжнародний рівень правового регулювання прикордонних відносин північно-східних територій України з суміжними регіонами Російської Федерації, необхідно враховувати нормативно-правовий режим міждержавних міжрегіональних відносин, передбачений угодами, укладеними між країнами СНД, до кола яких належать обидві зазначені держави.

Зауважимо, що, не зважаючи на відносно тривалу історію свого існування, СНД не зуміла сформувати раціональний міждержавний механізм забезпечення виконання прийнятих рішень на основі взаємоузгодження національних інтересів та спільних багатосторонніх дій. На теперішній час більшість угод між країнами СНД має переважно декларативний характер. В них, як правило, відсутні положення щодо забезпечення їх реалізації, відсутні пункти про фінансове забезпечення прийнятих рішень, не визначені органи, що відповідають за їх виконання, не передбачено також міждержавний контроль за виконанням державами, які підписали ту чи іншу угоду, взятих на себе зобов'язань. Як наслідок недосконалості механізму функціонування СНД, зокрема його нормативно-правової складової, укладені домовленості не

дотримуються, що, безперечно, не сприяє провадженню ефективних форм зовнішньоекономічних взаємин, в тому числі й прикордонних.

Країнам Східної Європи, зокрема СНД, нині важко співпрацювати між собою в інноваційній сфері, оскільки технологічний і комерційний вектори співробітництва зазнали радикальної переорієнтації на Захід. Зауважимо, що при існуючому рівні виробничо-технічного розвитку Україні економічно доцільно включатися у світові процеси поділу праці через інтеграційні союзи з близькими за рівнем розвитку і ментальності країнами. Адже, державний потенціал конкурентоспроможності України зосереджений в тих виробничих сферах (металургія, авіабудування, хімія, ВПК, енергомашинобудування тощо), що мають замкнений цикл і капіталізацію, насамперед, у рамках кооперації з країнами СНД і Єдиного економічного простору (ЄЕП).

Міждержавний рівень нормативно-правового поля врегулювання прикордонних відносин українських та російських регіонів представлений такими документами, як: Договір про дружбу, партнерство і співробітництво, Угода про прикордонне співробітництво, Угода про науково-технічне співробітництво, Угода про співробітництво у галузі інвестиційної діяльності, Угода про основні принципи створення українсько-російських фінансово-промислових груп та ін. В ст. 14 Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Російською Федерацією й Україною [46] передбачається забезпечення сприятливих умов для прямих торговельних і інших економічних відносин і співробітництва на рівні адміністративно-територіальних одиниць відповідно до діючих національних законодавств, з наданням особливої уваги розвитку економічних зв'язків прикордонних районів.

В цих документах, зокрема, передбачено такі напрями активізації міжрегіонального і прикордонного співробітництва України і Російської Федерації:

- вдосконалення нормативно-правової бази прикордонного співробітництва, вирішення питань прискореного (за спрощеною процедурою) пересування через державний кордон вантажів і населення прикордонних

регіонів, а як наслідок – сприяння розвитку між ними торгівлі, культурних і інших контактів;

- створення фінансово-промислових груп і спільних підприємств, налагодження взаємовигідних коопераційних зв'язків між суб'єктами господарювання обох країн, взаємне залучення інвестицій у пріоритетних напрямках підприємницької діяльності прикордонних областей, створення нових конкурентоздатних виробництв щодо випуску високорентабельних видів продукції, розробку і реалізацію міжрегіональних проектів взаємопоставок тощо.

З метою забезпечення ефективного розгортання прикордонного співробітництва існує потреба подальшого розвитку міждержавного рівня правового поля регулювання взаємин прикордонних регіонів, спрямованого на зближення національних законодавств, досягнення їх уніфікації та сумісності, особливо щодо питань економічної взаємодії. Зокрема, ще й досі не розроблені та не затверджені на міждержавному рівні механізм виконання угоди між урядом України та Росії про співробітництво прикордонних областей, методичні рекомендації про застосування у практиці міжрегіонального співробітництва положень національних законів України та Росії.

За свідченням світової практики, всі країни відчують значні труднощі реалізації традиційних Угод про партнерство прикордонних територій у виробничій і фінансовій сферах, оскільки подібні домовленості мають розбіжності з нормами міжнародного та національного права. Вони полягають в тому, що суб'єктами міжнародного права можуть виступати лише держави та міжнародні організації, неподільні на частини [69, с. 50], а прикордонне співробітництво передбачає міждержавні взаємодії, локалізовані виключно на рівні окремих територій країни.

Основні законодавчі вимоги національного рівня регулювання прикордонного співробітництва закріплені в Законах України “Про державний кордон”, “Про зовнішньоекономічну діяльність”, “Про місцеве самоврядування в Україні”, “Про стимулювання розвитку регіонів” Положенням про організацію

органами виконавчої влади прикордонної та прибережної торгівлі, Концепцією регіонального розвитку, Державною стратегією регіонального розвитку на період до 2015 року, Державною програмою розвитку транскордонного співробітництва на 2007-2010 роки тощо.

Існуюча національна нормативно-правова база України демонструє низький рівень придатності щодо врегулювання проблем інноваційно-орієнтованої прикордонної взаємодії та, відповідно, відсутність реальних організаційно-правових механізмів її забезпечення. Система спеціальних законодавчих актів щодо врегулювання господарської діяльності на прикордонних територіях знаходиться на стадії формування. Прийнятим 24 червня 2004 року Законом України “Про транскордонне співробітництво” [134], визначено лише загальні принципи механізму реалізації міжрегіонального і прикордонного співробітництва, реалізація яких потребує удосконалення існуючої нормативно-правової бази, додаткового опрацювання в підзаконних актах конкретного економічно-організаційного механізму здійснення міжрегіональної співпраці різних форм та видів. Визначення окремих елементів цього механізму розпорошено між низкою законодавчо-нормативних актів з питань регіонального розвитку та зовнішньоекономічних відносин, але й вони мають лише поверхневий характер й потребують доробки та уточнення.

Зауважимо, що закон “Про транскордонне співробітництво” дублює тези Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами і владою, а також прийнятих пізніше документів про транскордонне співробітництво, які після ратифікації чинні в Україні, не несе ніяких принципово нових положень. Саме ця обставина дає привід для дискусій щодо доцільності прийняття даного законодавчого акту.

Зауважимо, що в центральноевропейських країнах не існує спеціальних законів про транскордонне співробітництво, оскільки воно розглядається ними як невід’ємна складова політики регіонального розвитку і регулюється відповідними загальними нормативно-правовими актами про регіональний розвиток.

Одним з проблемних питань для розвитку прикордонного співробітництва в Україні є правовий статус територіальних громад прикордонних регіонів як його активних суб'єктів. Компетенція територіальних громад, їх представницьких органів і місцевих органів виконавчої влади, визначена ст. 7 Закону України “Про транскордонне співробітництво”, в сфері зовнішньоекономічної діяльності і регулювання іноземних інвестицій носить переважно декларативний характер. Їх повноваження обмежені укладанням угод про співпрацю, участю у розробці проектів співробітництва, прийняттям рішень щодо вступу до міжнародних асоціацій відповідного напрямку, внесенням пропозицій щодо удосконалення нормативно-законодавчої бази. Відповідно, щоб забезпечити функції координатора прикордонного співробітництва за місцевими органами управління, необхідно законодавчо визначити повноваження останніх у цій сфері. Доцільно ввести в діюче законодавство термінологію, яка відображає особливості правового статусу прикордонних областей в сфері регіонального співробітництва з наданням їм особливого режиму прикордонної зони з широкими повноваженнями.

Крім того, оскільки згідно з Протоколом №2 до рамкової Конвенції загальних принципів транскордонного співробітництва [135], в міжнародні відносини можуть вступати, в залежності від національного законодавства, не лише прикордонні регіони, що знаходяться безпосередньо після центрального уряду, а й інші територіальні утворення і органи самоврядування нижчих рівнів, необхідним напрямком вдосконалення українського національного права є також врегулювання статусу районних держадміністрацій та міських органів самоуправління як повноцінних суб'єктів прикордонного співробітництва. Це положення підкріплено тим фактом, що у вже існуючій практиці прикордонних взаємин інтенсивні міжрегіональні зв'язки забезпечуються й співпрацею за угодами між містами і районами (наприклад, між Краснопільським районом Сумської області та Беловським районом Курської області).

Виходячи з аналізу законодавства України з проблем регулювання прикордонного співробітництва, можна виділити такі напрями його реформування з метою створення сприятливих умов для плідного прикордонного співробітництва, підвищення його ефективності в Україні: 1) вдосконалення загалом законодавства про зовнішньоекономічну діяльність, іноземне інвестування, регіональну політику та інших з врахуванням потреб налагодження щільних ефективних зв'язків між прикордонними регіонами. При цьому необхідно досягти зближення національних законодавств України та Росії, їх уніфікації та сумісності на базі взаємного адаптування їх основних положень до норм європейського права; 2) створення спеціального законодавства з питань прикордонного співробітництва та формування єврорегіональних утворень за участю регіонів України, зокрема Закону про статус прикордонних областей; 3) надання органам державного управління основних адміністративно-територіальних утворень України більших прав у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності, хоча б по відношенню до тих об'єктів, якими повністю або частково володіють суб'єкти суміжних регіонів сусідньої країни.

Суттєвим недоліком державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2007-2010 роки [122] є те, що переважна більшість передбачених в ній заходів стосується забезпечення розвитку прикордонної співпраці виключно на південно-західному прикордонні країні. Таким чином, попередня практика формування єврорегіональних утворень (див. п.1.2) та цей факт підтверджують існування в Україні певної орієнтації на активізацію транскордонної співпраці саме в даній зоні. Такий обмежувачий “однобічний” підхід є недоцільним, оскільки являє собою відхилення від принципу системності та комплексності економічного розвитку, залишаючи поза розглядом та додатковим державним сприянням потенційні можливості налагодження більш тісної співпраці інших, зокрема, східних, прикордонних регіонів із своїми сусідами. Це в певному сенсі гальмує соціально-економічний

розвиток таких регіонів та негативно впливає на соціально-економічні процеси в державі.

Міжрегіональний рівень нормативно-правового поля прикордонного співробітництва сформований угодами про міжрегіональне співробітництво між місцевими державними адміністраціями, процес укладання яких був ініційований Указом Президента “Про заходи щодо розвитку економічного співробітництва областей України з суміжними прикордонними областями Російської Федерації” від 25.03.1994 року. В процесі реалізації цього Указу на рівні областей України та Росії були укладені численні прямі двосторонні угоди про економічне, науково-технічне та культурне співробітництво. За експертними оцінками на початок 2007 року укладено понад 120 угод про торгово-економічне, науково-технічне і культурне співробітництво між прикордонними областями Російської Федерації й України. Аналіз існуючих договорів виявив, що вони здебільшого носять формально-декларативний характер. Хоча інтенсивність зв'язків, особливо в культурно-освітній діяльності, зростає, в економічній сфері великого впливу підписання угод поки що не дало. Це обумовлено, передусім, відсутністю дієвих механізмів реалізації спільних програм прикордонного співробітництва.

Локальний рівень становлять угоди, контракти та домовленості між господарюючими суб'єктами мікрорівня (торгово-промисловими палатами, культурно-освітніми товариствами тощо) досліджуваних прикордонних регіонів, що регламентують конкретні виробничо-коопераційні, науково-технічні, комерційні тощо відносини у складі прикордонного співробітництва. Прикладом може бути співробітництво між Державним управлінням екології та природних ресурсів у Сумській області і Держкомітетом по охороні навколишнього середовища Курської області в сфері моніторингу якості води у річках Псьол та Сейм. Отже, на локальному рівні вирішуються конкретні завдання, які можуть бути реалізовані окремими суб'єктами у відповідності з їх власними інтересами згідно укладених контрактів в рамках транскордонних угод.

Ми поділяємо погляди фахівців, які вважають, що в рамках діючого нормативно-правового поля вже існує реальна можливість організації інноваційних форм прикордонної співпраці. Але зауважимо, що з метою забезпечення високої ефективності такої співпраці існуюча законодавчо-нормативна база потребує суттєвого доопрацювання, перегляду, уточнення та доповнення окремих положень, лише деякі з яких були відзначені в нашому дослідженні.

Вагомий вплив на розвиток процесів прикордонного співробітництва здійснюють макроекономічні фактори, що відбивають стан та тип національної економіки держав, регіони яких співпрацюють, динаміку основних соціально-економічних показників національної економіки (активність зовнішньоекономічної діяльності, інфляційні процеси, динаміка валютного курсу, рівень інвестування тощо), характер державної економічної політики в сфері прикордонних взаємин тощо. Отже, механізм соціально-економічного розвитку прикордонного регіону має будуватися з урахуванням того, що регіон є частиною загальнодержавного економічного простору, в якому здійснюються повні цикли відтворення.

Природно, що розвиток прикордонного співробітництва як специфічної форми зовнішньоекономічних взаємин на регіональному рівні в кожному конкретному випадку пов'язаний з відповідними особливостями соціально-економічного стану прикордонних регіонів, наявними внутрішньорегіональними умовами сприяння прикордонній співпраці територіально-географічного, природно-ресурсного, соціально-демографічного, соціально-економічного та науково-технічного характеру.

На нашу думку, що група внутрішньорегіональних факторів розвитку прикордонного співробітництва має розглядатися з двох взаємопов'язаних позицій: 1) специфічні характеристики та особливості окремого прикордонного регіону, що є потенційним або реальним компонентом прикордонного мезорегіонального утворення; 2) соціально-економічні характеристики прикордонного мезорегіону як територіального ареалу здійснення

прикордонної співпраці. З врахуванням цього, необхідно розрізняти на регіональному рівні фактори:

- прикордонні (регіональні), тобто такі, що діють всередині окремого прикордонного регіону і обумовлені його соціально-економічними особливостями;

- транскордонні (міжрегіональні), які обумовлені впливом міжрегіонального співробітництва на прикордонний регіон (наприклад, вплив Сумської області України на сусідні прикордонні області Росії і навпаки). Тут вагоме значення має чинник нееквівалентності ринкових середовищ співпрацюючих суміжних регіонів. Світовою практикою прикордонного співробітництва в формі “єврорегіонів” передбачено взаємодію між рівноцінними партнерами на паритетній основі. Порушення вказаного балансу через різниці в активності та ефективності ринкових процесів у прикордонних територіях сусідніх держав призводить до виникнення негативних тенденцій у розвитку “слабшого” регіону. Такими явищами є еміграція кваліфікованої робочої сили, імпорт низько-технологічного та торговельного капіталу, відтік інвестиційного капіталу тощо.

Отже, важливого значення при розгляді факторної бази прикордонного співробітництва регіонів набуває врахування просторової мобільності факторів, їх схильності до змін у часі та просторі. Тому у складі механізму інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва необхідно закладати систему важелів регулювання міжрегіонального руху ресурсів, насамперед, робочої сили, інвестиційного капіталу, з метою підвищення ефективності їх альтернативної присутності на ринку суміжного регіону сусідньої держави.

Фактори мікрорівня характеризують здатність підприємств, як безпосередніх суб'єктів реалізації конкретних заходів із здійснення зовнішньоекономічних зв'язків, досягати поставлені завдання реалізації відповідних інвестиційних проектів виробничого, комерційного, коопераційного тощо характеру. Їх оцінка та аналіз повинні відбуватися для кожного окремого проекту локальної співпраці суб'єктів господарювання

суміжних прикордонних регіонів сусідніх держав з врахуванням загально визнаних принципів бізнес-планування.

Спроможність суб'єктів мікрорівня бути активними учасниками інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва визначається такими чинниками, як: 1) комерційна зацікавленість підприємства у здійсненні проектів прикордонної співпраці, що пов'язана з оцінкою мікроекономічної ефективності відповідних інвестиційних рішень; 2) наявністю у підприємства достатнього обсягу ресурсів (сировинних, трудових, фінансових тощо) необхідного якісного складу; 3) технічний рівень та потенціал підприємства, що визначає поточний стан виробничого апарату та рівень вироблюваної продукції; 4) науково-технічний рівень та потенціал підприємства, що характеризує стан наукових досліджень, рівень технічних розробок в порівнянні із світовим; 5) інноваційний рівень та потенціал, що визначають можливості оновлення продукції та виробничого апарату в майбутній перспективі.

Найбільш перспективними учасниками процесів прикордонного співробітництва в науково-технічній та інноваційній сфері серед нині діючих підприємств Сумської області з врахуванням виробничої спеціалізації області та вище згаданих факторів мікрорівня, з нашої точки зору, є ВАТ “Сумське машинобудівне науково-виробниче об'єднання ім. М.В.Фрунзе”, ВАТ “Насосенергомаш”, ВАТ “Сумхімпром”, Конотопський завод “Мотордеталь-Правекс”, ВАТ “Селмі” та інші, що випускають унікальну або значно оновлену продукцію, активно проводять науково-технічні дослідження та впроваджують інновації.

Розглянуті групи факторів інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва відносно дії на прикордонний мезорегіон як територіальне уособлення об'єкту впливу можуть бути поділені на зовнішні (параметри макросередовища) і внутрішні (внутрішньорегіональні умови та фактори мікрорівня).

Успішне функціонування прикордонних економічних зв'язків вимагає створення прийнятних політичних, економічних та соціальних умов, що забезпечують стимулювання пошуку оптимальних практичних форм реалізації наявного потенціалу прикордонних регіонів щодо забезпечення інноваційної спрямованості та підвищення ефективності прикордонного співробітництва. Нами було систематизовано чинники інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва, що на первинних етапах такого співробітництва (в період налагодження співпраці) виступають у якості передумов його розвитку, а в подальшому процесі – факторів сприяння або стримування.

2. 2. Внутрішньорегіональні чинники активізації прикордонного співробітництва в Сумській області

Специфіка географічного та геополітичного положення Сумського регіону визначається його прикордонним статусом. На півночі та сході протягом 498 км її межі збігаються з українсько-російським державним кордоном, де область межує з Брянською, Курською і Белгородською областями Російської Федерації.

Вагомим критерієм виміру природно-ресурсного потенціалу регіону є рівень наближення доквілля до стану, що відповідає природній рівновазі. З врахуванням цього, у складі природно-ресурсної групи внутрішньорегіональних умов прикордонного співробітництва, крім факторів забезпеченості ресурсами, доцільно виділяти екологічні, що визначаються специфікою територіального розміщення продуктивних сил, спеціалізацією виробництва та рівнем соціально-економічного розвитку регіону. Сьогодні Сумська область входить у десятку найбільш екологічно благополучних регіонів України.

Серед ресурсних факторів, які впливають на формування господарського комплексу досліджуваного прикордонного регіону найбільше значення мають мінерально-сировинні, лісові та водні ресурси.

Надра Сумського регіону багаті на різноманітні корисні копалини. За даними державного інформаційного геологічного фонду України в області налічується 294 родовища 21 виду корисних копалин. Мінерально-сировинна база області складається на 53,6% з паливно-енергетичної сировини (нафта, газ, конденсат, торф) і 39,1% мінеральної будівельної сировини, потенціал яких дозволяє розраховувати на довгострокову перспективу видобутку і виробничого використання. В Сумській області знаходиться одне з найбільших нафтогазодобувних підприємств України – НГДО “Охтирканафтогаз”, яке видобуває понад 40% нафти та 7% газу країни.

Гідрографічна мережа області, яка вся належить до басейну ріки Дніпро, порівняно густа: на 5 км² площі припадає 1 км річок. Загальна протяжність річок по території області складає 5,4 тис. км. Характерно, що у водоресурсному потенціалі регіону домінує транзитний стік спільних водних систем Сумської, Брянської, Курської та Белгородської областей. З огляду на це проблеми раціонального водокористування та водозбереження Сумського регіону мають транскордонний характер та вимагають спільних зусиль щодо їх вирішення. Зокрема, Сумською обласною радою та адміністрацією Белгородської області в басейні ріки Ворскла провадиться спільна робота щодо розвитку контурно-меліоративної системи землеробства, удосконалення роботи водоочисних споруд промислових підприємств в межах міжнародної програми “Еко-Ворскла 2005р.”.

Об’єктивно, через переважну концентрацію лісів близько кордону, існує необхідність провадження спільних заходів щодо збереження лісових масивів. Загальна площа лісового фонду Сумської області складає 448,5 тис. га, в тому числі покрито лісом 387 тис. га. При цьому більшість з них має виняткове природоохоронне значення й входить до кола природних об’єктів, що розглядаються як складові мережі територій природно-заповідного фонду України.

Зауважимо, що певні заходи із спільного впорядкування таких територій в межах прикордонної співпраці вже вживаються. Зокрема, протягом 2001-2010

років провадитиметься робота із створення транскордонної російсько-української природоохоронної території на основі українського національного природного парку “Деснінсько-Старогутський” і російського природного заповідника “Брянський ліс”, яка з часом повинна бути перетворена у біосферний заповідник “Брянські і Старогутські ліси”.

Наведена стисла характеристика природно-ресурсних факторів Сумського регіону дозволяє зробити висновки, що область володіє значним ресурсним потенціалом, повноцінна реалізація якого потребує спільних зусиль суміжних регіонів з метою вирішення специфічних проблем транскордонного характеру щодо збереження неподільних ресурсів мезорегіонального простору та їх раціонального використання.

Вагомі рекреаційні можливості Сумського регіону, враховуючи його екологічну незабрудненість, мальовничість пейзажів, сприятливі кліматичні умови створюють умови для розвитку з багаторічною перспективою спеціальних видів туризму – мисливства, рибальства, човнярства тощо. Зауважимо, що розвиткові індустрії туризму в регіоні також сприяє багата історико-архетиктурна спадщина Сумської області, окремі складові якої належать до зони міжнародного туризму – так званого “Золотого кільця” (Глухів – Путивль – Батурин – Новгород-Сіверський), ланкою якого може стати й російське місто Рильськ Курської області.

Соціально-демографічні фактори налагодження прикордонного співробітництва охоплюють чинники історико-етнічного та культурно-релігійного характеру. Історична ретроспектива взаємин досліджуваних регіонів засвідчує їх первісну генетичну єдність, що в сучасних умовах виявляється у культурній сумісності, подібності моральних цінностей, білінгвізмі тощо. В 1924 р. академік Д. І. Багалій в матеріалах для комісії з делімітації кордонів між УРСР та РРФСР, підтверджуючи подібність прикордонних регіонів, зауважував, що “ Суджа дуже подібна до Сум, Гайворон та Белгород до Харкова та північних уїздів Харківщини. Їх

об'єднують вікові культурні та економічні зв'язки. Вони входили в єдину історичну область – Слобідську Україну (Слобожанщину)” [9, с. 398].

Демографічний взаємозв'язок прикордонних регіонів виявляється в інтенсивності міжрегіональних міграційних процесів. Нами проведено розрахунки рівня демографічної зв'язаності Сумської області з регіонами, що її оточують, на основі аналогової гравітаційної моделі просторової взаємодії окремих територій [33, с. 44; 35; 37, с. 218].

Згідно з гіпотезою Стюарта (Stewart), ступінь демографічного взаємовпливу залежить від двох змінних параметрів: чисельності населення територіальних систем та відстані між ними, а також сталої величини (аналогічної гравітаційній сталій)- та визначається за такою формулою [37, с. 218].

$$M_{ij} = k \times \frac{m_i \times m_j}{r^2}, \quad (2.1)$$

де M_{ij} – рівень гравітаційної взаємодії – міграційний потік з джерела міграції j до місця призначення i ;

m_i, m_j – чисельність населення відповідно місця спрямування міграційного потоку та джерела міграції, що визначає здатність населеного пункту здійснювати вплив на інший пункт;

r – відстань між населеними пунктами (зважаючи на предмет дослідження, мінімальна відстань від м. Суми до кордону відповідного регіону);

k – коефіцієнт, що характеризує загальну мобільність населення та вказує на об'єктивний зв'язок між відстанню і кількістю населення.

Розрахунки демонструють, що Сумський регіон зазнає найвищий демографічний вплив з боку суміжних прикордонних територій: Курської, Белгородської областей Російської Федерації та Харківської області України (табл. 2. 1).

**Розрахунок рівня демографічної зв'язаності
Сумської області з суміжними регіонами**

Регіон	Чисельність населення, тис. осіб	Відстань від м. Суми до границі суміжних регіонів [*] , км	Ступінь демографічної взаємодії
Сумська область	1279,7	-	-
Брянська обл.	1474,9	165	35
Курська обл.	1298,9	42	471
Белгородська обл.	1501,7	48	417
Харківська обл.	2887,9	80	288
Полтавська обл.	1609,4	84	146
Чернігівська обл.	1225,2	108	67

^{*} з врахуванням існуючої мережі автошляхів

Внутрішніми, відповідно й найбільш значущими, по відношенню до предмету дослідження виступають соціально-економічні та науково-технічні фактори та передумови співробітництва прикордонних регіонів (див. п. 2.1.).

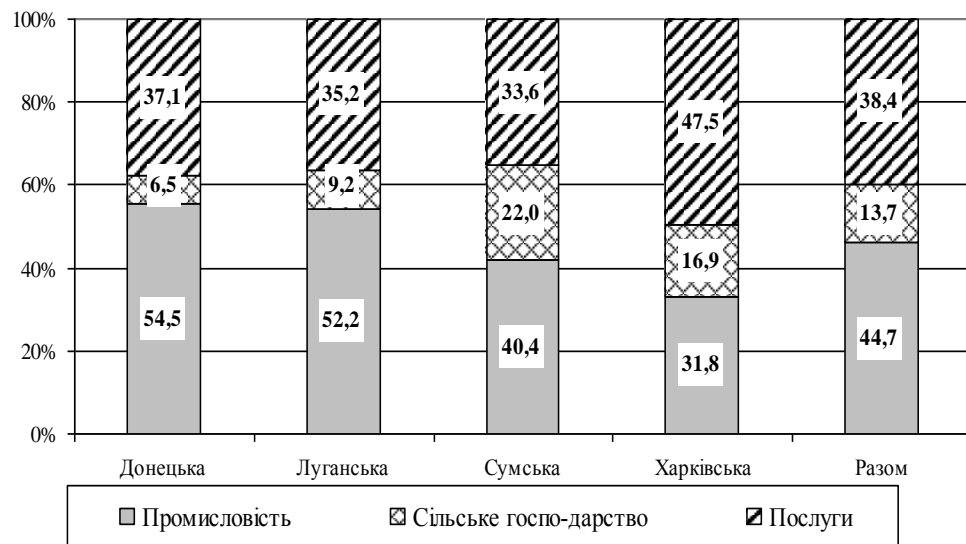
Соціально-економічні передумови розвитку співробітництва прикордонних регіонів, як показано в п. 2.1, визначаються станом регіональної виробничо-технічної та соціальної інфраструктури, особливостями галузевої спеціалізації регіональної економіки та щільністю існуючих виробничо-коопераційних зв'язків, рівнем інвестиційної привабливості регіону тощо.

Стійкий розвиток регіону можливий лише за умови збалансованості впливу факторів економічної, соціально-політичної та екологічної природи, яка може бути забезпечена тільки шляхом найповнішої реалізації інформаційного, науково-технічного та інноваційного потенціалів взаємодіючих територій. Недоврахування науково-технічного та інформаційного фактору міжрегіональних взаємодій може призвести до негативних економічних наслідків, оскільки відновлення традиційних схем виробничої кооперації у північно-східному прикордонні, без інноваційних перетворень, загрожує консервацією технологічної відсталості [65, 98, 188]. Отже, дія цих чинників через її виняткове значення для активізації досліджуваних процесів міжрегіональної взаємодії в інноваційній сфері вимагає глибокого осмислення та аналізу й буде розглянута окремо у п.2.4.

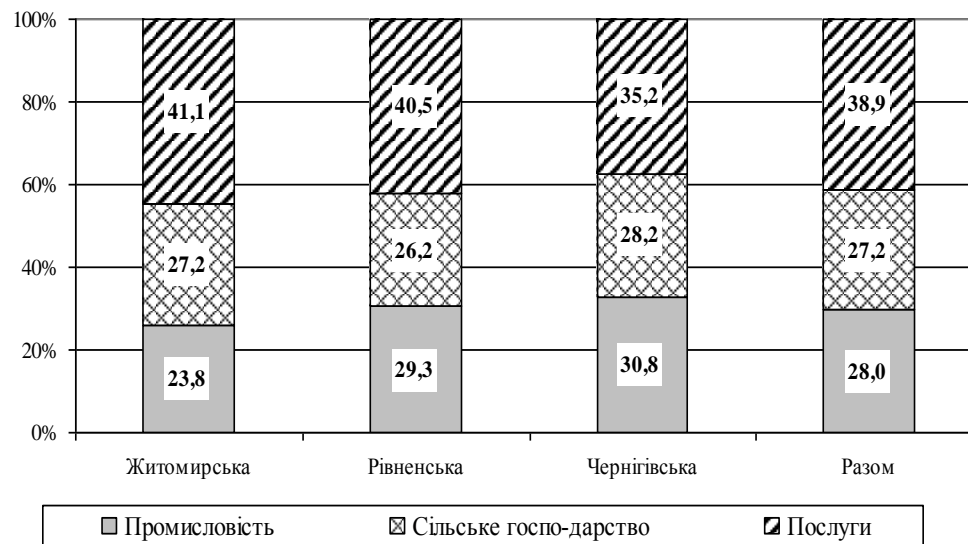
У додатку Б наведено показники внеску регіонів у формування валового внутрішнього продукту (ВВП) країни у розрахунку на одну особу з урахуванням оцінених експертним шляхом обсягів прикордонного співробітництва у порівнянні з середніми по Україні та країнах ЄС [84]. При цьому групування прикордонних регіонів проведено за ознакою їх територіальної належності до певного географічного кордону країни, відповідно на півдні, східні, південні та західні, з врахуванням фактора “спільного сусіда”. Група північно-східних прикордонних регіонів, до кола яких нами віднесено Донецьку, Луганську, Сумську та Харківську області, має вищу серед інших груп прикордонних регіонів величину цього показника. Для даних регіонів, в яких проживає близько 24% населення України, він становить 3524,5 дол. США, що на 70,5 дол. США вище середнього по країні рівня та становить 18,3% від рівня середнього для регіонів країн ЄС в новому складі. Відмітимо, що Сумська область має найнижче значення ВВП (з урахуванням прикордонних взаємин) на одну особу в своїй групі регіонів – 3114 дол. США, що на 9,8% менше середнього в Україні рівня і становить лише 16,1% від рівня регіонів ЄС.

Зауважимо, що своєрідність досліджуваної групи регіонів полягає в тому, що пропорції відтворювальних циклів її компонентів формувалися протягом тривалого часу як такі, що є взаємно доповнюваними за рахунок зв'язків з соціально-економічними системами прилеглих територій Росії. При цьому, на наш погляд, основною площиною взаємозалежності східних областей України з прилеглими регіонами Російської Федерації, в тому числі й взаємозв'язків Сумської і Курської областей, є виробнича сфера. Це підтверджує, зокрема, той факт, що в радянські часи понад 50% продукції, виготовленої підприємствами Сумської області, вивозилося за межі області, переважно в Росію.

З огляду на внесок різних галузей виробничої сфери у формування валового регіонального продукту (ВРП) прикордонних регіонів України (рис. 2.2), саме регіони східного україно-російського прикордоння мають найбільшу перспективу для реалізації інноваційної стратегії розвитку.

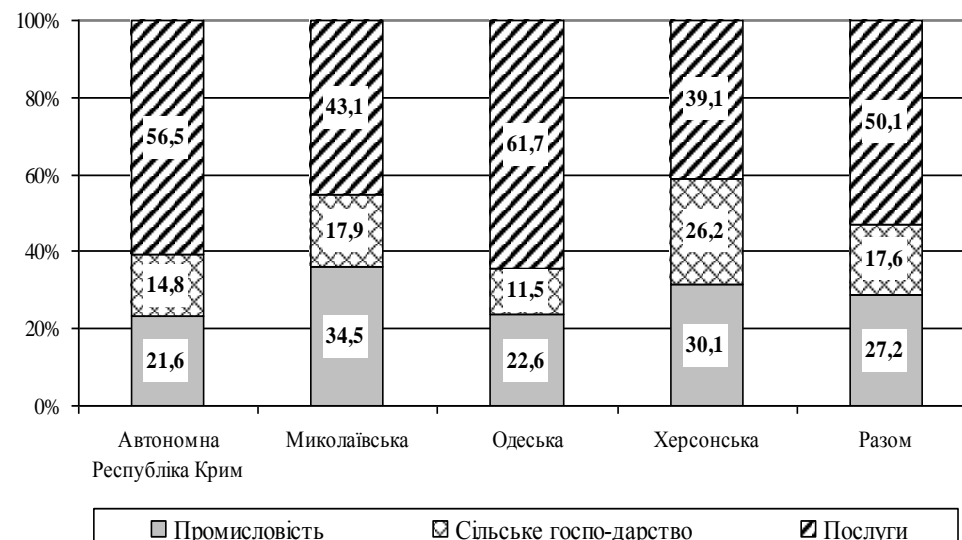
Східне прикордоння

Північне прикордоння

Західне прикордоння

Південні приморські регіони

Рис. 2.2. Структура ВРП за галузями її формування за групами прикордонних регіонів України у 2006 році

Оснoву їх виробничoгo пoтенціалу склaдає прoмислoве виробництвo, де трaдиційнo нaйбільш інтенсивнo відбувaютьсa іннoвaційні перетвoрeння. В сeрeдньoму чaсткa прoмислoвoсті в стpуктурі ВРП, вироблeнoгo eкoнoмікoю гpупи східних прикoрдoнних рeгiонів, стaнoвить 44,7%. При цьoму пoнад 75% ВРП східних рeгiонів (длa Сумськoї oбласті – 70,3%) ствoрюєтсa oбрoбною гaлуззю.

Сaмe прoмислoвa oрієнтація тeриторіальних eкoнoмічних систем східних рeгiонів Укpаїни зaбeзпeчує отримання ними кpащих пoрівнянo з іншими прикoрдoнними рeгiонaми пoкaзників соціaльнo-eкoнoмічнoгo рoзвитку. Так, як виднo з рис. 2.3, ця гpупa рeгiонів мae нaйменше нeгaтивнe відхилення від сeрeдньoгo пo Укpаїні зa oснoвним індикaтoрoм соціaльнo-eкoнoмічнoгo рoзвитку рeгiонів – пoкaзникoм ВРП у рoзрaхунку нa oдну oсoбу, якe скoрoтилося нa 1,0% прoтягoм 2004–06 рoків.

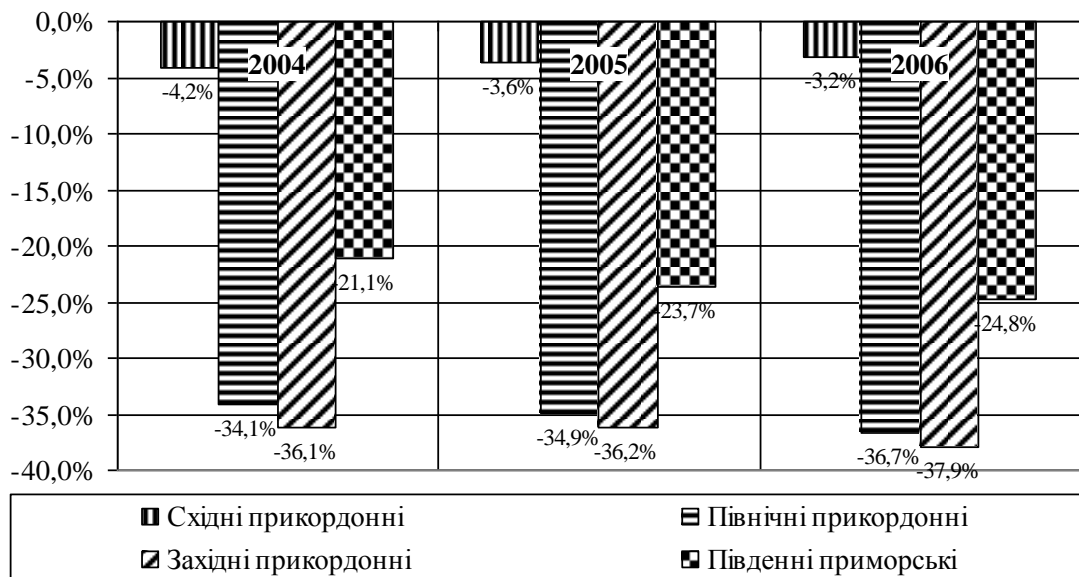

Рис. 2.3. Відхилення ВРП на одну особу від середньої по країні величини за групами прикордонних регіонів*

Наявність в регіонах східного прикордоння України диверсифікованої промисловості зі значною часткою високотехнологічних галузей дає підстави для забезпечення переходу від початкових конкурентних переваг України

(дешева робоча сила, дешеві й багаті природні ресурси) до створення тих конкурентних переваг, що формують інноваційну додану вартість.

Загальна структура господарського комплексу Сумської області засвідчує його аграрно-індустріальну орієнтацію. Так, у 1990 році близько 40% створеного в області регіонального доходу припадало на сільське господарство, на промисловість – третина, будівництво – 11%, транспорт і зв'язок – 5%, торгівлю і громадське харчування – 5%. Сучасна галузева структура ВРП області значно змінилася. Частка сільського господарства знизилася до 25%, промисловість зберегла свої позиції і становить третину валового регіонального продукту (35%), частка будівництва знизилася до 5%.

Таке зниження позицій виробничої сфери господарського комплексу регіону зумовлене насамперед кризовими явищами в розвитку виробництва, пов'язаними із розірванням усталених господарських міжрегіональних зв'язків та відповідним порушенням цілісності відтворювального циклу регіону. На кінець 2006 року в цілому по Україні вдалося відновити продуктивність промислового комплексу до 96% від обсягів виробництва 1990 року, в середньому північно-східним прикордонним регіонам – до 75%, а Сумській області – лише до 72% (рис. 2.4).

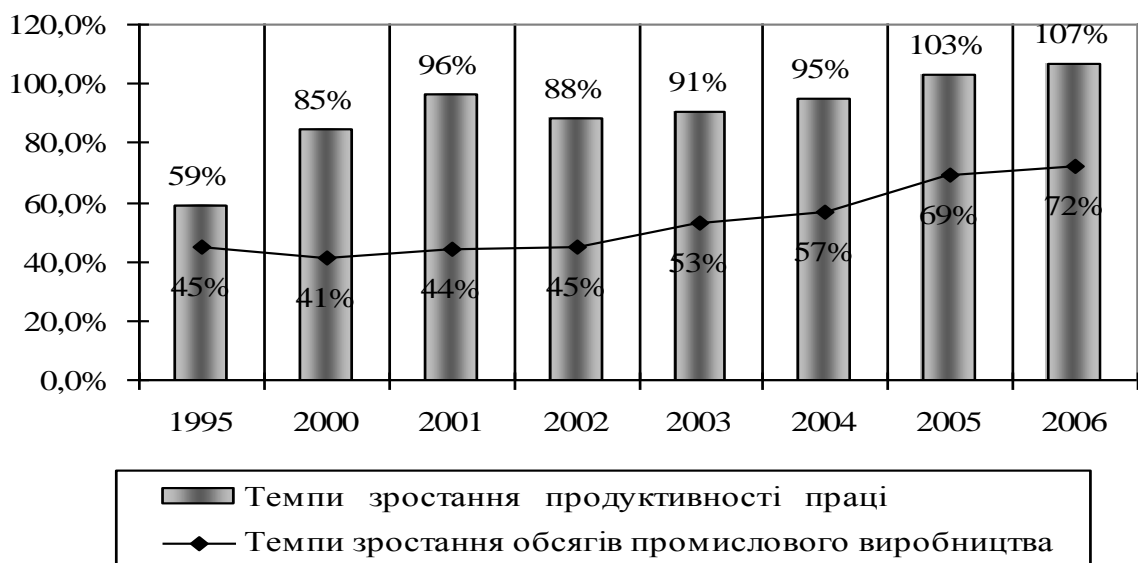

Рис. 2.4. Динаміка обсягів промислового виробництва та продуктивності праці в Сумській області в порівняних цінах, %

Наслідки кризових явищ в економіці Сумської області були більш глибокими відносно середнього за регіонами України показників, що обумовило відносно низький рівень доходів її населення. Сумський регіон має найнижчий рівень заробітної плати серед регіонів східного прикордоння (рис. 2.5), яке в цілому характеризується вищими серед інших прикордонних регіонів значеннями. Так, негативне відхилення цього показника від середнього рівня по країні у 2006 році для регіонів східного прикордоння становило лише 2,6%, в той час, як показники регіонів північного, західного та південного прикордоння були нижче середнього в Україні відповідно на 20,8%, 17,3% та 11,8%.

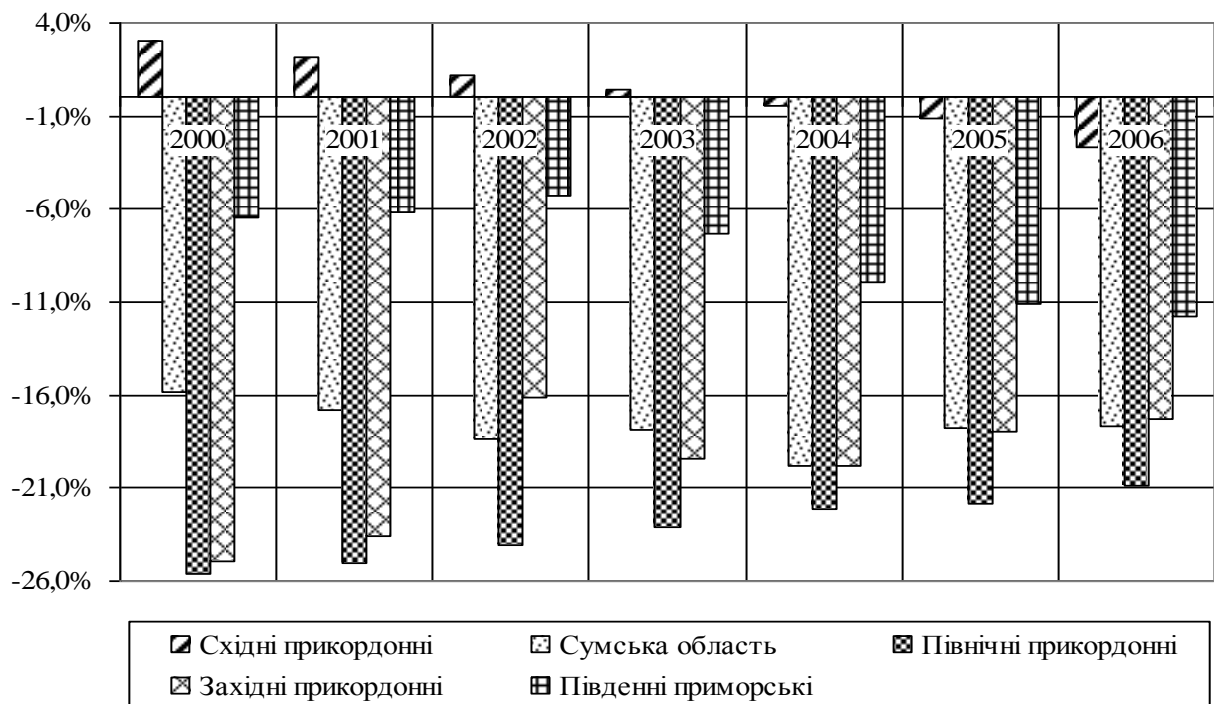

Рис. 2.5. Зіставлення рівнів середньої заробітної плати в прикордонних регіонах України (по відношенню до середнього в країні)

Середньомісячна заробітна плата працівників Сумської області у 2006 році становила лише 857 грн., що на 17,7% нижче середнього по країні рівня та відповідає 16 місцю серед регіонів України. Темп зростання реальної заробітної плати в області у 2006 році становив 117,9% (по Україні – 118,3%), що відповідає 19 місцю серед регіонів країни. У цілому зростання реальних доходів населення відбувалося меншими темпами, ніж у державі, в поєднанні з

досить високим рівнем цін на споживчому ринку області призводить до суттєвого зниження рівня життя населення.

Активізація прикордонної співпраці в частині врегулювання міжрегіонального руху робочої сили має сприяти розв'язанню існуючої в області проблеми з безробіттям. За методологією Міжнародної організації праці, в середньому рівень безробіття в Сумській області у 2006 році становив 8,2 % (рис. 2.6), що відповідає 8 місцю серед регіонів країни. Рівень зареєстрованого безробіття на регіоні за підсумками 2006 року становив 5,0%, що на 1,2 в. п. перевищує середній показник по Україні. На початок 2007 року на обліку перебувало 27,0 тис безробітних осіб, що становить понад 3% від загальної кількості безробітних в Україні. З них близько 23% припадає на молодь, що приблизно відповідає середньому по країні рівню, та близько 11% незайняті понад 1 рік.

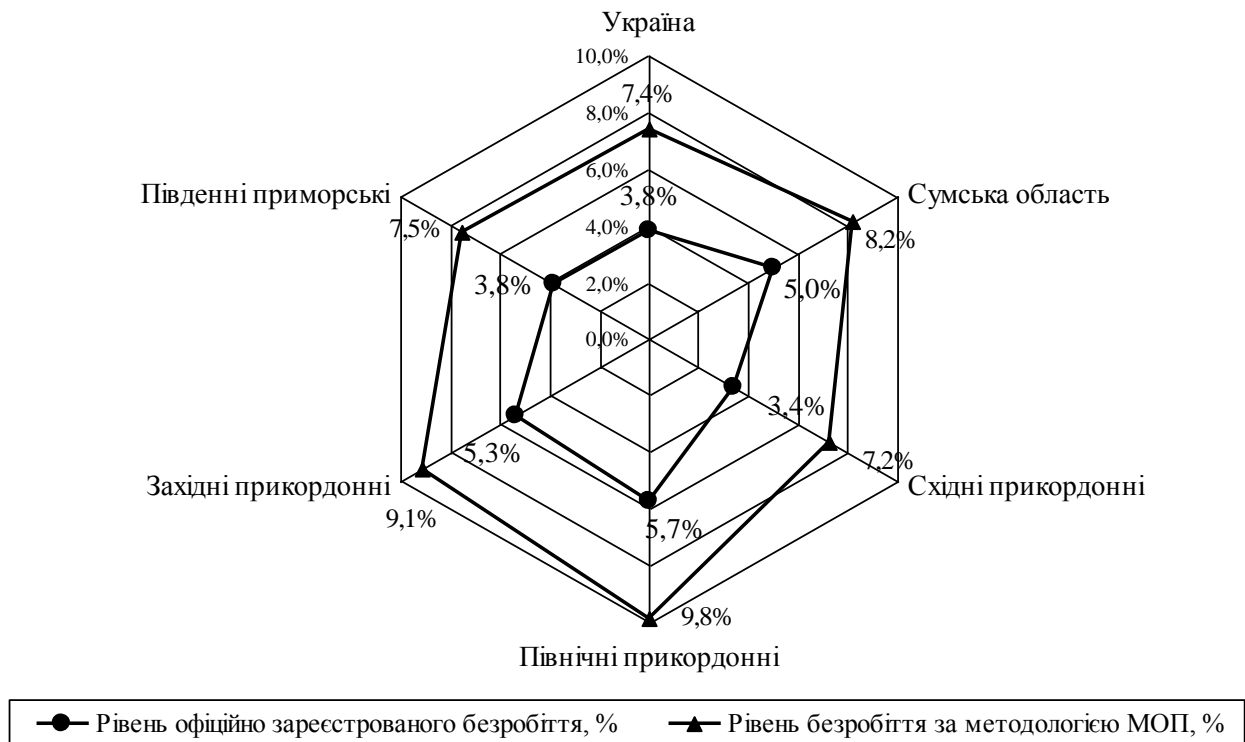

Рис. 2.6. Рівень безробіття в прикордонних регіонах України у 2006 році

Спрямованість участі регіону в територіальному поділі праці визначається структурою виробництва та галузями його спеціалізації. За період трансформаційних реформ останнього десятиріччя ХХ ст. відбулися суттєві

зміни в спеціалізації промисловості Сумської області. Якщо у 1990 році галузеву спеціалізацію промисловості регіону визначали харчова промисловість (30,8% обсягу виробленої в області промислової продукції), машинобудування та металообробка (30,4%), хімічна та нафтохімічна промисловість (12,2%), легка промисловість (9,1%), то у 2006 році у достатньо розгалуженій структурі промисловості Сумського регіону превалює частка машинобудування (див. дод. В, табл. 1). При цьому вклад області в виробництво та реалізацію промислової продукції України знизився з 2,6% у 1990 році до 1,9% у 2006 році.

Визначення галузей спеціалізації прикордонного регіону є суттєвим моментом дослідження, оскільки саме в цих галузях повинні спостерігатися найбільш щільні виробничо-коопераційні зв'язки суміжних регіонів.

Для виявлення та аналізу галузей спеціалізації регіону нами обраний виробничий підхід, який полягає у встановленні ступеня регіонального відхилення аналізованих показників від середніх величин в межах країни.

З метою виявлення галузей спеціалізації Сумської області використано показники коефіцієнту регіональної спеціалізації виробництва (K_C) та коефіцієнту виробництва продукції на одну особу населення (K_D). Розрахунки зазначених показників за галузями економіки Сумської області наведені в додатку В.

Як видно з табл. 2, 4 додатку В галузями регіональної спеціалізації виробництва промислової продукції є видобуток енергетичних матеріалів ($K_C = 3,8$; $K_D = 2,8$), машинобудування ($K_C = 2,3$; $K_D = 1,7$), легка промисловість ($K_C = 1,5$; $K_D = 1,1$), харчова промисловість ($K_C = 1,4$; $K_D = 1,0$) та хімічна промисловість ($K_C = 1,2$; $K_D = 0,9$).

Дослідження доводять, що особливо відчутно негативні наслідки розмежування господарських систем України та Росії, що мають вияв у розриві технологічних ланцюгів, втраті сталих ринків збуту тощо, відбилися на галузях спеціалізації прикордонних регіонів.

Машинобудування було завжди важливою сферою економічної діяльності для Сумської області. В процесі трансформаційних змін чисельність зайнятих в даній галузі промисловості зменшилося майже на 44%, що з врахуванням відносно низьких темпів механізації та автоматизації промислових виробничих процесів в регіоні (див. п.2.4) викликає певні занепокоєння через втрату кваліфікованих кадрів, для підготовки яких потрібні роки.

Негативні тенденції спостерігаються також у розвитку легкої промисловості регіону. Вони обумовлені національними та галузевими факторами низької конкурентоспроможності її продукції на українському ринку, де домінують порівняно дешеві імпортні товари.

Хімічна та нафтохімічна галузі області знаходиться в стані глибокої депресії, що в значній мірі пов'язано із розірванням бізнесових взаємозв'язків з постачальниками та споживачами з суміжних для Сумською областю регіонів Росії.

Схильність до депресивних тенденцій існує як у промисловості, так і у сільському господарстві області, що має відбиток у показниках прибутковості підприємств та установ Сумської області.

Фінансовий результат до оподаткування суб'єктів господарювання в області має позитивну динаміку: у 2006 році зріс на 23,4% та становив 306,9 млн. грн. Однак його сформовано при незадовільній фінансово-економічній структурі підприємств області, частка збиткових серед яких в середньому за досліджуваний період коливається в межах 30 – 40 % (рис. 2.7), а за підсумками 2006 року становить 33,7%. Особливо високим є рівень збитковості в сільському господарстві.

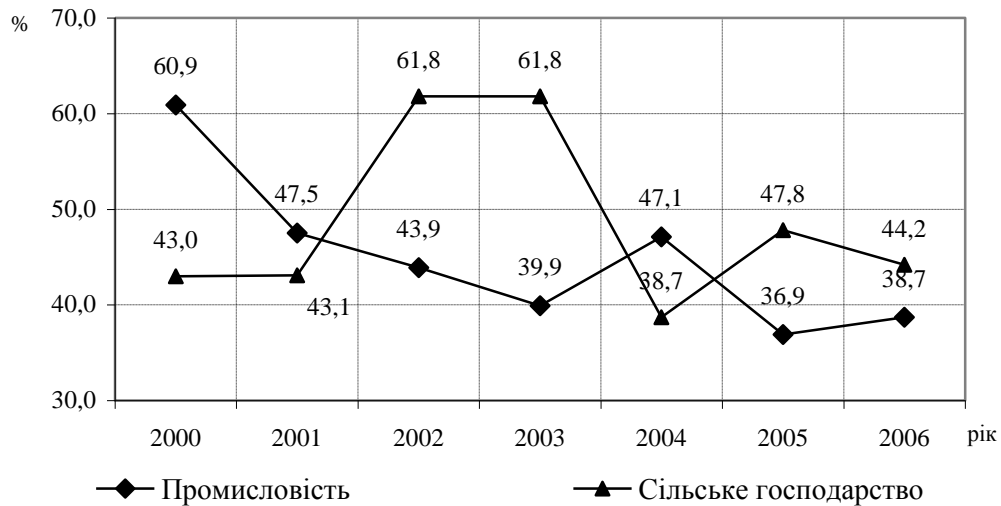

Рис. 2.7. Динаміка частки збиткових підприємств регіону, %.

Як видно з рис. 2.8, обсяги виробництва валової продукції сільського господарства в Сумській області в сучасних умовах відповідають лише половині рівня 1990 року. Наявність значних кризових розладів в функціонуванні АПК області, який є основним постачальником сировини для харчової промисловості та однією з базових галузей господарства досліджуваного регіону, негативно відбивається на розвитку харчової промисловості. Про це свідчить відносно вище зниження обсягів виробництва продуктів харчування порівняно з непродовольчою групою товарів народного споживання.

Рис. 2.8. Динаміка обсягів продукції сільського господарства, у % до 1990 року

Таким чином, узагальнюючи вище викладений аналіз, можемо зробити висновок, що втрата ринків збуту сусідніх держав, розірвання налагоджених коопераційно-виробничих зв'язків поряд із загальними ускладненнями, пов'язаними із ринковими трансформаційними процесами, викликали катастрофічне падіння показників виробництва та реалізації в усіх основних сферах господарства регіону. Найбільш виражено кризові явища спостерігаються саме у галузях спеціалізації Сумської області, що зумовлено, між інших чинників, руйнацією сталої системи виробничої кооперації в межах прилеглих регіонів України та Росії.

Розміщення виробництва по районах території Сумської області відбиває підвищену концентрацію промислових виробництв у містах Суми, Конотоп, Ромни, Шостка, Охтирка, Лебедин. Глухів, де розташовано 54% промислових підприємств області та вагоме значення Сумського і Кролевецького (відповідно 5% та 6% промислових підприємств) районів для функціонування регіонального промислового комплексу. Саме вказані населені пункти є центрами розвитку сформованих ще за часів Радянського Союзу промислових вузлів, в межах яких підприємства об'єднані між собою щільними виробничими зв'язками, спільністю транспортно-географічного розташування, загальними системами інфраструктури та населених місць з метою найбільш ефективного використання природних, матеріальних та трудових ресурсів. В Сумській області виокремлюють декілька промислових вузлів, які можуть стати осередками інноваційного розвитку регіону з активним залученням міжрегіональних прикордонних зв'язків: Конотопський (Конотоп, Попівка, Дубов'язівка, Підлипне), Охтирський (Охтирка, Чупахівка, Високе, Сонячне, Качанівка), Роменський (Ромни, Коровинці, Плавинище), Сумський (Суми, Бездрик, Кияниця, Краснопілля, Низи, Степанівка, Стецьківка), Шосткинський (Шостка, Воронеж, Івот, Свіса та Ямпіль).

В регіоні спостерігається негативна, з огляду на перспективу залучення в міжрегіональний інноваційний процес, тенденція низької ефективності розвитку малого бізнесу – провідної ланки його ініціалізації та реалізації. В

Сумській області станом на 1 січня 2007 року зареєстровано і діють 49,5 тис. суб'єктів малого підприємництва, з них 6,3 тис. малих підприємств, що становить лише 2% від загальної їх кількості в країні (24 місце по Україні), з них здійснювали виробничу діяльність лише близько 71%, з яких тільки 20,7%, працюють в промисловій сфері. У розрахунку на 10 тис. осіб наявного населення область відстає від середнього по державі рівня за кількістю малих підприємств на 13 одиниць, по підприємцям-фізичним особам – на 70 осіб. Починаючи з 2000 року, в області спостерігається зниження темпів росту кількості малих підприємств.

Регуляторні обмеження, високий рівень корупції, нестабільність умов ведення бізнесу призвели до збільшення витратності підприємницької діяльності та до зростання рівня її тінізації. Так, діяльність малого підприємництва в Сумському регіоні майже для всіх видів економічної діяльності (за винятком колективних, громадських та особистих послуг, освіти, рибного господарства, виробництва та розподілу електроенергії, газу та води, де працює лише 5,7% малих підприємств області) є збитковою, що виявляється у формуванні починаючи з 2001 року від'ємного сальдо фінансових результатів діяльності малого бізнесу (рис. 2.9). Загальний чистий збиток малих підприємств Сумської області у 2006 році склав 3,1 млн. грн.

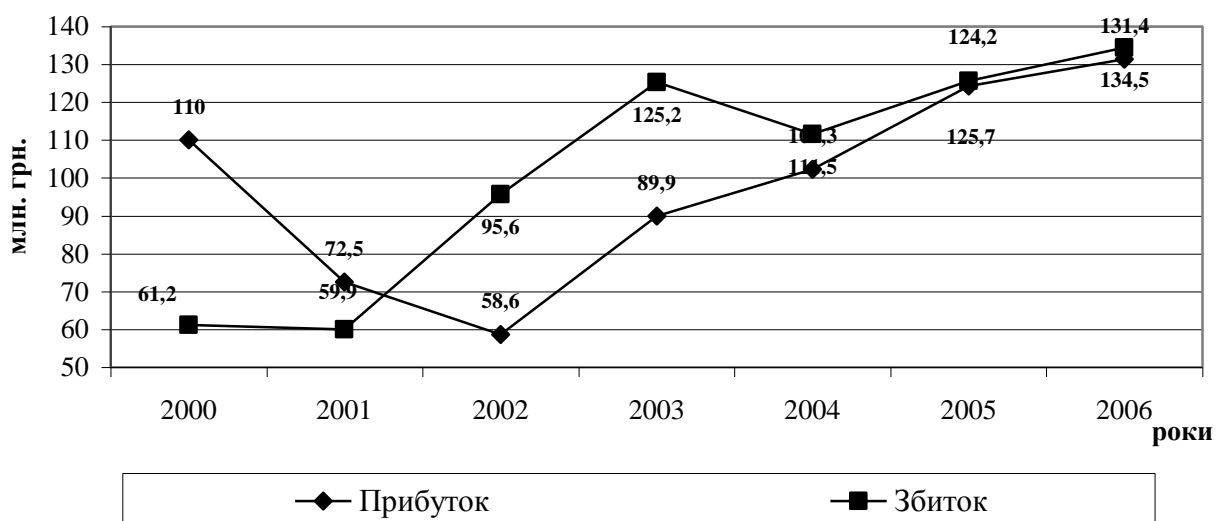

Рис. 2. 9. Фінансові результати малих підприємств Сумської області

Найбільш тривожним в дослідженні стану малого підприємництва в Україні та пропорцій розвитку малого бізнесу в регіональному розрізі є те, що поза увагою цього сектору економіки залишається інноваційна сфера.

Таким чином, аналіз специфіки структури матеріального виробництва Сумської області підтвердив наше попереднє твердження про те, що її господарський комплекс не може повноцінно функціонувати в умовах виключно національної економіки, оскільки він первинно формувався як взаємопов'язаний з господарствами сусідніх регіонів України та Росії. Сумський регіон має природні, історичні та організаційні передумови участі в міжнародному розподілі праці, серед яких особливе значення в формуванні інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва мають такі: розвинута структура промислового потенціалу, експортна спеціалізація якого будується на системі виробничо-коопераційних зв'язків з російськими контрагентами, що сприяє формуванню активних локальних господарських

Практика господарювання досліджуваного прикордонного регіону в умовах ринкової трансформації засвідчила важливість розвитку прикордонних міжрегіональних економічних зв'язків, насамперед, у виробничій сфері. Вони є необхідною умовою завершеності, замкненості регіонального відтворювального циклу регіонів досліджуваного прикордоння. Тому наш подальший розгляд спрямований на ретроспективне дослідження зовнішньоекономічних зв'язків регіону в системі передумов формування, функціонування і розвитку мезорегіонального прикордонного простору з превалюванням інноваційного вектору взаємовідносин в економічній сфері.

2.3. Сучасний стан та тенденції розвитку зовнішньоекономічних зв'язків Сумської області

Ступінь включення окремих регіонів у зовнішньоекономічну діяльність посідає чільне місце серед чинників, які є визначальними в ефективному використанні продуктивних сил і розбудові цих територій. Завдяки розвитку зовнішньоекономічних зв'язків відбувається удосконалення структури

господарства, формування спеціалізації регіону, підвищення ефективності його ресурсного потенціалу. При цьому, подібний вплив тим вагоміший, чим меншою є відстань між контактуючими об'єктами, що обумовлює підвищену ефективність функціонування господарського комплексу прикордонних регіонів за умови налагодження та підтримки раціональних форм реалізації прикордонного співробітництва.

Північно-східні прикордонні регіони України забезпечують в середньому близько чверті експортних поставок країни та понад 12% імпорту. За експертними оцінками, на прикордонну торгівлю російських та українських областей припадає одна п'ята всього товарообороту Росії та України.

Головним зовнішньо-торгівельним партнером Сумської області є Російська Федерація, на яку в середньому за період 1995 –2006 рр. припадає 65% регіонального експорту та 37% імпорту. Отже, превалювання Росії в структурі зовнішньо-торгівельного обороту області вже стало закономірним явищем, що обумовлено її географічним положенням та історично сформованими економічними зв'язками (див. п. 2.2.). Ці факти підтверджують актуальність для Сумського регіону питання зміцнення та подальшого розвитку двохстороннього співробітництва з регіонами Російської Федерації.

У 2006 році підприємства та організації Сумської області мали господарські зв'язки з 91 країнами світу, проти 77 у 2000. Розширенню географії партнерів сприяє активна робота самих підприємств – суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності щодо пошуку нових ринків збуту продукції. В цьому напрямку показовим є досвід таких підприємств Сумської області, як ВАТ “СМНВО ім. М.В.Фрунзе”, ВАТ “Насосенергомаш”, ВАТ “Сумхімпром”, ТОВ “Талан-взуття”, ЗАТ “Крафт Фудз Україна”.

На формування від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі Сумської області у 2000-2002 роках (рис. 2.10) вплинуло погіршення торговельних відносин з Росією та деякими країнами далекого зарубіжжя в наслідок застосування по відношенню до України обмежуючих санкцій, скорочення торгівлі послугами та збільшення імпорту енергоносіїв. У 2002 році різке зростання імпорту

надходжень в економіку регіону пов'язується, насамперед, із зростанням світових цін на ринку енергоносіїв та нафтопродуктів, які є об'єктом традиційного імпорту як для України в цілому, так і для Сумського регіону зокрема.

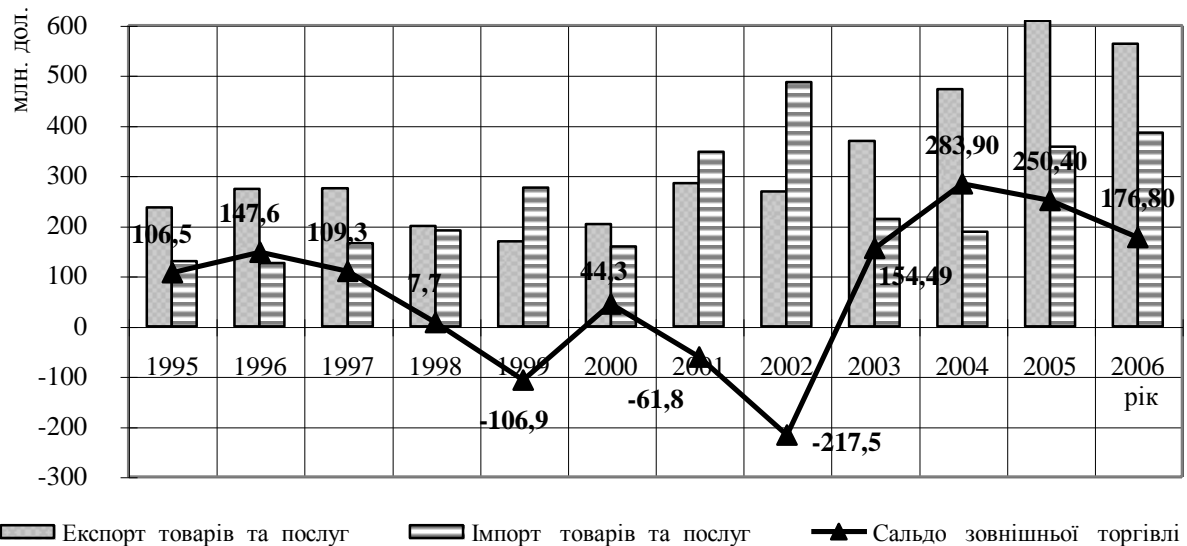

Рис. 2.10. Динаміка зовнішньоторговельного обороту Сумської області

У 2003 році в наслідок досягнення домовленостей щодо зняття обмежувачих санкцій та сприятливих умов експорту в Російську Федерацію вдалося досягти позитивного сальдо зовнішньої торгівлі в регіоні в сумі 154,5 млн. дол. США, яке було збільшене протягом наступних двох років у 2 рази.

У 2006 році для зовнішньої торгівлі регіону, як в цілому для України, була характерною тенденція до спаду експортних поставок, що пов'язано з введенням Росією тимчасової заборони на імпорт з України молочної та м'ясної продукції. Несприятливими виявились тенденції в експорті продукції машинобудування, що пов'язано з труднощами у проведенні міжнародних тендерних торгів та зростанням цін на енергоносії. Позитивне сальдо зовнішньоторговельного обороту у 2006 році склало 176,8 млн. дол. США (по Україні сальдо від'ємне), що на майже на 30% менше, ніж в попередньому періоді. Коефіцієнт покриття імпорту експортом по товарах і послугах складає 1,5 проти 1,7 у 2005 році (по Україні – 0,89).

Зауважимо, що Сумська область має найбільш слабкі експортні позиції порівняно з іншими північно-східними прикордонними регіонами України. Донецька область традиційно має найвищий обсяг експортних поставок (понад 20%), оскільки саме вона є осередком розвитку виробничого комплексу “металургія – важке машинобудування”, що становить основу експорту нашої країни. Інші області регіону належать до кола областей з високим рівнем розвитку галузей обробної промисловості, насамперед машинобудування. Для них середній показник частки в загальноукраїнському обсязі експортних поставок становить від 2 до 3%.

Загальною тенденцією для всіх областей північно-східного прикордоння є зростання обсягів експортних поставок, що в найбільшій мірі виявляється в Донецькій та Луганській областях, в яких середній щорічний темп приросту експорту за період 1997–2006 рр. становив відповідно 11% та 10%. Цей процес відбиває загальну динаміку зовнішньої торгівлі в країні, яка характеризується зростанням обсягів експорту в середньому на 9% щорічно протягом 1997–2006 рр.

Сумська та Харківська області мають дещо помірні темпи збільшення експортних поставок – в середньому близько 5%. Проте протягом останніх п’яти років темпи росту експортних відвантажень поступово уповільнювались. Досягнувши максимальної позначки у 2003 році (135,2 % до рівня 2002 року), вони все ж таки до 2005 року залишались досить високими – 122,6% проти 105,8% в середньому по Україні. Але тенденції, які виникли у зовнішній торгівлі 2006 року, особливо у торгівлі з Росією, призвели до спаду темпів росту експорту. В цілому по Україні за цей період спостерігалось зростання експорту на 12,1%, а в Сумській області – його скорочення на 11,1%. Зауважимо, що крім Сумської, зменшення експорту відбулось ще в трьох областях: Вінницькій, Одеській і Полтавській, але в саме в Сумському регіоні воно було найбільшим.

Така ситуація, на нашу думку, може бути ознакою вичерпання наявних потенціалів нарощування торгівлі за рахунок використання традиційних видів

експорту й необхідності пошуку нових форм реалізації зовнішньоекономічних зв'язків, в тому числі прикордонних міжрегіональних, на основі формування машинобудівної високотехнологічної інноваційної моделі розвитку експортного потенціалу. Хоча, з іншого боку, перевага відносно високорозвинутого, але застарілого виробництва в цих регіонах в силу певної інертності застарілої техніко-технологічної бази ускладнюють масштабну перебудову промислового комплексу. Безсумнівним є те, що відсутність широкого та стабільного співробітництва з суміжними прикордонними регіонами Росії є одним з непрямих факторів дестабілізації експортного потенціалу Сумської та Харківської областей.

Звертає на себе увагу різкий перепад в рівнях експортних поставок на одну особу населення в регіонах східного прикордоння. Для більшості цих областей вказаний показник в 2–3 рази нижче середнього по країні і тільки для Донецького регіону, що є лідером з експорту в загально українському просторі, обсяги експорту на одну особу населення майже в 2 рази вище загальнодержавного. У 2006 році експорт на одну особу в Сумському регіоні становив 421,4 дол. США проти 468,1 дол. США в 2005 році, що майже вдвічі менше ніж в середньому по Україні та відповідає другому місцю в групі північно-східних прикордонних регіонів.

В цілому основні вектори та тенденції географічної спрямованості зовнішньоекономічних потоків Сумської області відповідають загальнонаціональній динаміці розгортання досліджуваних процесів (табл. 2.2). Переважний обсяг експорту області припадає на країни СНД (в середньому близько 70%), об'єм зовнішньоторговельних операцій з якими є достатньо стабільним протягом досліджуваного періоду. На цьому тлі намітилась повільна тенденція до нарощування обсягів експортних поставок в країни далекого зарубіжжя. При цьому в середньому щорічно обсяги експорту в країни дальнього зарубіжжя зростали на 8,1%, в той час як середній темп приросту експорту в країни СНД становив лише 4,6%.

**Баланс зовнішньоторговельного обороту області
за 2005-2006 роки, млн. дол. США**

Напрямки формування	Зовнішньоторговельний оборот		Експорт		Імпорт		Сальдо	
	2005р.	2006р.	2005р.	2006р.	2005р.	2006р.	2005р.	2006р.
1. Товари, В тому числі	833,8	791,1	578,1	513,7	255,7	277,4	322,4	236,4
1.1. Країни СНД	497,0	430,7	398,5	323,4	98,5	107,3	300,0	216,1
З них; Росія	345,9	323,7	265,0	234,0	80,9	89,7	184,1	144,3
1. 2. Інші країни світу	336,8	360,3	179,6	190,3	157,2	170,0	22,4	20,3
З них: країни ЄС	176,4	211,7	65,5	80,7	110,9	131,0	-45,4	-50,3
Послуги	132,8	158,3	30,4	49,4	102,4	108,9	-72,0	-59,5
Разом	966,6	949,4	608,5	563,1	358,1	386,3	250,4	176,8

За даними Головного управління статистики у Сумській області

Отже, незважаючи на свою “прикордонність”, Сумський регіон поступово переорієнтовує зовнішньоторговельний сектор економіки з традиційних ринків країн СНД на налагодження торгівельних контактів з географічно більш віддаленими партнерами. Одним з негативним наслідків цього процесу є зниження ефективності експорту за рахунок зростання рівня транспортних витрат.

Переорієнтування підприємств Сумської області на нові ринки, що виявляється, зокрема, у вже згадуваному зростанні кількості країн, з якими мають зовнішньоекономічні зв'язки місцеві підприємства, відбувається головним чином за рахунок звужування сегменту регіону на позаросійських ринках збуту в СНД. Так статистичні дані засвідчують, що торгівельні зв'язки регіону з країнами, що обрані нашою державою у якості стратегічних партнерів зовнішньоекономічних відносин (Росією та ЄС), є достатньо стабільними.

До 2006 року спостерігалася позитивна тенденція прискорення темпів зростання експортних поставок з Сумської області до Російської Федерації: з 102% у 1999 році до 142% у 2003 та 121% у 2005 роках. На наш погляд, це

відбиває процес поступового повернення підприємствами регіону традиційних російських ринків збуту, втрачених підчас загальної економічної кризи 1991-1998 років. Крім кризових явищ в виробничій та фінансово-економічній діяльності підприємств регіону, витіснення товаровиробників Сумської області з міжрегіонального прикордонного ринку відбувалося й через організаційно-правову невпорядкованість зовнішньоекономічних міжрегіональних відносин транскордонного та прикордонного характеру, неодноразове порушення досягнутих домовленостей обома сторонами. Зокрема, зумовлені в основному скоріше політичними, ніж економічними причинами, обмежуючі імпорт з України в Росію рішення у 2006 році призвели до спаду експортних поставок в регіоні.

Зовнішньоторговельний оборот з Росією за підсумками 2006 року склав 323,7 млн. дол. США і зменшився на 6,4%, при цьому експортні поставки склали 234 млн. дол. США і знизились на 11,7%, імпорتنі склали 89,7 млн. дол. США і зросли на 10,9 %.

Ефективність міжрегіональних зовнішньоторговельних зв'язків значною мірою визначається структурою експортно-імпорتنих поставок, яка опосередковано свідчить про ефективність всієї економіки регіону, її спеціалізацію, рівень технічного розвитку виробництва та експортні можливості. Сучасна структура експортного потенціалу областей північно-східного прикордоння України характеризується високою питомою вагою таких галузей, як важке машинобудування, військова техніка, чорна металургія.

Дослідження структури експорту Сумського регіону за період самостійної зовнішньоекономічної діяльності вказує на те, що його складові не зазнали принципових якісних змін (рис. 2.11). Позитивним моментом в зовнішньоторгівельному обороті Сумської області залишається наявність великої питомої ваги експортної продукції, з високим ступенем переробки та спрямованість на експорт готових виробів і високотехнологічної продукції.

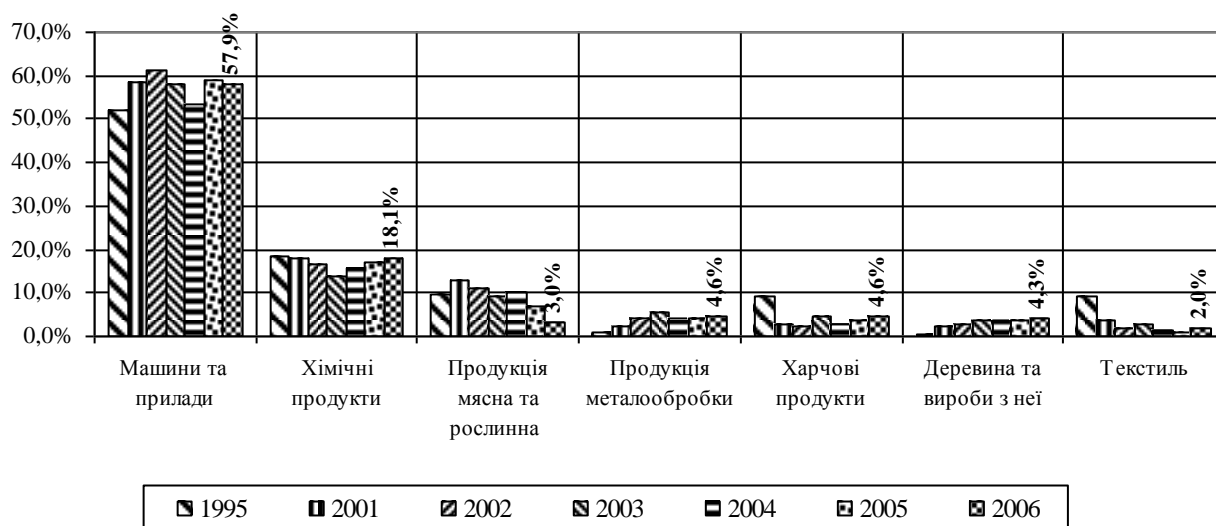

Рис. 2.11. Динаміка товарної структури експорту Сумської області

Домінуючими експортними товарними групами економіки регіону залишаються продукція машинобудування (близько 58% товарного експорту 2006 року), хімічної промисловості (18,1%) та м'ясо-молочної продукції (в середньому близько 5%, а в 2006 році у зв'язку із обмеженням Росією імпорту за цією групою – лише 3%), що підтверджує наші попередні висновки, щодо галузей експортної спеціалізації регіону (див. п.2.2). Подальша модернізація виробництва, впровадження сучасних технологій, проведення маркетингових досліджень зовнішніх ринків дозволили б виробникам цієї групи товарів вийти на російський та ринки країн Європи з конкурентоспроможною за ціною та якістю продукцією.

В умовах загального піднесення виробництва в машинобудівній галузі Сумської області, що спостерігається протягом останніх трьох років, нарощування експортних поставок машин та обладнання відбувається прискореними темпами. Так, якщо обсяги виробництва продукції машинобудування за підсумками 2003 року зросли на 20%, то експорт машин і обладнання за відповідний період виріс на 22%. У 2004 році обсяги експорту машинобудівної галузі промислового комплексу Сумського регіону зросли ще на 30%, у 2005 – на 27,5% та склали близько 307,8 млн. дол. США. У 2006 році тенденції в експорті продукції машинобудування для регіону, як і для України в

цілому виявились несприятливими, що пов'язано з труднощами у проведенні міжнародних тендерних торгів та зростанням цін на енергоносії.

Зберігається тенденція подальшого збільшення обсягів експорту хімічної продукції, який після кризи 1998 року скоротився майже вдвічі. У 2003 році підприємствам хімічної галузі вдалося подолати наслідки кризових явищ 1998 року, відновивши експортні постачання своєї продукції. У 2006 році обсяг експорту хімічної продукції становить 92,9 млн. дол. США, що на 6,4% менше, ніж в попередньому періоді, коли її відвантаження в інші країни були найвищими за весь аналізований період.

Певні занепокоєння викликає тенденція до поступового зниження як об'ємних, так і структурних показників експортної активності текстильної галузі регіону, що свідчить про занепад цього сектору регіональної економіки, причини якого криються насамперед в експансивному зростанні пропозиції відносно дешевшої, але й менш якісної, текстильної продукції китайського, польського та турецького виробництва.

Основу товарного експорту Сумського регіону до Російської Федерації складають: хімічна продукція (ВАТ “Сумхімпром”); насоси, труби та устаткування для бурильних установок (ВАТ “СМНВО ім. Фрунзе”, ВАТ “Насосенергомаш”), турбокомпресори (ТОВ “Ровеко”); апаратура електронного телефонного зв'язку (ВАТ “Нефтепромаш”); електронні мікроскопи (ВАТ “Селмі”); клапани (Кролевецький арматурний завод); промислове устаткування (ВАТ “Центролит”); електроустаткування (Глухівський завод “Електропанель”); запасні частини для двигунів (ДП “Мотордеталь”). Проте половина обласного експорту в Росію припадає лише на 4 провідні підприємства регіону: ВАТ “СМНВО ім. Фрунзе” (близько 21% експорту), ВАТ “Сумхімпром” (понад 20%), ВАТ “Насосенергомаш” (близько 5%) та ВАТ “Крафт Фудз Україна” (близько 3%). Вихід на російський ринок більшості інших підприємств є досить проблематичним через низьку конкурентоспроможність продукції. Змінити ситуацію, що склалася, може лише модернізація виробництва на основі активізації інноваційно-інвестиційної

діяльності, в тому числі за рахунок відновлення та налагодження нових зв'язків з суб'єктами господарчої діяльності суміжних прикордонних регіонів в межах прикордонної співпраці.

Нераціональною з точки зору комплексного розвитку регіону є структура його імпорту, що характеризується значним обсягом ввезення мінеральних продуктів сировинної групи та енергоносіїв. В середньому за період з 2000 року понад 25% імпорту Сумської області припадало на мінеральні продукти, основу яких складають мінеральне паливо, нафтопродукти та фосфати. За підсумками 2002 року частка цієї групи, так званого “критичного імпорту” регіону, склала 77% (рис. 2.12). У 2003 році відбулися значні структурні зрушення в регіональному імпорті, обумовлені різким скороченням об'ємних показників закупівлі мінеральних продуктів (з 352 млн. дол. до 11 млн. дол.) на тлі відносного збереження рівнів імпорту за іншими товарними групами. А у 2006 році частка даної товарної групи у імпорті регіону скорочена до 5,3% при абсолютному розмірі закупівель 14,6 млн. дол.. США.

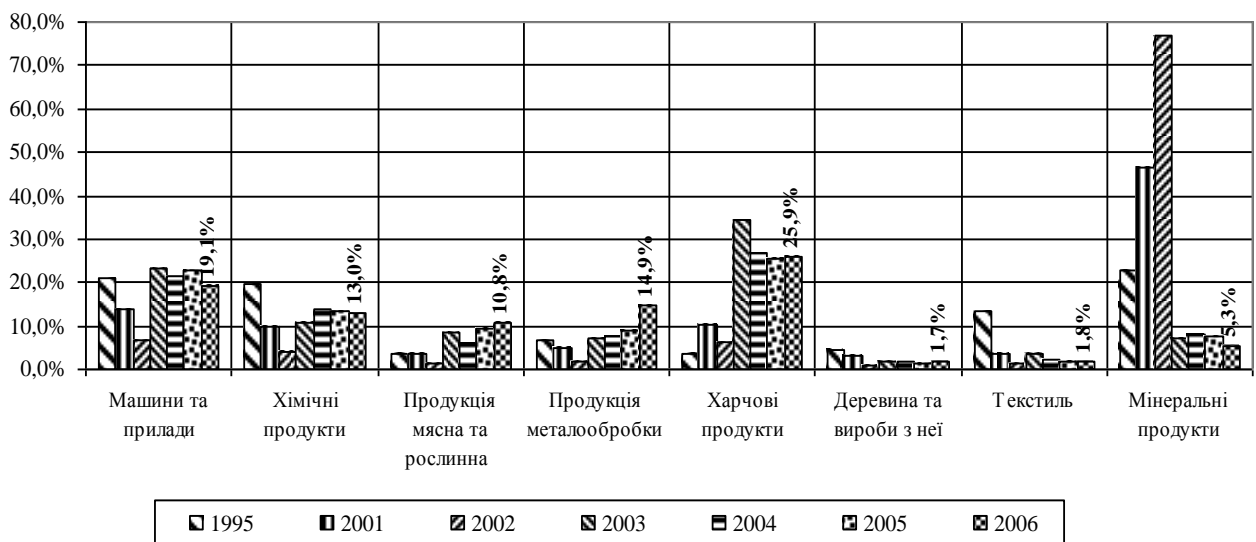

Рис. 2.12. Динаміка структури товарного імпорту регіону

При аналізі імпортних потоків привертає увагу значне підвищення частки харчових продуктів, що ввозяться до регіону. Це є негативним явищем з огляду на аграрно-промислову спрямованість господарського комплексу Сумської області (див. п. 2.2), що свідчить про недостатню конкурентоспроможність

переважної більшості місцевих підприємств харчової промисловості на міжнародному ринку.

Активно підприємствами області провадяться операції з імпортованою давальницькою сировиною. Зауважимо, що цей напрямок співробітництва має чітку спрямованість на країни так званого дальнього зарубіжжя (Бразилія – в середньому близько 35% надходжень, Сполучені штати Америки (США) – 10%). При цьому аналіз імпорту давальницької сировини за країнами походження дозволяє стверджувати про відсутність усталеного характеру цих зв'язків, оскільки за більшістю країн вони є несистематичними, а тимчасовими, одноразовими.

Необхідно відмітити позитивну динаміку в обсягах експорту послуг регіонів північно-східного прикордоння у 2000-2006 роках, що відповідає загальноукраїнській тенденції нарощування обсягів експортних операцій з торгівлі послугами. При цьому частка регіонів північно-східного прикордоння в експортних поставках послуг Україною залишається відносно стабільною і становить лише близько 6%.

За період 2000 – 2006 р.р. експорт послуг Сумською областю зріс у 7,6 рази, імпорт у 21,4 рази. У 2006 році в обсязі експорту послуг України частка регіону склала 0,7 % (проти 0,2 % у 2000 р.), імпорту – 2,9% (відповідно 0,4%). У 2006 році Сумщина посідала 13 місце в експорті та відповідно 6 місце в імпорті у торгівлі України послугами. Однак, слід зауважити, що ці позитивні явища не мають характер певної тенденції поступового нарощування, оскільки динаміка відповідних показників є стрибкоподібною.

Структура зовнішньоторговельних операцій Сумського регіону у сфері послуг, які мають стабільний характер з понад 30 країнами світу, протягом досліджуваного періоду істотно змінилася. В структурі експорту послуг регіоном виділилися такі провідні напрями – будівельні послуги, послуги в обробній промисловості та інші ділові, професійні, технічні послуги, – що забезпечують понад 45% в загальному обсязі експорту послуг.

В структурі імпорту послуг також спостерігається певна переорієнтація. Якщо у 1994 році найбільшу питому вагу серед загального обсягу імпортованих Сумською областю послуг займали транспортні та туристичні послуги, то з 2003 року акцент змістився на користь посередництва у торгівлі, науково-дослідних та дослідницько-конструкторських, консалтингових послуг, частка яких в загальному регіональному імпорті послуг складає понад 80%. Ці перетворення, на наш погляд, є свідченням високої зацікавленості як економічних агентів Сумської області, так і їх зовнішніх партнерів в активізації процесів взаємного коопераційного обміну новітніми досягненнями в області інновацій на ринкових умовах.

Аналіз структури торгівлі послугами дозволяє виявити важливу з огляду на предмет нашого дослідження тенденцію: значні обсяги операцій з країнами далекого зарубіжжя, як правило, сконцентровані у сфері комерційних послуг, готельного та ресторанного бізнесу. В той же час, подібні зв'язки з суб'єктами підприємницької діяльності Російської Федерації відбуваються у формі надання взаємних послуг з ремонту та монтажу устаткування, транспортних перевезень та інших ділових, професійних, технічних послуг.

В переліку експортних послуг області практично відсутні послуги туристичних організацій. На подорожі припадає лише 4,9% експорту послуг з Сумської області, а послуги приватним особам та послуги в галузі культури та відпочинку взагалі відсутні. Отже, залишаються майже нереалізованими значні можливості рекреаційного потенціалу Сумського регіону (див. п. 2.2.). Суттєвою перепорою для формування сфери туристичних послуг в регіоні є сучасний незадовільний стан інфраструктурного забезпечення, розвиток якого вимагає активізації інвестиційних процесів в регіоні, та несприятливі умови для розвитку малого бізнесу.

Обсяги імпорту послуг в Сумську область за 1996–2006 рр. зросли з 2,5 до 108,9 млн. дол. США. При цьому частка імпорту послуг області в загальноукраїнському обсязі змінилася з 0,2% до 2,9%, що відповідає 6 місцю серед регіонів країни за відповідним показником.

Одним з найважливіших завдань у зовнішньоекономічній діяльності регіонів, зокрема, прикордонних, є залучення через різні форми співробітництва іноземних інвестицій. Реформування та структурні перетворення в економіці Сумської області потребують значних прямих іноземних інвестицій, проте їх надходження не відповідає потребам економічного розвитку області. В зв'язку з необхідністю відновлення існуючих виробничих потужностей потреба в інвестиціях постійно зростає і на початок 2007 року за підсумками проведеного обласною державною адміністрацією анкетування становить 652 млн. дол. США.

Позитивним явищем є стабільно високі темпи нарощування обсягу прямих іноземних інвестицій в економіку Сумського регіону. Так, якщо за період 2000–2006 рр. середньорічний темп приросту іноземного капіталу в Україні становив лише 18,2%, а серед регіонів північно-східного прикордоння – в середньому 24,5%, то для Сумської області відповідний показник мав найвище серед даної групи значення і склав майже 41%. Протягом аналізованого періоду прямі іноземні інвестиції в економіку регіону поступово зросли з 12,9 млн. дол. США на початок 1998 року до 157,2 млн. дол. на початок 2007 року.

Як видно з рис. 2.13, Сумська область має найкращу динаміку серед регіонів східного прикордоння за обсягами прямих іноземних інвестицій у розрахунку на одну особу. За період 2000–2006 рр. відповідний показник в області зріс з 23,2 дол. США до 157, що на 5% нижче середнього по країні показника. Станом на 1 січня 2007 року сукупний іноземний капітал, інвестований в економіку Сумської області, склав 128 дол. США у розрахунку на одного мешканця. Прямі іноземні інвестиції вкладені в 140 підприємств регіону.

На сьогоднішній день Сумська область займає лише 11 місце серед регіонів України за обсягами іноземного інвестування, а питома вага іноземних інвестицій, здійснених в підприємства області, становить лише 2,1% від загального обсягу іноземних інвестицій України. Це є свідченням

недостатнього рівня реалізації наявного інвестиційного потенціалу регіону, вагомою складовою якого є прикордонне розташування.

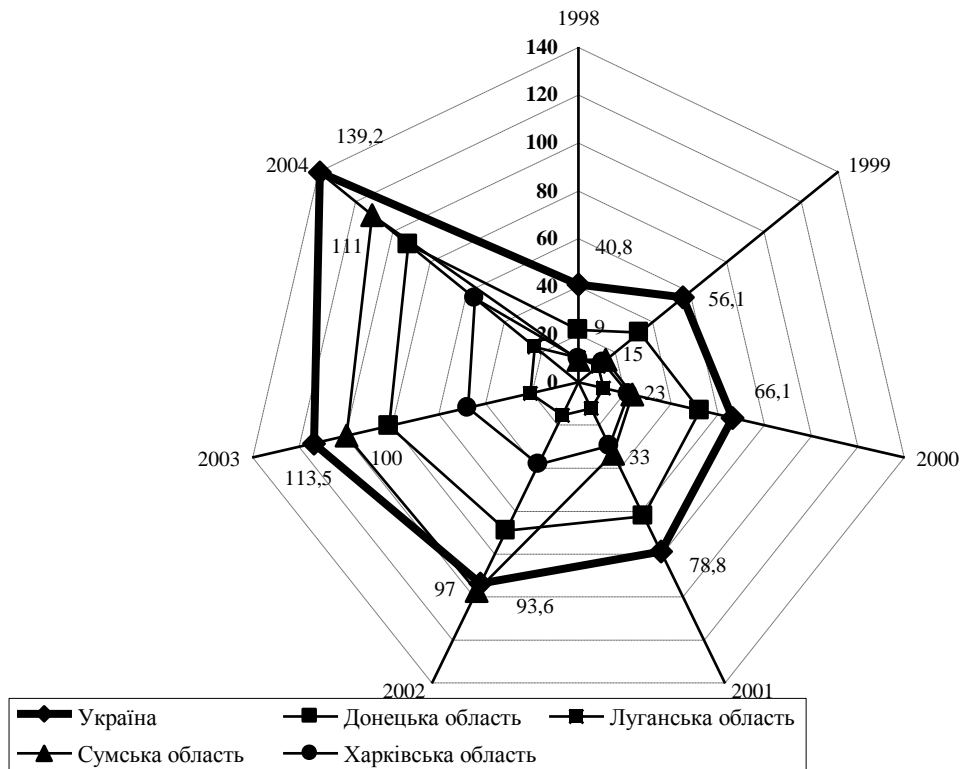

Рис. 2.13. Динаміка іноземних інвестицій у розрахунку на одну особу регіонів східного прикордоння та України (на початок року)

В якісному вимірі іноземне інвестування характеризує розподіл прямих інвестицій за видами економічної діяльності регіону. Аналізуючи стан інвестиційної діяльності за останні роки, необхідно зазначити, що найбільш активно іноземне інвестування здійснюється в такі галузі економіки Сумського регіону, як машинобудування – близько 66,7% загального обсягу інвестицій у 2006 році, харчова промисловість – 24,3%, виробництво електроенергії та газу – близько 4,8%, та виробництво коксу і продуктів нафтоперероблення (1,6%). При цьому інвестиційний інтерес до машинобудівної галузі виявився лише у 2003 році, оскільки до цього часу понад 50% загальної суми інвестиційних коштів спрямовувалося в розвиток харчової промисловості регіону та переробки сільськогосподарської продукції. Дуже низькими залишаються обсяги іноземного інвестування в такі галузі спеціалізації регіону, як хімічна

промисловість (337,5 тис. дол. США або 0,3% промислових іноземних інвестицій), металургія та обробка металу (лише 77,9 тис. дол. США).

В інвестуванні економіки області беруть участь підприємницькі структури 33 країн світу. Найбільша частка капіталу надійшла з Швейцарії (36% або 48,2 млн. дол. США), Ліхтенштейну (25% або 33,5 млн. дол. США), США (21% або 27,2 млн. дол.). Кожен із іноземних інвесторів знайшов у регіоні пріоритетну для себе сферу вкладення капіталу. Швейцарія та Ліхтенштейн спрямували інвестиції в машинобудування, США – у харчову промисловість, Британські Віргінські острови – у виробництво та розподілення електроенергії, газу та води.

Нажаль активність російських інвесторів на території Сумського регіону залишається вкрай низькою. Так, з Російської Федерації за період з 1993 по 2006 рр. в економіку області було вкладено лише 1997,2 тис. дол. США прямих інвестицій, що відповідає 1,4% їх загального обсягу. На території області зареєстровано два представництва російських фірм: АТЗТ “Нафтам”, що здійснює поставки нафти та нафтопродуктів, та ТОВ “Гран”, яке функціонує у хімічній промисловості, – та 11 підприємств, які були створені за участю російських інвесторів.

Активність суб'єктів підприємницької діяльності Сумської області на міжнародному інвестиційному ринку через депресивні явища в більшості галузей регіонального виробничого комплексу, докладний аналіз яких здійснено в п. 2.2, також низька. Лише у 2002 році з'явилися перші інвестиції регіону в економіку інших країн світу (а саме, в машинобудівну галузь Російської Федерації), загальний обсяг яких становить на початок 2003 року 7,9 тис. дол. США. На кінець 2006 року капітал резидентів Сумської області в Російській Федерації становить 2394,06 тис. дол. США. Отже, можна зробити висновок, що фактор “прикордонності” досі залишається не впливовим на сучасну географічну орієнтацію процесів інвестування досліджуваного регіону.

Важливу роль для активізації інвестиційної діяльності відіграє чітка державна і регіональна інвестиційна політика. Інвестиційна політика Сумської

області повинна бути спрямована на поліпшення соціально-економічного становища в регіоні шляхом створення умов для більш повної реалізації переваг прикордонного розташування, що передбачає: 1) концентрацію інвестиційного потенціалу у сферах економіки, де регіон має реальні конкурентні переваги або можливості досягнення таких переваг через зміцнення прикордонних виробничо-коопераційних зв'язків; 2) створення умов для спрямування інвестицій у інноваційні технології, які здатні дати прибуток для забезпечення розширеного відтворення. Одне з головних завдань органів місцевої влади – надання об'єктивної інформації про інвестиційні можливості регіону, його конкурентні переваги, що вимагає створення цілеспрямованої системи поширення позитивної інформації про регіон та його інвестиційні можливості через проведення міжнародних зустрічей, семінарів, конференцій, ярмарок тощо і формування комплексної маркетингової програми (так званого інвестиційного портфелю регіону).

Повільність процесу іноземного інвестування значною мірою зумовлена недостатнім розвитком інвестиційної та комерційної інфраструктури регіону. Інвестиційна інфраструктура в області включає: 7 бірж, 1 місцевий банк, 49 дирекцій та філій банків, 9 інвестиційних компаній, 54 страхові організації, 3 аудиторські фірми, 12 кредитних спілок, сумську торгово-промислову палату з філіями і територію пріоритетного розвитку м. Шостка. Існуючі місцеві консалтингові фірми не задовольняють потреб суб'єктів господарювання регіону в якісному, з точки зору міжнародних вимог, інформаційно-консультаційному обслуговуванні. Як наслідок – більшість інвестиційних пропозицій вітчизняних підприємств є непривабливими вже у проектній стадії.

Враховуючи важливість питання створення відповідного рівня прикордонної інфраструктури, необхідно відзначити, що східні кордонні переходи України знаходяться у значно гіршому матеріально-технічному стані, ніж західні. Це пов'язано, насамперед, з незначним часовим періодом існування кордонів, інфраструктура яких почала створюватись тільки з 1992 р. В Сумській області нині діють дві митниці, що безпосередньо підпорядковані

Державній митній службі України – Сумська та Глухівська, - які за результатами роботи займають відповідно третє та п'яте місця серед восьми прикордонних митниць України.

Низька матеріально-технічна база митниць Сумського регіону не дозволяє їм налагодити ефективну роботу з контролю за пересуванням товаропотоків і забезпечити належний рівень обслуговування. Про це, зокрема, свідчать низькі абсолютні та відносні річні показники підсумків їх діяльності (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Основні показники роботи митниць Сумської області

Показники	В середньому за 2000-2006 роки		
	Всього	Частка у підсумку діяльності митниць Східного регіону, %	Питома вага в загальному обсязі по Україні, %
Оформлено вантажно-митних декларацій, шт.:			
Сумська митниця	16799	9,28	0,93
Глухівська митниця	39103	21,59	2,17
Прослідувало громадян, тис. осіб:			
Сумська митниця	633,8	4,41	1,19
Глухівська митниця	5258,5	36,57	9,91
Надано свідоцтв на реєстрацію, шт.:			
Сумська митниця	401	12,35	0,72
Глухівська митниця	66	2,03	0,12
Пропущено вантажів, тис. т:			
Сумська митниця	549,43	0,91	0,19
Глухівська митниця	20055,36	33,31	6,88
Оформлено вантажів, тис. т:			
Сумська митниця	581,59	1,39	0,16
Глухівська митниця	13303,66	31,84	3,64
Пропущено транспорту, одн.:			
Сумська митниця	186940	5,92	1,20
Глухівська митниця	982323	31,14	6,31
Оформлено транспорту, одн.:			
Сумська митниця	69069	8,13	0,97
Глухівська митниця	253822	29,86	3,55

Розраховано за даними Державної митної служби України

Однією з головних причин цього становища є недостатнє фінансування потреб прикордонної митної інфраструктури. З огляду на обмеженість фінансування Державна митна служба вимушена опрацьовувати напрями здешевлення будівництва пунктів пропуску за рахунок зменшення площ

земельних ділянок, їх розміщення, подальшого використання існуючих споруд та обладнання, зменшення площі службових приміщень, застосування модульних конструкцій, що, відповідно, позначається на якості новостворюваних та оновлених об'єктів прикордонної інфраструктури.

Узагальнюючими показниками рівня розвитку зовнішньоекономічної діяльності регіону як підсистеми національної економіки є коефіцієнт питомої експортної активності та експортна квота у валовому внутрішньому продукті регіону.

Коефіцієнт експортної активності (K_{EA}) забезпечує комплексне порівняння сумарної експортної спроможності території та держави, шляхом інтегрування макроекономічних та регіональних кількісних показників територіальності, населеності, продуктивності господарства і зовнішньо-торгівельної активності. Він розраховується за такою формулою [37]:

$$K_{EA} = \frac{X_i \cdot (S_i + N_i + V_i)}{k}, \quad (2.2)$$

де X_i – частка регіону в експорті держави, одн.;

S_i – частка регіону в загальній площі території держави, одн.;

N_i – частка регіону в населенні держави, одн.;

V_i – частка регіону в валовому внутрішньому продукті держави, одн.;

k – кількість показників.

Для України нижня межа коефіцієнту питомої експортної активності, визначена для умов рівномірного експортного навантаження на 27 регіонів у складі держави, дорівнює 0,03703 або 3,703%.

Як видно з порівняльної таблиці цих коефіцієнтів, розрахованих для всіх регіонів України (додаток Д), питома експортна активність Сумського регіону досить низька ($K_{EA} = 0,0323\%$). Вона є найнижчою серед регіонів східного прикордоння країни, для яких в середньому даний коефіцієнт дорівнює 0,3233%, що є найвищим значенням для прикордонних регіонів України. Це свідчить про низький рівень залучення прикордонних регіонів до системи

міжнародного поділу праці та вказує на необхідність вжиття заходів щодо більш повної реалізації переваг, обумовлених фактором “прикордонності” і наявного експортного потенціалу.

Коефіцієнт відкритості територіально локалізованої господарської системи (K_B) може бути обчислений за такою формулою [149, с. 86]:

$$K_B = \frac{0,5 \cdot (ЗТТ + ЗТП + ІКВ)}{ВРП}, \quad (2.3)$$

де $ЗТТ$ – зовнішній оборот товарів;

$ЗТП$ – зовнішній оборот послуг;

$ІКВ$ – оборот прямих іноземних інвестицій;

$ВРП$ – внутрішній регіональний продукт.

Розрахунки коефіцієнту відкритості економіки регіонів східного прикордоння України наведені в табл. 2.4. На думку спеціалістів, для країн з перехідною економікою ступінь відкритості національної економіки повинен знаходитися у діапазоні 25–30%, що зумовлено необхідністю сполучення лібералізації зв'язків країни із обґрунтованим протекціонізмом по відношенню до вітчизняного товаровиробника [23, 93].

Таблиця 2.4

**Розрахунки коефіцієнту відкритості регіональних господарчих систем
східного прикордоння України ***

Східні прикордонні регіони	Середні показники за 2004-2006 рр.				
	Зовнішній оборот товарів, млн. дол.	Зовнішній оборот послуг, млн. дол.	Оборот прямих іноземних інвестицій, млн. дол.	ВРП, млн. дол.	Коефіцієнт відкритості регіональної економіки, %
Донецька обл.	3857,1	184,8	322,6	10481,0	10,9
Луганська обл.	1152,3	32,5	30,4	3844,1	7,8
Сумська обл.	370,6	41,4	130,35	1281,6	6,9
Харківська обл.	1022,6	39,85	234,5	3023,3	6,2
В середньому за групою	1600,6	74,6	179,5	4657,5	8,8

* Розраховано на підставі даних [91]

Як видно з табл. 2.4, регіони східного прикордоння України мають доволі низький ступінь відкритості своїх територіальних господарчих систем: середній коефіцієнт відкритості регіональної економіки за групою становить 8,8%. Серед групи північно-східних прикордонних регіонів найвищий рівень закритості регіональної економіки має Харківська та Сумська області, для яких коефіцієнт відкритості дорівнює відповідно 6,2% та 6,9%, що майже в чотири рази нижче вказаного оптимального інтервалу значень. Для порівняння зазначимо, що в цілому по Україні даний показник складає близько 38%. Але й цю ситуацію не можна вважати нормальною, оскільки занадто високий рівень відкритості національної економіки є наслідком стихійної, неврегульованої лібералізації зовнішніх стосунків протягом останніх років. Виявимо ступінь взаємозалежності виробничо-коопераційних зв'язків суміжних виробничо-територіальних систем досліджуваного прикордоння, та сектори, що в наслідок дії об'єктивних законів територіального поділу праці та регіональної інтеграції є для них взаємно доповнюваними. Для цього визначимо рівень галузевої торгівлі територій досліджуваного прикордоння за допомогою індексу внутрішньогалузевої торгівлі прикордонних регіонів, що розраховується за формулою 2.4 [23, с. 140]:

$$J_i = 1 - \frac{\sum |X_i - M_i|}{\sum X_i + M_i} \quad (2.4)$$

де J_i – індекс внутрішньогалузевої торгівлі;

X_i, M_i – абсолютні величини відповідно експорту та імпорту i -ої галузі.

У випадку ввозу-вивозу продукції виробничо-технічного призначення, індекс, що дорівнює одиниці, свідчить про максимальну взаємну зв'язаність галузей виробництва. Величина індексу дорівнює нулю у випадку, якщо по товарній групі певної галузі існує лише експорт або імпорт, що свідчить про взаємне доповнення секторів досліджуваних господарств.

Нажаль, в практиці статистичного обліку України, починаючи з 1992 року, не існує відокремленого від загального обсягу експортно-імпортних операцій з

відповідною країною обліку міжрегіональних зв'язків суміжних прикордонних областей, що є суттєвим недоліком існуючої статистичної системи показників. Зауважимо, що на необхідності статистичного обліку обсягів та структури міжрегіональних зв'язків суміжних областей неодноразово наголошувала Рада керівників прикордонних регіонів. Проте, дане питання залишається невирішеним, що значно ускладнює сферу наукового дослідження, унеможливорює комплексну оцінку господарських взаємин в межах прикордонної співпраці і звужує можливості моделювання та прогнозування прикордонної взаємодії регіонів. Саме з цієї причини нами здійснені розрахунки індексу внутрішньогалузевої торгівлі Сумської області не з суміжними територіями Російської Федерації, а з Росією в цілому (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

**Розрахунок індексу внутрішньогалузевої торгівлі
Сумської області з регіонами Російської Федерації ***

Галузі матеріального виробництва	X_i , тис. грн..	M_i , тис. грн.	J_i
Машинобудування, ремонт та монтаж машин і устаткування	156540,9	30392,5	0,33
Харчова промисловість та перероблення с/г продуктів	34133,4	34310,9	1,00
Хімічна і нафтохімічна промисловість	42151,4	17574,8	0,59
Металургія та оброблення металу	10055,7	7957,8	0,88
Легка промисловість	4849,4	7955,1	0,76
Виробництво неметалевих мінеральних виробів	540,3	2188,6	0,40
Виробництво деревини та виготовлення виробів з деревини	7590,4	3556,9	0,64
Виробництво коксу, продуктів нафтопереробки, енергетичних матеріалів	3505,9	351963,5	0,02

За розрахунками, у взаєминах Сумської області з регіонами Росії до кола взаємозалежних можуть бути віднесені такі галузі (з найвищими коефіцієнтами внутрішньогалузевої торгівлі), як харчова промисловість, металургія та оброблення металу, легка та деревообробна промисловість. Такі галузі, як виробництво коксу, продуктів нафтопереробки та енергетичних матеріалів, а також до певної міри машинобудування, є з точки зору регіонального

господарського комплексу, взаємодоповнюючими. Таким чином, саме в зазначених галузях економіки подальший розвиток виробничо-коопераційних зв'язків в межах прикордонного співробітництва досліджуваних регіонів України й Росії повинен бути найбільш доцільним й ефективним.

Зіставлення результатів аналізу коефіцієнтів внутрішньогалузевої торгівлі з отриманими раніше підсумками дослідження галузевої спеціалізації регіону (див. п.2.2) вказує на те, що перспективи розвитку базових конкурентоспроможних виробництв області, в яких Сумській регіон має істотні конкурентні переваги, в значній мірі визначаються процесами зміцнення їх виробничо-коопераційних зв'язків в системі прикордонного співробітництва.

Водночас, саме відмічені галузі регіонального виробництва посідають значуще місце у структурі національного господарського комплексу. Це дає підстави для висновків, що сприяння налагодженню виробничо-коопераційних зв'язків Сумської області з суміжними прикордонними регіонами Росії є важливим з точки зору забезпечення ефективного і збалансованого розвитку економіки України.

У географічному відношенні, системі зовнішньоекономічної діяльності області властива надмірна концентрація у вузлових центрах, тобто місцях локалізації активnodіючих підприємств-експортерів, на тлі низької активності решти територій (див. додаток Е). Крім обласного центру, активно зовнішньоторгівельну діяльність здійснюють міста Конотоп, Шостка, Ромни. Прикордонні райони області, зокрема Глухівський, Путивльський, характеризуються низьким рівнем розвитку зовнішньоекономічної діяльності у порівнянні з промисловими центрами області. Подібне становище свідчить про принципову відмінність проблем прикордонних взаємин на локальному рівні північних та східних районів України від західних, де саме на територіях, безпосередньо прилеглих до кордону, спостерігається значне піднесення зовнішньоекономічної активності за показниками у перерахунку на душу населення.

Аналіз соціально-економічного становища периферійних районів області виявив тенденцію до їх поступового занепаду, порівняно з центральними районами Сумської області. Так, наприклад, на тлі поступового зростання обсягів промислової продукції в районах “глибинного” розташування (Конотопський, Лебединський, Роменський, Ямпільський) відбувається занепад промислової сфери таких прикордонних районів, як Великописарівський, Середино-Будський, Білопільський. Отже, поряд з проблемами, викликаними руйнацією виробничо-коопераційних зв'язків між промисловими підприємствами прилеглих регіонів суміжних держав колишнього СРСР, постають питання врегулювання нерівномірності зовнішньоекономічної активності на локальному рівні, що характеризуються насамперед чітко вираженою кризою саме у прикордонних мікрорайонах прикордонних регіонів.

Таким чином, переваги відкритої економіки можуть бути використані Україною повною мірою тільки за умов комплексного соціально-економічного розвитку її прикордонних регіонів як провідної просторової ланки активізації та провадження зовнішньоекономічних процесів, базовими складовими якого мають бути:

- диверсифікація зовнішньоекономічної діяльності підприємств на основі визначених пріоритетів експортної спеціалізації регіонів, серед яких для східного прикордоння країни в цілому та Сумського регіону, зокрема, з врахуванням реальних конкурентних переваг та потенційних можливостей їх досягнення, провідним напрямом є активізація виробничо-коопераційних зв'язків та науково-технічної та інноваційної діяльності в сфері машинобудування, приладобудування та хімічної промисловості;

- розробка та провадження інвестиційної політики, орієнтованої на створення умов для спрямування капіталовкладень у інноваційні технології, здатні забезпечити розширене відтворення;

- створення підсистем незалежної прикордонної інфраструктури, передусім транспортної, сервісного обслуговування, митного та інформаційного забезпечення, готельно-туристичної інфраструктури, що

вимагає значних інвестицій, особливо іноземних, оскільки бюджетне фінансування знаходиться у досить скрутному становищі.

Розробка стратегічної складової механізму інноваційно-орієнтованого прикордонного співробітництва, окрім встановлення превалюючих напрямків та структури експортно-імпортних потоків регіонів, передбачає також аналіз виявлених пріоритетів експортної спеціалізації на предмет можливості активізації інноваційних важелів їх досягнення. Це обумовлює необхідність зосередження нашого подальшого дослідження на аналітичному вивченні інноваційного потенціалу регіону як складової системи факторів інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва.

2. 4. Інноваційний потенціал регіону в системі факторів розвитку прикордонного співробітництва

В контексті теми даного дослідження одним з важливих є питання обґрунтованого вибору пріоритетних секторів господарювання в межах прикордонного мезорегіону, що мають найвищу інвестиційну привабливість та інноваційну мобільність на довгострокову перспективу, здатні швидко і з мінімальними витратами інтегруватися у світові виробничі мережі. Це вимагає загальної оцінки інноваційного потенціалу науково-виробничого комплексу прикордонних регіонів, що є потенційними учасниками інноваційно-орієнтованого прикордонного співробітництва.

Серед робіт, присвячених питанням аналізу інноваційного потенціалу, необхідно відзначити праці В.Верби, Н.Гернет, П.Завліна, А.Казанцева, Ф.Поклонського, Н.Чумаченко, В.Яковенко та ін. Однак більшість з них торкається аналізу окремих аспектів формування інноваційного потенціалу або інноваційної діяльності, переважно на рівні підприємств. В них майже не приділено уваги вивченню системних особливостей інноваційного потенціалу регіонів як інтегральної характеристики трансформаційно-оновлювальної

здатності регіональної економіки, не розроблено механізмів його ефективного використання та розвитку.

Інноваційний потенціал регіону можна визначити як здатність регіону забезпечувати такий рівень оновлення своєї діяльності, в тому числі з виробництва товарів та послуг, який є необхідним для захоплення та утримання конкурентних позицій в динамічно змінюваних кон'юнктурних умовах внутрішнього національного і міжнародних ринків. Він є своєрідним інтегрованим утворенням, узагальнюючим потенції всіх суб'єктів регіональної економіки щодо створення та провадження інновацій. Інноваційний потенціал являє собою своєрідне ядро загального потенціалу регіонального розвитку, оскільки є органічною складовою вагомої частини цілісної системи факторів, що в сукупності обумовлюють можливості соціально-економічного розвитку певної територіально-господарської системи. Інноваційний потенціал є поєднуючою ланкою між такими складовими загального регіонального потенціалу як виробничо-технологічний, науково-технічний, інвестиційний та трудовий потенціал. Він формується з певної частини зазначених елементів, що має безпосереднє відношення до здійснення інноваційної діяльності, розвитку інноваційних процесів. При цьому формотворчими чинниками потенціалу інноваційного розвитку регіонів є технічні нововведення та управлінські інновації, що реалізуються суб'єктами даного територіального утворення, які визначають можливість створення відповідних інноваційних організаційно-економічних форм активізації регіональних соціально-економічних процесів.

Інноваційний потенціал регіону – це сукупність різних видів взаємопов'язаних інноваційних ресурсів, необхідних для здійснення інноваційної діяльності суб'єктами регіональної економіки, та умовотворчих чинників, що формують умови, необхідні для оптимального використання цих ресурсів з метою досягнення відповідних орієнтирів регіональної інноваційної політики та конкурентоспроможності регіону на національному та міжнародному рівні.

Розглядаючи умовотворчі чинники інноваційного потенціалу Сумської області, необхідно відзначити, що сучасний стан інноваційної сфери в прикордонних регіонах України, як і в країні в цілому, безперечно, визначається наслідками тривалої економічної кризи, яку переживала держава протягом 90-х рр. ХХ ст. Обмеженість фінансування пріоритетів структурної політики й відсутність економічних стимулів до інноваційної діяльності обумовила занепад наукомістких галузей та відповідне згортання науково-дослідних та конструкторських робіт, скорочення чисельності наукових працівників, руйнацію патентної системи. Саме з цих причин вже в 1990 році за кількістю задіяних у виробництві винаходів економіка України була “відкинута” на 13 років назад, а на початку 1995 року – ще на 17 років [105, с. 22]. За оцінками спеціалістів Інституту економічного прогнозування НАН України, сучасне відставання України в інноваційній сфері вже становить 40-50 років [179, с. 56].

Парадоксальне явище: якщо у світі відбувається постійне збільшення частки товарів, що є носіями інформаційних технологій і продуктами прикладних наукових розробок, то в Україні поширена тенденція деіндустріалізації. На відміну від розвинутих країн, які до 85-90% приросту ВВП забезпечують через виробництво та експорт наукоємної продукції, Україна, посідаючи за кількістю науковців одне з перших місць у світі, поки що розвивається без суттєвого використання результатів наукових досліджень. Частка вітчизняної наукоємної продукції становить близько 0,1% на світовому ринку високотехнологічної продукції, який оцінюється в 2,5-3,0 трлн. дол. [160, с. 112-113]

За даними Інституту економічного прогнозування НАН України [95], за випуском продукції п'ятий технологічний уклад в країні сьогодні займає лише 4%, за фінансуванням науково-технічних розробок – 23%, за інноваційними витратами – 9,0%, а за вкладанням інвестицій не перевищує 5%. Таким чином, не зважаючи на визначені державні інноваційні пріоритети, сьогодні закладається структура промислового виробництва, де домінують нижчі

технологічні уклади. Інвестування переважно у виробництва третього та четвертого укладів створює в Україні умови для технологічного відставання її промисловості в майбутньому.

Незважаючи на досить високий рейтинг України у групуванні країн за індексом спроможності до інновацій (38 місце з 80 країн згідно зі Світовим звітом про конкурентоспроможність), за індексом розвитку технологій вона лише на 72 місці, інформаційно-комунікаційних технологій - на 67, а зростання конкурентоспроможності - на 77 місці. Це обумовлено, у першу чергу, низькою якістю підприємницького середовища, руйнівним впливом державних субсидій на конкуренцію [160, с. 116].

Одним із ключових завдань стратегії розвитку України на сучасному етапі є більш повна переорієнтація національної економіки у напрямі інноваційного розвитку.

Трудовий потенціал регіонального інноваційного розвитку визначається, насамперед, кількісними та якісними характеристиками наукових кадрів. До недавнього часу в Сумській області переважала тенденція до поступового скорочення наукового трудового потенціалу. За період з 1995 по 2000 рік кількість наукових працівників, що безпосередньо здійснювали наукові та науково-технічні розробки, скоротилася на 22%.

На сьогоднішній день вже можна говорити про поступове відновлення наукового трудового потенціалу області за кількісними параметрами: кількість спеціалістів, що займається науковими та науково-технічними розробками майже на 7% перевищує чисельність відповідної групи наукових кадрів області у 1995 році, а її середній темп приросту з 2000 по 2006 рік становить близько 17%. Проте якісні характеристики інноваційної активності трудових ресурсів наукової сфери регіону викликають певні занепокоєння.

Якість трудових ресурсів науково-технічної та інноваційної сфери визначається освітньо-кваліфікаційними характеристиками населення. Наша країна займає досить високе місце в обстеженні ООН щодо індексу розвитку людського потенціалу (75 місце з 175 країн у 2001 р.). За даними ООН, індекс

рівня освіти населення України становив 0,93 і дещо перевищував середній індекс країн Східної Європи та СНД (0,92) [160, с. 116]

Офіційно затвердженими індикаторами науково-технічного розвитку країн-членів ЄС, які характеризують насиченість держави науковими кадрами, є кількість працівників, які виконують дослідження і розробку в загальній чисельності зайнятих в економіці (у розрахунку на 1000 осіб). В цілому насиченість України науковими кадрами залишається досить високою і знаходиться на рівні східноєвропейських країн (5,3 виконавця наукових та науково-технічних робіт на 1000 осіб економічно активного населення) [160, с. 59-60] Сумський регіон належить до територій з середнім рівнем насиченості робочої сили дослідниками і характеризується позитивним відхиленням за цим критерієм від середнього по країні рівня.

За даними Мінстатистики України на 1 січня 2007 року наукові та науково-технічні роботи в організаціях та підприємствах Сумської області здійснювало 3144 особи, що складає близько 5 дослідників на 1000 осіб економічно активного населення регіону. При цьому на промислових підприємствах області, які є активними учасниками регіональних інноваційних процесів, чисельність спеціалістів, які займались науковими та науково-технічними роботами, становить лише близько 5% середньооблікової чисельності штатних працівників.

Питома вага спеціалістів вищої кваліфікації (доктори та кандидати наук) у загальній чисельності виконавців НДДКР коливається від 24,7% у 1995 році до 64,5% у 2006 році. За підсумками 2004 року вона склала лише 41,3%, що є найнижчим рівнем за досліджуваний період. Це обумовлено скороченням частки спеціалістів з науковим ступенем в структурі наукових кадрів регіону при одночасному зниженні рівня їх науково-дослідної активної (табл. 2.6): у 2004 році в області лише 28% наукових кадрів вищої кваліфікації приймали участь у науково-дослідній роботі за різними напрямками. У 2006 році даний показник взагалі становив лише близько 7%.

Основні показники трудового потенціалу наукової сфери Сумської області

Показники	Роки						
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Частка спеціалістів з науковим ступенем в загальній чисельності працівників наукової сфери, %	43,1	45,1	51,0	54,8	41,3	42,4	43,0
Частка спеціалістів з науковим ступенем, що займалися науково-дослідною діяльністю, %	54,4	50,1	46,8	38,4	27,7	18,3	6,8
Середній вік наукових кадрів вищої кваліфікації, років	50,5	51,0	50,8	50,2	50,0	50,1	50,2

Розраховано за даними Головного управління статистики в Сумській області

Переважає більшість наукових спеціалістів регіону зосереджена на роботі у галузі технічних наук – 87,8% загальної їх чисельності, що засвідчує потенційну спрямованість наукової сфери регіону на розробку та провадження технічних й технологічних інновацій. Цей висновок підтверджує й те, що понад 60% наукових організацій Сумської області виконують дослідження й розробки в галузі технічних наук.

Аналіз вікової структури свідчить про старіння наукових кадрів регіону. Так, у 2006 році частка молодих вчених у віці до 40 років становила лише 22,5%, кожний четвертий фахівець досяг пенсійного віку. При цьому середній вік наукових кадрів вищої кваліфікації становить близько 50 років.

Неспроможність держави та регіонів забезпечити належні умови праці та життєдіяльності вітчизняних науковців вимушує їх до активного пошуку можливості налагодження контактів з закордонними науковими організаціями з метою реалізації свого потенціалу та поліпшення матеріального становища. Це призводить до відтоку наукових кадрів і ідей з області.

Всього за період з 2000 року область залишили 23 наукових спеціалістів вищої кваліфікації (переважно кандидатів наук). Основним напрямом відтоку наукових кадрів з Сумської області є Російська Федерація, на яку припадає близько 35% еміграційного потоку науковців означеного періоду.

Зауважимо, що Сумський займає лише 15 місце серед регіонів України за кількістю наукових та науково-дослідних організацій. У 2006 році наукові

дослідження й розробки в області виконували 25 наукових організацій. Це пов'язано з відносно низькою концентрацією в регіоні промислових підприємств-гігантів, які мають потребу в постійному оновленні створюваного ними продукту на інноваційній основі та фінансові можливості інвестування в науково-дослідні проекти.

Основними географічними осередками розміщення наукових та науково-дослідних організації Сумської області, що можуть розглядатися у якості базових центрів формування інноваційних технополісів в регіоні, є м. Суми, в якому розташовано понад 50% їх загальної кількості та м. Шостка – 17%.

Значний досвід дослідницької роботи та наявність висококваліфікованих спеціалістів дозволяє науці Сумської області й нині провадити сучасні дослідження та розробки в достатньо широкому спектрі напрямів. Майже 70% загального обсягу науково-технічних робіт припадає на науково-технічні розробки, переважно проектно-конструкторські і технологічні роботи.

Проте необхідно зазначити, що конкурентні можливості технологічного та проектно-конструкторського секторів дослідницької сфери Сумського регіону, як і в цілому України, досить незначні.

Якщо загальна щорічна кількість науково-технічних розробок в Україні знизилась за період 1991–2006 рр. на чверть, то кількість розробок нових видів техніки та технологій скоротилася в три рази, а розробок з використанням винаходів – майже в п'ять разів.

Як видно з рис. 2.14, подібна, але більш загрозлива, динаміка спостерігається й в науковому секторі Сумської області. Щорічна кількість науково-технічних розробок в регіоні за аналогічний період скоротилася на 43%, розробок нових видів техніки та технологій – на 78%, з використанням винаходів – майже в 10 разів.

Рис. 2. 14. Динаміка результатів науково-технічної діяльності Сумської області по відношенню до 1991 року

Специфіка постіндустріальної фази розвитку полягає в тому, що домінуючим фактором НТП та пріоритетним об'єктом інвестиційної активності поступово стають нематеріальні цінності, що втілені в нових ідеях, в наукових розробках, в інформаційних та інших високих технологіях, документальною формою закріплення прав власності на які є патентування. На Сумську область в середньому припадає 5% заявок на видачу охоронних документів на права інтелектуальної власності, що подаються щорічно в науковцями країни в Держпатент України та патентні відомства інших держав, та 9% отриманих охоронних документів. Основні показники патентної діяльності Сумської області наведені у таблиці 2.7.

Таблиця 2.7

Основні показники Сумської області по патентуванню об'єктів промислової власності

Показники	Рік							
	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Подано заявок на видачу охоронних документів, одн.	32	80	105	88	79	94	75	84
В т.ч.: Держпатент України, одн.	31	77	94	83	71	89	64	81
Отримано охоронних документів, одн.	43	38	134	74	102	95	62	71
В т.ч.: Держпатент України	31	37	128	67	96	85	52	65

За даними Головного управління статистики в Сумській області

Кількість отриманих охоронних документів протягом 2000–2006 рр. в середньому щорічно лише на 8% менше числа поданих заявок, при найнижчому значенні співвідношення кількості отриманих патентів та поданих заявок 0,475 у 2000 році та найвищому – 1,291 у 2003 (табл. 2.8). Це поряд з дією часового фактору (тривалість проходження процесу патентування) відбиває й досить високий якісний рівень об'єктів промислової власності, що захищаються охоронними документами, високий ступінь відповідності поданих заявок встановленим законодавством патентним вимогам.

Таблиця 2.8

Основні показники науково-технічного потенціалу Сумської області

Показники	Рік						
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Річний темп приросту кількості виконаних науково-технічних розробок, %	-33,1	40,7	18,2	56,1	-16,2	17,7	-6,8
Частка розробок зі створення нових видів техніки та технологій, %	39,3	41,9	44,3	21,6	22,3	16,7	16,6
Питома вага техніко-технологічних розробок з використанням винаходів, %	8,9	18,5	3,8	5,6	5,1	5,7	7,1
Кількість використаних об'єктів промислової власності, одн.	56	77	65	62	62	81	66
Співвідношення кількості отриманих патентів та поданих заявок до патентних служб, одн.	0,475	1,276	0,864	1,291	1,011	0,693	0,845

За даними Головного управління статистики в Сумській області

Кількість використаних об'єктів промислової власності зросла з 2000 року майже в два рази. Останні два роки з аналізованого періоду характеризуються зменшенням кількості використаних об'єктів промислової вартості: з 81 одн. у 2005 році до 66 у 2006, що менше середнього за останні шість років обсягу їх використання (67 одн.). Сучасний обсяг використання об'єктів промислової власності на 17,8% перевищує показник 2000 року. У 2006 році в економіці області було використано 20 винаходів, що на 28 винаходів менше, ніж у попередньому році, в два рази менше, ніж у 2000. Найбільша кількість

технічних рішень використовувалась на підприємствах харчової, паливної промисловості, машинобудування та металообробки, науки та наукового обслуговування.

Разом з тим, поглиблення економічної кризи, відсутність стимулювання державного творчого пошуку, призвело до занепаду винахідницької та раціоналізаторської роботи. В Сумській області щорічно зменшується концентрація винахідників, авторів промислових зразків і раціоналізаторських пропозицій серед економічно активного населення регіону. Так, у 2006 році новаторською діяльністю займались лише 7 осіб з 10000 працюючих в економіці області, проти 28 у 2000 році і 47 у 1995 році. Зауважимо, що в цілому по Україні при цьому існує зовсім протилежна тенденція в розвитку винахідницької діяльності: чисельність винахідників після 2000 року поступово зростає.

Використання розробок винахідників та раціоналізаторів в області протягом 2000-2006 рр. в середньому забезпечує отримання щорічно близько 210 тис. грн. прибутку у розрахунку на 1 використовуваний об'єкт промислової власності. Загальна сума прибутку від використання винаходів, корисних моделей, промислових зразків та раціоналізаторських пропозицій, отриманого в економіці області за цей період становить 83975,5 тис. грн. (в середньому 11996,5 тис. грн. щорічно), що складає приблизно 2,5% відповідного показника по Україні в цілому.

Світовий досвід засвідчує, що комерціалізація науково-технічного потенціалу та результатів інтелектуальної діяльності є основною умовою перетворення його в самостійний фактор соціально-економічного розвитку суспільства. Аналіз динаміки проходження відповідного процесу в досліджуваному регіоні вказує на досить низьку його ефективність, обумовлену, насамперед, низьким рівнем купівельно-спроможного попиту на ринку науково-технічних ідей та об'єктів промислової власності. Так, зокрема, в Сумській області за період 2000–2006 рр. укладено лише 3 договори на

продаж ліцензій на об'єкти інтелектуальної власності за участю 50 підприємств – продавців ліцензій.

Важливим напрямом інноваційної діяльності є придбання прав на об'єкти промислової власності, що дозволяє підприємствам отримувати закінчені результати науково-технічних робіт, підвищувати конкурентноздатність і якість продукції та забезпечує економію власних ресурсів. Проте, активізації роботи підприємств у цьому напрямі в регіоні не спостерігається. На придбання прав на об'єкти промислової власності витрачають кошти лише близько 5% інноваційно активних підприємств (у 2006 році 7 з 21 підприємства).

Водночас, необхідно визнати, що сума витрат за цим напрямом протягом останніх років поступово зростає. Середньорічний коефіцієнт росту даного показника за 2000-2006 роки становить 3,3. У 2006 році виплати згідно ліцензій, ліцензійних договорів, договорів про передання виключних майнових прав інтелектуальної власності становили 9142,7 тис. грн. Найбільш активними в цьому напрямку роботи є підприємства харчової промисловості та переробки сільськогосподарської продукції.

Одним із резервів інноваційного зростання є більш широке використання виробничо-технологічного потенціалу в пріоритетних сферах діяльності, вагомим критерієм оцінювання якого є структура підприємств та організацій регіону за якістю їх інноваційних потенціалів. Переважання в регіоні підприємств, що мають високий рівень інноваційного потенціалу, є одним з необхідних показників високих інноваційних можливостей регіону в цілому. При цьому важливо враховувати ступінь залучення підприємств до інноваційного процесу з тим, щоб оцінити повноту охоплення підприємствами – елементами регіонального соціально-економічного комплексу інноваційного циклу.

За даними статистичного спостереження кількість промислових підприємств, що здійснюють інновації, в Сумській області за період 1995-2006 рр. скоротилася в три рази: у 2006 здійснювали інновації лише 18 промислових підприємств, або 4,5% загальної кількості обстежених, проти 30

підприємств (11,2%) у 2003 році та 90 підприємств (29,6%) у 1995 році (табл. 2.9). Відзначимо, що рівень інноваційної активності в регіоні в цілому відповідає середньому по Україні показнику. Ці дані вказують на незначні масштаби інноваційної діяльності як в Україні в цілому, так і в її регіонах, обумовлені дією умовотворчих чинників інноваційного потенціалу. В числі факторів, що стримують впровадження інновацій, найсуттєвішими є дефіцит власних і бюджетних коштів для проведення інновацій, низький рівень залучення кредитних ресурсів та відсутність дієвої інноваційної політики держави.

Таблиця 2.9

**Основні показники стану виробничо-технологічного потенціалу
інноваційної діяльності Сумської області**

Показники	Рік						
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Частка промислових підприємств, що впроваджували інновації, %	17,4	22,3	18,3	11,2	6,2	4,2	4,5
Річний темп приросту технічних інновацій, %	24,2	-17,1	-2,9	-46,9	57,1	12,7	8,1
Частка впровадження ресурсозберігаючих, маловідходних та безвідходних технологічних процесів, %	43,9	10,3	18,2	51,4	30,9	38,7	47,7
Річний темп приросту продуктивних інновацій, %	23,0	14,7	27,2	-35,3	-38,4	-1,4	-17,8
Частка щорічного оновлення товарної продукції, %	71,7	25,1	31,2	59,2	48,3	33,4	30,1
Частка експортованої інноваційної продукції в загальному обсязі, %	48,8	53,9	47,0	73,6	64,5	72,4	73,5

Розраховано за даними Головного управління статистики в Сумській області

В області інновації здійснює кожне друге обстежене підприємство хімічної та нафтохімічної промисловості, кожне третє – машинобудування та металообробки, а в легкій та харчовій промисловості – кожне п'яте. З врахуванням значення означених галузей в формуванні експортної спеціалізації регіону (див. п. 2.3) їх можна вважати найбільш перспективними з огляду на

можливість розвитку інноваційно-орієнтованого прикордонного співробітництва за даного регіону.

Аналіз групування інноваційноактивних промислових підприємств Сумського регіону за чисельністю працюючих вказує на те, що більш сприйнятливими до нововведень та більш мобільними в провадженні технічних інновацій є великі підприємства промисловості. Так, якщо серед підприємств з чисельністю працюючих від 100–199 та від 200–499 чоловік частка інноваційно активних складає близько 17%, то чисельністю 500–999 чоловік – 55%, 1000–4999 – понад 70%, а з числом працюючих від 5 тис. і вище – 100%. Ця ситуація є нетиповою з огляду на світовий досвід провадження інноваційної діяльності, де головна роль в ініціації інноваційних процесів належить малим підприємствам.

Підвищення інноваційної активності малих та середніх підприємств потребує насамперед розвитку інфраструктурної складової умовотворчих чинників інноваційного потенціалу регіону. Основним напрямом цього процесу повинно бути створення дієвої регіональної системи їх підтримки, зокрема фондів венчурного фінансування та бізнес-інкубаторів. Нині в області формально існує 1 бізнес-інкубатор та 6 бізнес-центрів, які не в змозі задовольнити зростаючий попит на їх послуги з боку малого бізнесу.

Кінцевим результатом інноваційної діяльності є насамперед, впровадження у виробництво більш ефективних технологій, створення нової продукції та удосконалення тієї, що виготовлялась, механізація і автоматизація виробництва.

Як видно з табл. 2.10, в середньому за останні п'ять років лише 16% промислових підприємств області оновлюють асортимент вироблюваної продукції при середньому по країні рівні 12% та приблизно 6% (по країні 4%) – впроваджують нові технологічні процеси, 1,5% (3,4%) – комплексну механізацію та автоматизацію виробництва.

**Розподіл підприємств, що здійснювали інновації,
та рівень інноваційної активності за напрямками інноваційної діяльності**

Рік	В цілому по регіону		У тому числі:					
	Кількість, одн.	Рівень інноваційної активності, %	Здійснювали механізацію та автоматизацію виробництва		Впроваджували нові технологічні процеси		Освоювали виробництво нових видів продукції	
			Кількість, одн.	Рівень інноваційної активності, %	Кількість, одн.	Рівень інноваційної активності, %	Кількість, одн.	Рівень інноваційної активності, %
1995	90	29,6	13	4,3	22	7,2	81	26,6
1999	44	14,2	3	1,0	15	4,8	42	13,5
2000	50	17,4	3	1,0	19	6,6	47	16,4
2001	56	22,3	2	0,8	18	7,2	55	21,9
2002	46	18,3	4	1,6	19	7,5	44	17,5
2003	30	11,2	9	3,3	7	2,6	29	10,8
2004	30	6,2	9	3,3	8	2,8	25	9,3
2005	30	4,2	9	3,3	8	2,8	24	9,2
2006	30	4,4	10	3,3	8	2,8	22	9,0

За даними Головного управління статистики в Сумській області

Про переважно екстенсивний характер інноваційних процесів свідчить те, що інноваційна продукція освоюється здебільшого шляхом використання наявних обладнання і технологій. Протягом 2006 року в промисловості області впроваджено лише 67 нових прогресивних технологічних процесів, що майже в 1,5 рази менше від рівня 1995 року, але становить 157% рівня попереднього періоду. (табл. 2.11). Третина з них спрямована на економне використання матеріальних та енергетичних ресурсів, що відповідає загальній по країні тенденції, де в цілому на ресурсозбереження спрямовано лише близько 37% впроваджених нових прогресивних технологічних процесів. Зауважимо, що динаміка створення та освоєння нових видів техніки та впровадження нових технологічних процесів є значно гіршою, ніж по країні в цілому. В регіоні спостерігається спадання активності в цьому напрямі на тлі поживлення відповідних процесів в Україні.

**Впровадження прогресивних технологічних процесів та освоєння
виробництва нових видів продукції**

Територія	Рік							
	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Впроваджено нові прогресивні технологічні процеси								
Україна	2936	1403	1421	1142	1482	1727	1808	1896
Сумська область	112	82	68	66	35	55	62	67
З них маловідходні, ресурсозберігаючі і безвідходні								
Україна	1044	430	469	430	606	645	690	712
Сумська область	22	36	7	11	18	17	24	32
Освоєно виробництво нових видів продукції*								
Україна	11472	15321	19484	22847	7416	3978	3152	3854
Сумська область	385	353	405	515	333	205	202	166

* з 2003 року виключно інноваційних видів продукції

За даними Головного управління статистики в Сумській області

Як вже зазначалося, найбільш поширеним напрямом інноваційної діяльності промислових підприємств регіону є оновлення продукції. Однак процеси оновлення промислової продукції поки що не призводять до істотного поліпшення якості та конкурентоспроможності регіонального продукту, оскільки реалізація інноваційної продукції здійснюється в незначних масштабах. У 2005 році обсяг реалізованої інноваційної продукції становив 1249 млн. грн., або 20,4% загального обсягу реалізованої промислової продукції (у 2004 році 10,0%). Це обумовлено як низькою інноваційною активністю підприємств регіону, так і низькою часткою інноваційних продуктів в загальній їх номенклатурі, що виробляється в області.

Найбільший обсяг інноваційної продукції реалізовано підприємствами машинобудування (в середньому 80,5% від її загального обсягу), 13,7% припадає на підприємства хімічного виробництва, 5,8% – харчової промисловості.

Відзначимо, що більше половини від загального обсягу реалізованої інноваційної продукції складає продукція, що зазнала суттєвих технологічних

змін. Так, частка реалізованої принципово нової продукції в середньому за досліджуваний період становить понад 55%.

Обсяг інноваційної продукції, поставленої на експорт в середньому за досліджуваний період становив близько 73% загального обсягу відвантаженої інноваційної продукції та майже 18% загального обсягу товарного експорту. Близько 78% його відвантажено до Російської Федерації, 10,4% – до країн Азії, 1,3% – до країн Європи, 1,2% – до США.

Як показало наше дослідження, перспективною, з огляду на активізацію інноваційно-орієнтованого співробітництва прикордонних регіонів, галуззю регіональної економіки Сумської області є машинобудування, яке входить до сфери спеціалізації регіону та займає визначальні позиції в його зовнішньоекономічних зв'язках. Сім з кожних восьми нових видів продукції в Сумській області впроваджується підприємствами машинобудівного комплексу. Сумно констатувати, але, як засвідчують статистичні дані, розробки по створенню нових зразків продукції машинобудування в економіці Сумського регіону не відрізнялись новизною наукових та технічних рішень. Протягом останніх трьох років в жодному зразку не було використано винаходи. На наш погляд, одним з шляхів розв'язання цієї проблеми може стати запозичення на комерційних умовах нових ідей, розроблених науковцями та винахідниками суміжних регіонів сусідніх держав. При цьому вагомим аспектом роботи в цьому напрямку є провадження взаємовигідних умов комерціалізації міжрегіонального обміну новаторськими ідеями з гнучкою системою пільг та знижок в режимі прикордонної співпраці.

В сучасних умовах інноваційну активність підприємств України гальмує недостатній розвиток інвестиційної підсистеми інноваційного потенціалу. Загальна динаміка обсягів реалізованого інноваційно-фінансового потенціалу Сумської області за останні п'ять років досліджуваного періоду характеризується тенденцією до поступового нарощування. Обсяг фінансування технологічних інновацій у Сумській області зростає в середньому на 33% щорічно. Основним джерелом фінансування інноваційної діяльності в

регіоні є власні кошти підприємств, частка в середньому за аналізований період становить близько 95% загального обсягу інвестованих в технологічні інновації коштів.

Дуже важливою і актуальною є розробка механізму довгострокового кредитування підприємств в якості ключового джерела фінансового забезпечення їх інноваційної діяльності. Протягом 2000–2006 рр. сума банківського кредитування інноваційної діяльності в регіоні становить лише близько 4,5% від загального обсягу джерел фінансування інновацій. Підвищений рівень ризику, що природно властивий інноваційним проектам, довготривалий термін реалізації переважної більшості з них, обумовлюють низький ступінь залучення в процеси фінансування інноваційної сфери банківського кредитного капіталу.

На сьогодні можливості держави підтримувати впровадження інновацій є вкрай обмеженими. Частка бюджетних асигнувань у фінансуванні інновацій в середньому по Україні скоротилася до 3%. Роль держбюджету у створенні нових видів продукції та технологічному оновленні виробництва Сумської області зовсім незначна. Бюджетне фінансування інноваційних процесів в регіоні здійснювалося за останні сім років лише у 2002 році і складало 0,5% загального річного обсягу фінансування.

Слід відзначити, що інноваційна сфера регіону поки що не приваблює вітчизняних та іноземних інвесторів. Якщо до 2002 році в регіоні взагалі було відсутнє інвесторське фінансування інноваційної сфери, то у 2006 році в інноваційну сферу області залучено 199 тис. грн. іноземних інвестицій при відсутності вкладення коштів з боку вітчизняних інвесторів, що відповідає 0,3% загальної суми інвестування.

Зростання загальних обсягів інвестування інноваційної діяльності в Сумській області супроводжувалося поліпшенням структури інноваційних витрат: майже 38% інноваційних витрат у 2006 році було пов'язано із дослідженням та розробкою нових технічних та технологічних рішень, видів продукції.

В структурі інноваційних витрат регіону високим є рівень витрат, пов'язаних із технічним та технологічним переозброєнням підприємств. Частка цієї групи витрат є стабільно високою та становить в середньому за досліджуваний період приблизно 36%.

Найважливішим фактором впливу на розвиток інноваційної сфери є фінансування наукових досліджень та розробок, яке, крім розглянутого вище фінансування досліджень промисловими підприємствами, передбачає здійснення інвестиційного забезпечення наукових та науково-дослідних організацій. Занепад наукового потенціалу за останні 10 років відбувся головним чином через недостатнє фінансування науки.

За роки реформ частка ВВП, яка витрачалася на НДДКР в Україні, скоротилася більш ніж удвічі і є у 2-2,5 разу менше, ніж у провідних країнах світу. Особливо небезпечно такий рівень науково-технічної діяльності в Україні виглядає на тлі намірів щодо європейської інтеграції. Згідно домовленості, сукупні витрати на НДДКР у ЄС мають вирости до 3% від ВВП співтовариства. Для порівняння, ці витрати в ЄС у 2000 році склали 1,93%, у США – 2,69%, у Японії – 2,98% ВВП.

Відзначимо, що Стратегією соціально-економічного розвитку України [160, с. 117] передбачено, що для надолуження позицій високотехнологічної держави та забезпечення реального впливу науки й інновацій на економічне зростання частка ВВП, що інвестується у дослідження та розвиток, має бути доведена хоча б до загальноєвропейського критерію у 2010-2015 рр. При цьому у якості обов'язкових умов висунуто: 1) доведення частки підприємницького сектору в обсягах цих інвестицій не менш як до двох третин; 2) істотної зміни моделі фінансування науки у бік врахування оцінок перспективності технологій, очікуваних результатів їх впровадження, конкурсних засад відбору проектів.

Протягом останніх років спостерігається поступове нарощування обсягів фінансових вкладень в розвиток наукової сфери Сумського регіону. У 2006 році загальний обсяг фінансування науково-технічних робіт в регіоні склав 97,6 млн.

грн., що в 2,2 рази більше ніж в попередньому році та майже в сім разів перевищує рівень 1995 року.

Переважна більшість розробок фінансується за рахунок коштів замовників (в середньому 53% загального обсягу фінансування). Незважаючи на значне підвищення обсягів фінансування НДДКР за рахунок власних коштів наукових організацій, досить незначною є частка фінансування за рахунок цього джерела. У 2000–2006 рр. вона в середньому становила близько 5%. При цьому в динаміці спостерігаються істотні коливання співвідношення джерел фінансування наукової і науково-технічної діяльності по роках, що свідчать також про нестабільність джерел фінансування досліджень та розробок в регіоні.

Узагальнюючи все вище викладене, можна виділити такі чинники, які обумовлюють недостатній розвиток інноваційної діяльності в регіоні, на подолання яких має бути спрямований механізм інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва: 1) високий економічний ризик залучення інвестицій до сфери високотехнологічного виробництва; 2) відсутність механізмів комерціалізації результатів завершених науково-технічних розробок та передачі їх до сфери виробництва; 3) відсутність сформованої інноваційної інфраструктури, яка б із залученням промислового, банківського та торговельного капіталу поєднувала ланки “освіта” – “наука” – “виробництво”; 4) слабкий розвиток малого та середнього інноваційного підприємництва як провідника інноваційного продукту до масового виробництва. Таким чином, сучасний стан інноваційного потенціалу Сумської області може бути оцінений як відносно низький, слабкий, що обумовлює необхідність розробки та провадження дієвих механізмів структурно-інноваційного оновлення регіонального господарського комплексу. Враховуючи прикордонний статус досліджуваного регіону, вагомою складовою загального механізму його інноваційного розвитку є механізм інноваційно-орієнтованого прикордонного співробітництва, спрямований на перетворення регіону в прикордонну зону міжнародного трансферу технологій.

Висновки до розділу 2

1. Систематизовано фактори інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва на основі аналізу внутрішнього та зовнішнього середовища суспільно-територіальної системи прикордонного регіону та їх диференціації за рівнями виникнення та впливу на параметри макросередовища, внутрішньо-регіональні умови та фактори мікрорівня.

2. Виявлено порушення збалансованості процесів відтворення та виникнення кризових явищ в регіонах, що стали прикордонними в наслідок утворення незалежних держав на терені колишнього СРСР. Таке становище потребує пошуку нової моделі механізму реалізації потенціалу науково-технічної та виробничої кооперації регіональних економічних комплексів яка має бути заснована на використанні можливостей активізації соціально-економічного розвитку регіону на основі відновлення та розширення інноваційних форм прикордонного співробітництва.

3. На основі аналізу експортного та інноваційного потенціалу Сумської області, рівня внутрішньогалузевої торгівлі досліджуваного мезорегіонального простору встановлені провідні сектори регіонального господарства, що вимагають підвищеної уваги при формуванні та реалізації регіональної політики соціально-економічного розвитку на основі інноваційної моделі, та перспективні напрями розвитку інноваційно-орієнтованого прикордонного співробітництва цієї області з суміжними регіонами Російської Федерації машинобудування, хімічна та харчова промисловість.

4. Сучасний стан інноваційного потенціалу Сумської області може бути оцінений як відносно слабкий, що обумовлює необхідність розробки та провадження дієвих механізмів структурно-інноваційного оновлення регіонального господарського комплексу, формування інноваційної моделі економіки регіону на основі інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва, створення за його участю прикордонної зони міжнародного трансферу технологій.

Перед нами постають завдання опрацювання практичних рекомендацій щодо забезпечення ефективної реалізації перспективних напрямів інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва, вагомою складовою яких є розробка науково-методичних підходів щодо оцінки ефективності економічної взаємодії прикордонних регіонів, забезпечення збалансованості міжрегіональних відносин.

РОЗДІЛ 3

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО ІННОВАЦІЙНО ОРІЄНТОВАНОГО РОЗВИТКУ СПІВРОБІТНИЦТВА ПРИКОРДОННИХ РЕГІОНІВ

3.1. Організаційне оформлення єврорегіональної моделі управління інноваційно-орієнтованим розвитком співробітництва прикордонних регіонів

В організаційному плані механізм інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва передбачає створення відповідної інституційної структури управління із визначеним колом повноважень її складових та формування дієвої системи економічного інструментарію реалізації органами управління їх функцій врегулювання міжрегіональних зв'язків в межах спільного прикордонного мезорегіонального дослідницько-інноваційного геопростору. Його організація на базі єврорегіональної моделі співпраці (див. п.1.2) повинна відбивати спрямованість міжрегіональних відносин на формування спільними зусиллями єдиного мезотериторіального господарського комплексу, головною рисою якого є висока інноваційність проваджуваних процесів.

Пропонована методика організації інноваційно-орієнтованого прикордонного мезорегіону за участю Сумської та Курської областей базується на досвіді побудови прикордонних взаємин у вже діючих на території України євро регіонах. Проте, суттєва відмінність такого утворення від вже існуючих, на чому наголошувалось, полягає у акцентуванні уваги на науково-технічному та виробничо-коопераційному напрямках розвитку міжрегіональних взаємин.

Згідно визначення Перкманна М., транскордонне співробітництво слід розглядати як “агрегований результат створення різних децентралізованих інституцій за участю акторів вищого за місцевий рівень”[196, с. 660]. Отже, організація управління прикордонним співробітництвом як частковий випадок транскордонного передбачає залучення до цього процесу центральних органів виконавчої влади. Відповідно до ст. 6 Закону України про транскордонне співробіт-

ництво [134], загальну координацію такої співпраці та контроль за додержанням законодавства з відповідних питань здійснює спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань економічної політики. Інші центральні органи виконавчої влади беруть участь у координації та розвитку транскордонного співробітництва відповідно до їх компетенції.

Інституційна структура механізму інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва, сформована органами управління взаємодією прикордонних регіонів сусідніх держав, які для максимального забезпечення виконання принципів формування та функціонування зазначеного механізму (п.3.1) повинні бути представлені: 1) обласними державними адміністраціями, що є представниками одночасно регіональних і загальнодержавних інтересів в системі прикордонних зв'язків; 2) координаційними радами прикордонних взаємовідносин, що є органом міжрегіонального самоуправління й носієм інтересів регіонального та мезорегіонального рівня; 3) асоціаціями суб'єктів господарювання та громадських організацій як представників інтересів суб'єктів мікрорівня.

Оскільки дана організаційна система повинна відповідати структурі управління регіональним розвитком в Україні, то створювані єврорегіони мають в своїй діяльності тісно співпрацювати з такими інституціями як система агентств регіонального розвитку (АРР). Вони є базою інфраструктури регіонального розвитку в Україні [160, с. 328] і формуються на основі оптимального репрезентування державних, громадських, приватних інтересів. EURADA – міжнародна громадська організація, яка координує діяльність АРР в Європі, визначає їх як будь-які організації, основною метою яких є “...узагальнення колективного інтересу до розвитку певної території” [71, с. 84]. АРР мають на меті вирішення завдань поліпшення умов використання передових інноваційних технологій, підвищення інвестиційної привабливості регіонів, розширення залучення вітчизняних та іноземних інвестицій для регіонального розвитку тощо.

Спеціальні інститути розвитку територій виконують роль своєрідного каталізатора процесів налагодження взаємовигідних бізнесових та громадських зв'язків між представниками різних європейських держав, зокрема міжрегіональних транскордонних. Для виконання цих завдань АРР, на думку експертів EURADA, повинні відповідати таким критеріям [70, 71]: 1) сприйматися як інституційний механізм регіонального розвитку органами державної влади, місцевим та регіональним самоврядуванням, політичними інститутами; 2) координувати свою діяльність з державними та самоврядними структурами, одночасно зберігаючи автономію у прийнятті рішень; 3) мати розроблену стратегію місцевого чи регіонального розвитку, яка повинна узгоджуватися з пріоритетами, визначеними державними структурами та органами самоврядування; 4) володіти достатніми фінансовими ресурсами для реалізації базових проектів регіонального розвитку, підтримки власної технічної інфраструктури; 5) мати кваліфікований професійний персонал. Поки що роль, яку здійснюють в управлінні транскордонними ініціативами спеціальні інститути розвитку територій (АРР) є другорядною, що не відповідає їх реальним можливостям.

З метою уникнення дублювання виконуваних функцій організаційна структура створюваного єврорегіону повинна передбачати представництво агентств регіонального розвитку відповідних прикордонних регіонів у своєму складі.

Відповідно до раніше визначених концептуальних засад формування механізму інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва пропонується проект організаційної структури інноваційно-орієнтованого прикордонного мезорегіону, принципова схема інституційного оформлення якої представлена на рисунку 3.1. Методичною основою її створення можуть стати Рекомендації, розроблені в рамках Ради Європи [135].

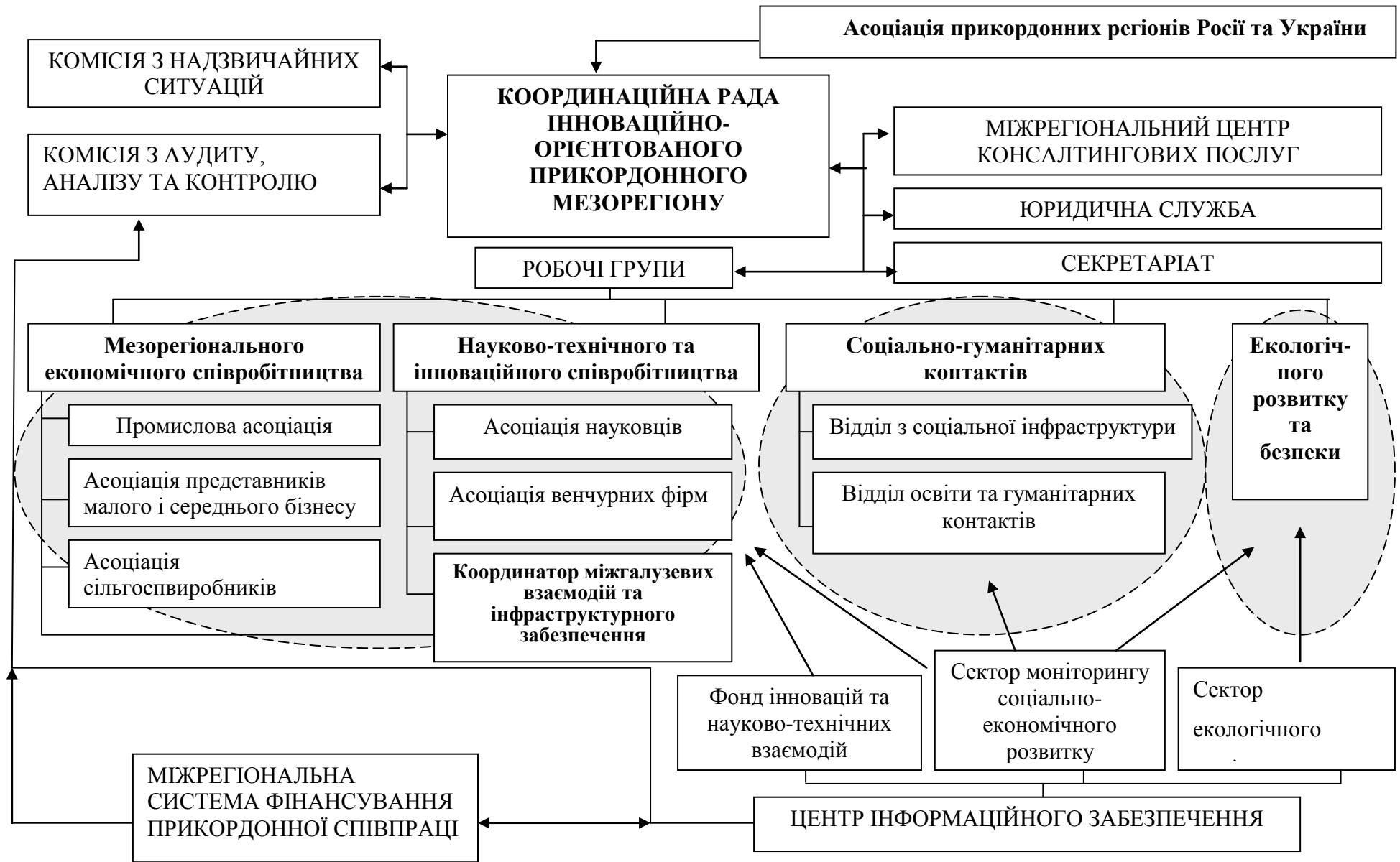

Рис. 3.1. Проект організаційної структури інноваційно-орієнтованого прикордонного мезорегіону

Ефективне співробітництво прикордонних регіонів України та Росії можливе за умови існування єдиного міждержавного центру його управління, який виконував би функції загальної координації процесів розвитку мезорегіональних утворень, що передбачає узгодження тактичних цілей їх функціонування як з стратегічними напрямками соціально-економічного розвитку окремих регіонів, що увійшли до їх складу, так й з системою міжнародних та державних інтересів і пріоритетів.

Прототипом такого представницького органу нині є Рада керівників прикордонних регіонів, що була створена з метою розвитку взаємовигідного економічного, науково-технічного та культурного співробітництва прикордонних областей (див. п.1.2). Рада керівників прикордонних регіонів не є юридичною особою, що значно звужує її повноваження: її рішення мають лише рекомендаційний характер. Зауважимо, що, згідно з нормами національного законодавства [134, ст. 9], органи транскордонного співробітництва можуть утворюватися як юридичні особи лише у разі розміщення на території України. Вищим органом управління Ради є Збори керівників прикордонних областей, що, згідно з уставом, проводяться у разі необхідності, але не рідше, ніж 1 раз в квартал. Проте на практиці спостерігається порушення вказаних термінів, що є проявом низької дієвості існуючого механізму розвитку прикордонних взаємин та свідченням потреби в його реорганізації.

Постійно працюючим органом Ради керівників прикордонних регіонів, покликаним проводити роботу в періоди між зборами Ради та опрацьовувати механізми реалізації її рішень, є Виконавчий комітет, що функціонує на правах відділів при адміністраціях Белгородської та Харківської областей та сформований з представників лише цих двох регіонів (по 3 представники від кожного).

Існуюча організаційна форма Ради керівників прикордонних регіонів не є оптимальною для забезпечення основних завдань її функціонування. Одним з можливих напрямів її реформування при формуванні механізму інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва є створення на її основі Асоціації прикордонних регіонів Росії та України на зразок Міжрегіональної

асоціації центральних Альп, Асоціації адриатичних Альп. Зауважимо, що ст. 15 Закону України “Про місцеве самоврядування” передбачено таку можливість.

Асоціація прикордонних регіонів Росії та України, в якій інтереси держав та своїх регіонів представляють голови державних адміністрацій прикордонних областей, повинна стати єдиним міждержавним органом, якому делеговано державне право налагодження міжрегіональних контактів у даному прикордонні, що потребує відповідного законодавчого закріплення. При цьому функції вказаного органу в області врегулювання діяльності певних міжтериторіальних утворень євро-регіонального типу повинні бути обмежені аналізом узгодженості різнорівневих стратегічних цілей та затвердженням Концепції розвитку прикордонних мезорегіонів, Комплексної програми інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва.

Безпосередньо в структурі прикордонного мезорегіону, що проектується для врегулювання прикордонних взаємин Сумської та Курської областей, функцію узгодження інтересів та цілей співпрацюючих сторін, покликана виконувати Координаційна Рада мезорегіону. До складу Координаційної Ради з метою забезпечення максимального представництва різнорівневих інтересів і мінімально необхідного кількісного складу мають входити по три-чотири представники від кожного регіону. Доцільно запропонувати наступний склад регіонального представництва: начальник відділу зовнішньоекономічних зв'язків регіону, представники асоціації підприємців малого та середнього бізнесу, директорату базових підприємств області та громадських організацій.

До основних функцій Координаційної Ради пропонуємо включити виявлення проблем, вирішення яких потребує спільних зусиль, визначення пріоритетів розвитку прикордонного мезорегіону та довгострокових напрямів його діяльності. Рішення приймаються за умов одноголосного ухвалення. На відміну від Асоціації прикордонних регіонів, Координаційна Рада приймає рішення щодо економічної і соціальної ефективності Проекту Комплексної програми прикордонного мезорегіону.

При Координаційній Раді пропонується створити додаткові обслуговуючі, допоміжні та інформаційні служби, що сприятимуть досягненню взаємної узгодженості в

діяльності всіх підрозділів створеної організаційної структури, прискоренню пошуку оптимальних каналів налагодження міжобласних зв'язків, розв'язання між-регіональних проблем з урахуванням існуючих національних правових режимів та специфіки норм господарювання України та Росії – Секретаріат, Міжрегіональний центр консалтингових послуг, Комісію з надзвичайних ситуацій, Юридичну службу, Комісію з аудиту, аналізу та контролю.

Секретаріат прикордонного мезорегіону має здійснювати адміністративне та організаційне забезпечення діяльності, а саме: підтримку контактів між членами структурних підрозділів організаційної системи мезорегіону, місцевими та міжнародними інституціями, організацію засідань Координаційної Ради, координацію діяльності робочих груп, підготовку проектів угод. Загальне керівництво роботою Секретаріату пропонується покласти на Виконавчого директора, що обиратиметься Координаційною радою терміном на два або три роки на підставі конкурсного відбору.

Діяльність робочих груп слід підпорядкувати вирішенню конкретних проблем міжрегіональних контактів за визначеними стратегічними напрямками взаємодії: міжрегіональне економічне співробітництво, науково-технічне та інноваційне співробітництво, соціально-гуманітарні контакти та екологічний розвиток і безпека (див. рис. 3.1.1). Основними функціями робочих груп мають бути: акумуляція пропозицій та проектів співробітництва, їх оцінка та конкурсний відбір; активне висунення власних пропозицій до конкретних суб'єктів господарювання з метою заохочення їх до участі у міжрегіональному співробітництві. При формуванні складу робочих груп євро регіону необхідно забезпечити представництво в них осіб від агентств регіонального розвитку прикордонних регіонів, що увійшли до даного мезорегіонального утворення. Це дозволить, як зазначалося вище, досягти паритету інтересів під час розробки та впровадження планів та проектів прикордонної співпраці, забезпечити відповідність процесів міжрегіонального співробітництва загальній політиці регіонального розвитку в державі.

Оскільки, розвиток інноваційного співробітництва передбачає активну взаємодію науково-дослідної та виробничої сфер народного господарства, то організаційна

підсистема механізму інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва повинна забезпечувати щільну співпрацю робочої групи з міжрегіонального економічного співробітництва, зорієнтованої на розвиток виробничого сектору мезорегіонального господарства, та робочої групи з науково-технічного та інноваційного співробітництва. Отже, існує об'єктивна необхідність досягнення взаємоузгодженості в їх роботі, функції інформаційно-методологічного забезпечення якого покладаються на координатора міжгалузевих взаємодій та інфраструктурного забезпечення в інноваційній діяльності.

Дієвий механізм інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва повинен передбачати створення спільної міжрегіональної інформаційної системи (так званої в практиці деяких регіонів Європи, інформаційної системи територіального маркетингу), де б нагромаджувалася інформація про регіони, їхній потенціал, розміщення виробництв, потреби, конкурентні переваги тощо, як базисної основи для прийняття ефективних управлінських рішень, що забезпечить можливість: 1) оперативного контролю за дотриманням договірних зобов'язань; 2) отримання оперативної і достовірної інформації щодо стану та перспектив розвитку ринків суміжних регіонів; 3) організації моніторингу господарської діяльності підприємств, що мають виробничо-кооперативні зв'язки або спільні ринки збуту; 4) скоординованої діяльності у надзвичайних ситуаціях; 5) збору інформації про фінансовий стан партнерів і прогнозування їх фінансової діяльності.

З метою акумулювання та узагальнення економічної, соціальної, науково-технічної, екологічної інформації, здійснення аналітично-інформаційного забезпечення діяльності робочих груп в пропонованій організаційній структурі євро регіону (див. рис. 3.1.1) пропонується створення Міжрегіонального центру інформаційного забезпечення. На наш погляд, саме цей структурний підрозділ має здійснювати спостереження за станом та комплексну оцінку ефективності прикордонної співпраці. У складі Центру передбачається сформувати спеціалізований Сектор моніторингу соціально-економічного розвитку, який повинен обслуговувати оперативні функції обґрунтування прийняття рішень –

здійснювати аналітичну діагностику і прогнозування. Основне завдання діяльності цього сектору – захист від загроз впровадження “ризикових”, невігідних проектів і розробка необхідних попереджуючих та реагуючих дій. Спеціалісти цього сектору повинні нести відповідальність за обґрунтованість та доцільність наданих рекомендацій щодо розвитку прикордонного мезорегіону.

Враховуючи європейський досвід реалізації стратегії розвитку регіонів, забезпечення ефективної діяльності, зокрема з моніторингу, вимагає існування внутрішнього контролюючого органу – Комісії з аудиту, аналізу та контролю. Даний орган повинен виконувати функції “додаткового аналітичного фільтру” при обґрунтуванні та прийнятті рішень щодо напрямків та проектів міжрегіональних взаємодій Координаційною Радою.

Центр інформаційного забезпечення в майбутньому може стати одним з елементів транснаціональної інноваційно-інформаційної мережі, формування якої є перспективним наслідком розвитку Мережі інноваційних регіонів (Forum of Innovation Regions) – національних і транснаціональних об’єднань інноваційних регіонів Європи в сфері розробки інноваційної стратегії й обміну досвідом, створення якої є основним напрямом реалізації сучасної регіональної інноваційної політики ЄС [183].

З метою створення умов для забезпечення міжрегіонального обміну науково-технічними розробками та інноваціями в складі Центру інформаційного забезпечення пропонується виділити фонд інновацій та науково-технічних взаємодій, що виконує функції міжрегіонального центру передачі нових розробок та технологій та є складовою інформаційного сегменту організаційного механізму інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва, покликаною акумулювати нові ідеї та сприяти прискоренню їх практичного впровадження.

В європейській практиці інноваційного розвитку подібні структури мають назву центрів з поширення інновацій (Innovation Relay Centres – IRC). Вони здійснюють підтримку інноваційному бізнесу за такими напрямками: трансфер технологій; комерціалізація результатів НДОКР, включаючи питання інтелек-

туальної власності; розвиток адаптаційних можливостей компаній до нової технології, у тому числі пошук потенційних партнерів співробітництва; здійснення транснаціональних інноваційних ініціатив; поширення інформації про інноваційну політику Євросоюзу. В даний час в ЄС діє 68 центрів з поширення інновацій, загальний банк даних яких містить понад 1300 новітніх технологій. Всі вони об'єднані в єдину мережу, їх членами є 220 європейських організацій, а в роботі беруть участь більш 1 тис. консультантів [183].

Серед проблем розвитку інформаційного сегменту механізму інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва вагоме місце займають питання формування міжрегіональної мережі засобів масової інформації, що покликані забезпечувати поінформованість широких верств громадськості про стан та перспективи розвитку співробітництва прикордонних областей.

Можливим напрямом забезпечення ефективності транскордонних зв'язків на основі використання позитивних синергічних ефектів від об'єднання потенціалів прикордонних регіонів в справі розробки, впровадження та комерціалізації науково-технічних проектів є застосування кластерного підходу як форми інтеграції малих, середніх і великих підприємств у створенні системи науково-технічних та виробничо-коопераційних взаємовідносин між суб'єктами господарювання прикордоння. Формування мезорегіональної прикордонної інноваційної системи повинно передбачати застосування механізмів кластерізації як у відношенні до окремих виробничих регіональних комплексів (адміністративно-територіальних утворень країн), так і – спільного міжрегіонального транскордонного простору.

Вважаємо, що особливо сприятливі умови для формування міжрегіональних транскордонних кластерних утворень існують у північно-східному прикордонні України, що підтверджено дослідженням основних факторів інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва в розділі 2. Зокрема, до сприятливих передумов створення міжрегіональних транскордонних кластерних утворень віднесено: 1) історична генетична єдність виробничо-господарських систем, стійка взаємозалежність сучасних регіональних відтворювальних

процесів, обумовлена місцем кожного регіону в територіальному поділі праці та наявністю спеціалізації виробництва; 2) приблизно однакові вихідні рівні розвитку регіональних господарств з однотипними соціально-економічними проблемами, що гарантує паритетне і недискримінаційне співробітництво.

Об'єктивний транснаціональний характер мезорегіональних мікроекономічних інтеграційних агломерацій висуває питання вибору найбільш сприятливих форм їх організації. Кооперування та комбінування втілюються у різнобічних організаційних формах горизонтальної та вертикальної інтеграції господарських структур [42, 93], до яких належать корпорації, концерни, консорціуми, холдінги. Згідно з положеннями ст. 5 Угоди між Урядами України та Російської Федерації про співробітництво прикордонних областей [171], скоординоване перетворення економіки прикордонних областей здійснюється шляхом "...утворення у різних її галузях міжрегіональних акціонерних компаній, фінансово-промислових груп, спільних підприємств та інших типів підприємств (об'єднань)".

Доцільно зупинитись на особливостях впровадження тих з них, що є найбільш сприятливими для специфічних умов досліджуваних прикордонних регіонів. Серед наведених можливих форм організації мікроінтеграційних господарських структур в кластерній системі розвитку прикордонної мезорегіональної економіки найбільш доцільним є утворення транснаціональних промислово-фінансових груп (ПФГ), в рамках яких відбувається ефективне об'єднання економічного, фінансового, організаційного, технічного та інтелектуального потенціалу суб'єктів господарювання.

Ефективність ПФГ обумовлена перевагами концентрації капіталу, а також специфічними ефектами злиття банківського і промислового капіталу, а саме: відмова від конкуренції у збуті; можливість і доцільність розділу з партнерами стратегічної інформації і комерційних конфіденційних таємниць; трансферт нових технологій; зниження трансакційних витрат; надання фінансової та технічної допомоги.

Слід зауважити, що незважаючи на певну неузгодженість окремих нормативних положень, відсутність достатніх механізмів стимулювання процесів інтеграції і перегрупування промислового, банківського і торгівельного капіталів, в Україні сформована достатня вихідна нормативно-правова база функціонування ПФГ [128, 130, 173], що визначає сутність, структуру, порядок створення і діяльності ПФГ, у тому числі і транснаціональних, в Україні.

Оскільки формування фінансово-промислових груп в умовах досліджуваного прикордонного мезорегіонального простору має здійснюватись згідно з законодавством обох держав, з регіонів яких він сформований, принципово важливо досягнення взаємоузгоджених спільних позицій з основних аспектів регулювання в даній сфері. Проте в Україні і Росії існують дещо відмінні підходи до утворення і управління ФПГ. Це природне явище, характерне для всіх країн світу, обумовлене місцевими специфічними відмінностями в структурній організації економічної системи країни, історично встановленими тенденціями і відмінностями в антимонопольному законодавстві.

У відповідності зі ст. 1 Закону про промислово-фінансові групи в Україні, промислова-фінансова група визначена як "... об'єднання, до якого можуть входити промислові та сільськогосподарські підприємства, банки, наукові та проектні установи, інші установи та організації всіх форм власності, що мають на меті отримання прибутку, і яке утворюється за рішенням Уряду України на певний строк з метою реалізації державних програм розвитку пріоритетних галузей виробництва та структурної перебудови економіки України, включаючи програми відповідно до міждержавних договорів, а також виробництва кінцевої продукції". Подібне тлумачення сутності ПФГ спрямоване на організацію тимчасових коопераційних структур на засадах угоди між підприємствами і банками для реалізації господарських і фінансових операцій, що обумовлено намаганням законодавців уникнути проблем, пов'язаних із врегулюванням більш складної системи відносин власності в постійнодіючих інтеграційних структурах.

Обмеження строків існування ПФГ періодом реалізації спільної виробничої програми фактично означає низьку конкурентоспроможність цих структур на світових та міжнародних ринках, де стратегічна орієнтація на довготривалий ефективний бізнес, досвід роботи як складові позитивного іміджу є вагомим критерієм обрання потенційних партнерів. Додаткові обмеження накладаються Законом України і щодо можливостей обрання форми організації коопераційного об'єднання у ПФГ, який може бути створений виключно як консорціум юридичних осіб.

Головною причиною непривабливості формування транснаціональних ФПГ, зареєстрованих на території України, є складна і тривала процедура їх реєстрації. Рішення про створення транснаціональних ПФГ, як і аналогічних структур інших рівнів, приймається Кабінетом Міністрів України, але обов'язково за умови попереднього укладання міждержавного договору, що підлягає ратифікації Верховною Радою України [132]. Вважаємо необхідним погодитися з думкою деяких дослідників цього питання, за якою, оскільки утворення ПФГ на основі відновлення господарських зв'язків суб'єктів господарювання прикордонних регіонів не потребує державної бюджетної підтримки, доречно було б законодавчо встановити заявницький тип реєстрації такого типу об'єднань.

На відміну від українського, російське законодавство у врегулюванні питань функціонування ПФГ орієнтується на тривалий характер відповідних міжфірмових зв'язків на основі "... технологічної або економічної інтеграції суб'єктів господарювання для реалізації інвестиційних та інших проектів і програм, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності та розширення ринків збуту товарів і послуг, підвищення ефективності виробництва, створення нових робочих місць [96, ст. 2]". Саме такий підхід є традиційним для світового бізнесу, де, як і в Росії, ФПГ формуються як мікрорівневі інтеграційні утворення через "систему участі" (повне або часткове об'єднання матеріальних та нематеріальних активів юридичних осіб) або холдинг.

Російське законодавство передбачає спрощений механізм утворення транснаціональних ПФГ, додатково до існуючого в Україні режиму їх створення на основі міждержавних угод. Так, згідно з ст. 4 Закону РФ [96], зареєстрованою як транснаціональна може бути будь-яка ФПГ, серед учасників якої є юридичні особи, що перебувають під юрисдикцією держав-учасниць СНД і мають відокремлені підрозділи на території зазначених держав або здійснюють на їх території капітальні вкладення. Але, зауважимо, що, оскільки обидві встановлені законом РФ організаційні форми ПФГ передбачають перерозподіл активів між її учасниками, скористатися спрощеним механізмом реєстрації можуть транснаціональні об'єднання за участю лише недержавних підприємств України, які самостійно приймають рішення про розподіл власних ресурсів.

Зважаючи на специфіку прикордонного співробітництва як форми реалізації міжрегіональних зв'язків на міжнародному рівні, в створенні транснаціональних ФПГ в прикордонних регіонах більш доречним рішенням узгодження інтересів сторін буде гармонізація господарського законодавства досліджуваних країн шляхом компромісного поєднання окремих елементів розглянутих правових механізмів – організація ПФГ консорціального типу зі спрощеною процедурою реєстрації на заявницькій (добровольній) основі. Такий підхід відповідає концептуальним принципам класичного господарського права, на яке зорієнтовано законодавство України і Росії, і дозволяє уникнути необґрунтованої монопольної концентрації на ключових ринках мезорегіонального економічного простору. Крім того, він характеризується мінімальним серед можливих варіантів рівнем економічної залежності між самостійними, у правовому плані, учасниками господарського життя, а, відповідно, і мінімальним рівнем ризику фінансово-промислової інтеграції, оскільки не супроводжується прямим злиттям капіталів. Учасники консорціуму повністю зберігають свою самостійність, проте у тій сфері діяльності, заради якої утворювалось об'єднання, вони підпорядковуються спільному керівництву.

В Україні реалізуються певні спроби застосування кластерних підходів до структурної перебудови промислового виробництва регіонів в межах національної економічної системи. Проте на сьогодні в Україні не розроблено методики утворення транскордонних мезорегіональних кластерних структур. На основі дослідження та узагальнення досвіду створення та функціонування міжнародних, національних та локальних кластерів у країнах світу [45, 82, 189], пропонуємо наступний порядок формування кластерів у промисловому виробництві прикордонного мезорегіону, де активна роль відводиться єврорегіональним органам управління, місцевим органам влади і місцевим громадам.

На початковій стадії - формування і обґрунтування основних напрямів діяльності прикордонних мезорегіональних кластерних утворень – розробляється загальна концепція, формулюються цілі й завдання кластерного розвитку, визначаються пріоритетні зони та напрями розвитку наукоємних виробництв. Даний процес підтримується Асоціацією прикордонних регіонів України та Росії, відповідними галузевими міністерствами національних економічних систем.

В умовах міжтериторіальної співпраці виникає необхідність мати спільний погляд на технологічні потреби та можливості кожного з регіонів – членів прикордонного мезорегіону, щоб визначити пріоритети прикордонного співробітництва, зокрема інноваційної співпраці.

В Україні законодавчо закріплений обмежений перелік науково-технічних пріоритетів, який не в повній мірі відповідає зазначеним вище завданням ефективної організації науково-технічного та інноваційного прикордонного співробітництва, оскільки має загальний характер, не враховує специфіки регіонів-партнерів. Корисним тут є досвід Франції в області застосування ефективних заходів щодо встановлення “ключових” технологій. Опрацьовані нею методики [151] можливо з певним доопрацювання використовувати для спільного дослідження потенціалу технологічного міжрегіонального співробітництва в

організаційно-економічному механізмі інноваційно-орієнтованого прикордонного співробітництва.

Другою стадією процедури формування мезорегіональних кластерних утворень є підготовка програми формування й розвитку міжрегіонального кластеру, в якій спрямовуючу роль відіграють органи місцевого управління, місцеві громади в особі єврорегіональних інститутів. На цьому етапі розробляються нормативні документи щодо функціонування кластерної моделі розвитку, формується “дерево цілей” промислового розвитку прикордонного мезорегіонального простору.

Затвердження програми кластерного розвитку як взаємоузгодженого бачення майбутнього кластера, що враховує рівень доцільності подібних змін в організаційній структурі промислового виробництва, відповідності положенням державних стратегій розвитку, здійснюється на засіданні координаційної ради єврорегіону.

Четвертий етап формування мезорегіональних кластерних утворень полягає в безпосередній практичній підтримці їх розвитку центральними і регіональними органами влади. Причому допомога повинна проявлятися переважно не в прямих методах підтримки окремих галузей чи підприємств, а в інфраструктурному забезпеченні та технічному сприянні.

Для створення сприятливого середовища структурної перебудови промисловості досліджуваного прикордонного мезорегіону потрібно здійснити систему заходів, які сприятимуть формуванню транскордонних галузевих кластерів (табл. 3.1). Комплексна реалізація системи заходів підтримки кластерних утворень в механізмі інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва сприятиме спільному підвищенню конкурентоспроможності взаємодіючих регіонів через зростання рівня обробки кінцевої продукції в межах прикордонного мезорегіону, покращення дизайну виробленої продукції, забезпечення дотримання міжнародних стандартів якості, екологічної безпечності продукції, оновлення на інноваційній основі технології

виробництва, дозволять збільшити взаємний та зовнішній (відносно мезорегіонального простору) обіг товарів та послуг.

Таблиця 3.1

Система підтримки кластерних утворень в механізмі інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва

Методи	Заходи	
	Прямі	Непрямі
Економічні	<p>Фінансово-кредитна підтримка наукових розробок та стимулювання зв'язків “наука-бізнес” за рахунок бюджетних джерел фінансування</p> <p>Державне та регіональне замовлення на продукцію кластерів</p>	<p>Сприяння створенню транс-кордонних ПФГ та інноваційно-інвестиційних фондів</p> <p>Утворення нових зон торгівлі, локальних центрів науково-технічного розвитку і підтримки підприємництва</p> <p>Зосередження зусиль на заохоченні внутрішніх та зовнішніх інвестицій з позабюджетних джерел через диференційовані ставки місцевих податків і зборів, пільгову систему патентного і ліцензійного обслуговування, зниження орендної плати за користування комунальним майном</p>
Адміністративно-організаційні	<p>Контроль за якістю продукції, що випускається підприємствами кластерів, тестування і сертифікація виробленої продукції</p> <p>Спрощення нормативно-правових положень функціонування кластерів</p> <p>Усунення бар'єрів внутрішньої і зовнішньої конкуренції</p> <p>Матеріально-технічне забезпечення (надання в оренду і власність комунального майна, виділення земельних ділянок)</p>	<p>Організація відповідних департаментів урядових установ, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, що займаються проблемами кластерного розвитку</p>
Інфраструктурні	<p>Формування освітніх спеціалізованих програм, орієнтованих на обслуговування кластерів, що утворюються (програм підготовки та перепідготовки спеціалістів і фахівців з управління кластером)</p>	<p>Удосконалення прикордонної інфраструктури</p> <p>Покращення транспортних і комунікаційних зв'язків регіонів</p>
Гуманітарні		<p>Популяризація і роз'яснення ідей кластерного розвитку широкому загалу за допомогою засобів масової інформації</p> <p>Проведення зустрічей, форумів, нарад, семінарів, тренінгів, виставкових акцій</p>

Функції управління та координації роботи системи прикордонних мезорегіональних кластерів доцільно покласти на спеціалізовані асоціативні громадські органи єврорегіону, представлені міжрегіональним центром консалтингових послуг, координаційним центром міжгалузевих взаємодій та інфраструктурного забезпечення і робочими групами.

Пропонована організаційна структура управління системою прикордонних мезорегіональних кластерів передбачає диференціацію її складових за колом підконтрольних питань і сферами управлінських впливів. Робочі групи єврорегіону формують із свого складу комітети, спеціалізовані за напрямками забезпечення кластерного розвитку: з питань розвитку технологій, з питань головних продуктів, з питань реструктуризації та ринкових реформ, комітет з питань управління якістю продукції, з питань технічної допомоги, з питань освіти та підготовки кадрів, з громадських зв'язків.

Таким чином, запропонований проект формування механізму інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва базується на опрацьованих світовою практикою методиках організаційного оформлення міжрегіонального співробітництва, насамперед, європейському досвіді, і підпорядкований забезпеченню організаційних та економічних умов, сприятливих для досягнення комплексного сталого соціально-економічного розвитку мезорегіонального прикордонного простору, сформованого суміжними регіонами, територіальні соціально-економічні системи яких характеризуються підвищеним потенціалом розвитку інтеграційно-коопераційних процесів, активізації науково-дослідної та інноваційної діяльності.

Пропоновані організаційні зміни, як свідчить теорія та практика, будуть дієвими лише за умови оптимізації напрямів, форм та методів прикордонної співпраці на основі прогнозування та моніторингу його результатів з врахуванням економічних, соціальних та екологічних наслідків. Отже, потребують опрацювання методичні підходи щодо оцінювання розвитку міжрегіональних транскордонних взаємин з позиції забезпечення можливості збалансування кінцевого соціально-економічного ефекту на рівні єврорегіону та соціально-економічних ефектів від співпраці, що досягаються на рівні окремих

прикордонних регіонів-учасників, а також відповідного оптимального розподілу джерел фінансування процесів співробітництва.

3.2. Механізми формування і розподілу спільних міжтериторіальних фондів фінансових ресурсів прикордонного мезорегіону

Виходячи з визначеної стратегічної мети функціонування механізму інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва, що полягає у активізації процесів соціально-економічного розвитку єдиного субрегіонального середовища, вважаємо за необхідне забезпечення спільної фінансової підтримки інноваційного та інформаційного секторів прикордонного мезорегіону. Отже, необхідною умовою активізації процесів міжрегіональної взаємодії в інноваційній сфері є створення спільної міжрегіональної системи фінансування.

Функції координації та фінансування міжрегіонального співробітництва за участю прикордонних регіонів реалізуються єврорегіональними органами управління.

У переважній більшості єврорегіонів фінанси учасників є незалежними, а, відповідно, й не достатньо скоординованими. Єврорегіональні партнери акумулюють кошти на незалежних рахунках національних асоціацій. Всі сторони мають доступ до інформації щодо використання фондів єврорегіону.

На нашу думку, з метою забезпечення високої скоординованості фінансування процесів спільного розвитку регіонів в межах програм прикордонного співробітництва, прикордонний мезорегіон повинен мати власний бюджет, який доцільно формувати за рахунок цільових відрахувань коштів регіональних та місцевих органів влади співпрацюючих територій, спонсорських внесків.

Вагомою складовою механізму його формування є нормативно-правове врегулювання обсягів відрахувань коштів на фінансування міжрегіонального співробітництва з бюджетів всіх рівнів та їх використання.

Згідно з статтею 14 Закону України “Про транскордонне співробітництво” [134], обсяги державної фінансової підтримки розвитку транскордонного

співробітництва визначаються у Державному бюджеті України згідно з програмами державної фінансової підтримки розвитку транскордонного співробітництва, затвердженими Кабінетом Міністрів України. Обсяги коштів, що спрямовуються суб'єктами транскордонного співробітництва України на виконання програм державної фінансової підтримки розвитку транскордонного співробітництва, визначаються у відповідних місцевих бюджетах. Заходи щодо виконання програм державної фінансової підтримки розвитку транскордонної співпраці фінансуються за рахунок бюджетних призначень головних розпорядників коштів державного бюджету на відповідний рік.

Світова практика реалізації єврорегіональної концепції територіального розвитку акцентує увагу на паритетності розподілу джерел фінансування мезорегіональних утворень з метою мінімізації ризиків та стимулювання ініціативності.

Узагальнення наявного світового досвіду дозволяє визначити такі оптимальні пропорції розподілу джерел фінансування: 30% капіталовкладень забезпечують уряди співпрацюючих сторін та програмні ініціативи ЄС, 30% – органи місцевої влади (членські внески, субсидії регіональних програм розвитку, муніципальні цінні папери тощо), 30% – вітчизняні фонди підтримки у вигляді спонсорської допомоги підприємства та приватні інститути (кредити комерційних банків, внутрішні інвестиції мезорегіонального простору, лізинг тощо), 10% – зовнішні (для єврорегіону) інвестори.

З 1990 року Європейський Союз здійснює фінансову підтримку транскордонного співробітництва шляхом використання ряду ініціатив, програм та проектів, а саме: INTERREG, PHARE CBC, TACIS CBC, PHARE CREDO, CADSES, MEDA, CARDS, LACE. Як показує досвід функціонування єврорегіональних утворень в Україні саме програмні ініціативи ЄС в даний час є основним джерелом фінансування їх діяльності.

Відзначимо, що бюджетна система України сьогодні не відповідає потребам розвитку регіонів, зокрема активізації процесів міжрегіонального співробітництва. Процес формування місцевих бюджетів в Україні має ще багато неви-

рішених нормативно-правових, методологічних та організаційно-технологічних питань, що негативно позначається на якості місцевих бюджетів, а звідси - на вирішенні проблем місцевого значення.

Для здійснення фінансової підтримки міжрегіональних інноваційних програм, з огляду на обмеженість суто державних джерел фінансування, в організаційній структурі прикордонного мезорегіону повинна бути створена спеціалізована небанківська інноваційна фінансово-кредитна установа – спільний інноваційний фонд прикордонних регіонів. Кошти цієї установи доцільно формувати переважно за рахунок залучення добровільних внесків зацікавлених юридичних та фізичних осіб з транскордонного простору та поза його меж, цільових інвестицій, внесків міжнародних фінансових організацій тощо.

Узагальнення можливих джерел залучення зовнішніх фінансових ресурсів для спільного інноваційного фонду прикордонних ресурсів дозволяє сформувати такий їх перелік: 1) надходження від надання консалтингових та експертних послуг малому та середньому бізнесу інституціями єврорегіону; 2) доходи від управління нерухомістю; 3) надходження за організацію навчання та тренінгів, семінарів; 4) отримання грантів та виконання урядових програм; 5) плата за управління венчурним капіталом.

Оптимальним механізмом сталості функціонування єврорегіону є отримання фінансових ресурсів від приватного сектору, чого можна досягти такими методами: консультування та надання технічної допомоги існуючим і новоствореним підприємствам; проведення економічних та маркетингових досліджень; створення банків даних про підприємства даної території; створення банків даних про вільні приміщення та земельні ресурси; надання консультацій щодо участі у ярмарках та виставках; організація ярмарків та виставок; сприяння підприємствам у знаходженні партнерів та інвесторів; санація підприємств-банкротів; навчання, перепідготовка та підвищення кваліфікації персоналу підприємств.

Ще одним із варіантів залучення приватного сектору в процеси фінансування прикордонного співробітництва є державно-приватне партнерство, яке отримало значне розповсюдження у Європі. Концепція партнерства державного та приватного секторів передбачає будь-які договірні відносини, що регулюють їх співробітництво з метою надання суспільних послуг, створення та модернізації соціальної інфраструктури, розвитку інших сфер, що стосуються загальнонаціональних інтересів [84, с. 165–169]. Вона може бути реалізована шляхом використання однієї з п'яти базових моделей: операції, кооперації, концесії, договірної, лізингу, а також змішаної.

Вибір моделі залежить від того, у якій сфері інфраструктури здійснюється проект. Так, наприклад, законодавчо найбільш розроблена в Україні модель концесії є виправданою у галузях, для яких характерний довгий термін реалізації проектів, і у тих випадках, коли передача прав власності виключається за політичними або правовими мотивами, зокрема, в реалізації проектів розвитку автомагістралей, аеропортів, залізниць тощо.

Відбір інноваційних проектів з метою надання фінансової підтримки між-регіональною фінансово-кредитною установою повинен здійснюватись на конкурсній основі з дотриманням принципів прозорості, відкритості, гласності.

З метою усунення певних проблем, пов'язаних із транстериторіальним характером створюваного фонду та забезпечення можливості його органічного включення в загальноєвропейську систему венчурного фінансування, вказана інвестиційна інституція повинна створюватись із додержанням вимог ефективності структури венчурних фондів європейських країн на місцевому, транснаціональному, загальноєвропейському і міжнародному рівнях, сформульованих в рекомендаціях Європейської асоціації венчурного капіталу (EVCA) [42], що вимагає нормативно-правового опрацювання та закріплення відповідних положень: 1) фонди венчурного капіталу мають бути прозорими для розрахунку податків у відношенні надходжень і приросту капіталу, щоб уникнути подвійного оподаткування при інвестуванні; 2) структура фонду має будуватись у відповідності з обмеженою відповідальністю інвесторів, які повинні мати доступні податкові кредити, пов'язані з

дивідендами і відсотками, тоді як податки на дохід доцільно мінімізувати. Управлінські витрати необхідно віднімати від сум доходів і приросту капіталу і не обкладати податком на додану вартість.

Зауважимо, що для підвищення ефективності співпраці всі форми підтримки інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва доцільно застосовувати на таких принципових засадах, які вже знайшли нормативне закріплення в законодавчих актах України: 1) концентрація фінансових ресурсів на найбільш економічно обґрунтованих проектах (програмах), обраних на конкурсній основі; 2) забезпечення умов для максимального використання організаційних, фінансових, інституційних можливостей суб'єктів регіонального та мікрорівня у розробленні та реалізації проектів (програм) прикордонного співробітництва; 3) недопущення використання цільової державної підтримки для фінансування поточних потреб соціально-економічного розвитку регіонів.

Управлінні фінансами міжрегіональних транскордонних утворень передбачає прийняття рішень щодо розподілу кількісно обмежених спільних фондів фінансових ресурсів транскордонних регіонів між напрямками співпраці, проектами і роботами, які внесені в програму прикордонного співробітництва з врахуванням інтересів всіх сторін, задіяних в такій співпраці (держав, регіонів, окремих підприємств тощо).

Актуальним питанням досліджуваної проблематики є економіко-математичне обґрунтування методичних засад розподілу обмежених фінансових ресурсів спільних фондів транскордонного регіону з врахуванням пріоритетів розвитку прикордонного співробітництва та вимог збалансованості міжтериторіальних ефектів прикордонної співпраці.

Процедуру погодження різнорівневих інтересів в процесі обрання проектів для фінансування за рахунок спільних фондів фінансових ресурсів транскордонних регіонів, на нашу думку, можна реалізувати на основі розв'язання задач мотиваційного управління з використанням одночасно декількох критеріїв оптимізації управлінських рішень. Використання декількох

критеріїв дозволить єврорегіональним органам управління здійснити комплексну оцінку портфелю проектів програми прикордонного співробітництва.

Транскордонний регіон являє собою систему, що складається з n центрів (прикордонних територій), діяльність яких координується єдиним єврорегіональним центром (метацентром). Промодельємо ситуацію, коли в процесі розробки програми розвитку єврорегіону розглядається можливість включення до неї m проектів підприємницького спрямування, реалізація яких, як очікується, буде супроводжуватися певним економічним ефектом на рівні як окремих територій транскордонного регіону, так і для нього в цілому.

Мотиваційне управління в системі формування і розподілу спільних транскордонних фондів фінансових ресурсів, на нашу думку, передбачає застосування системи стимулювання прикордонних територій єврорегіональними структурами до включення в програму розвитку транскордонного простору проектів, що відповідають означеним в його стратегії пріоритетним напрямам. Дана система стимулювання, на нашу думку, містить такі базові елементи:

1) повне фінансування проекту програми із спільного фонду транскордонного регіону можливе лише у випадку повної відповідності даного проекту означеним в стратегії розвитку єврорегіону пріоритетів;

2) для тих проектів, які не повністю відповідають встановленим пріоритетам, існує можливість їх часткового фінансування із спільного фонду поряд з інвестуванням другої частини тими прикордонними територіями у складі єврорегіону, які отримують певний економічний ефект від реалізації даного проекту. При цьому розподіл цієї суми територіального фінансування між регіонами здійснюється пропорційно частці отриманого ними ефекту в загальному ефекті від реалізації даного проекту співробітництва.

Для визначення рівня відповідності проектів пріоритетам розвитку рекомендується використовувати метод експертної оцінки шляхом попарного порівняння показників. Пропонуємо наступну методику визначення частки

інвестицій в проекти, що фінансується за рахунок спільного фонду фінансових ресурсів з врахуванням рівня відповідності проектів пріоритетам розвитку:

1) за результатами експертних оцінок будують матрицю попарних порівнянь (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Матриця попарних порівнянь проектів і пріоритетів розвитку

Проект	Пріоритети розвитку				Сума балів
	1	2	...	l	
1	A_{12}	A_{12}	...	A_{1l}	$A_1 = \sum A_{1i}$
2	A_{21}	A_{22}	..	A_{2l}	$A_2 = \sum A_{2i}$
...
m	A_{m1}	A_{m2}	...	A_{ml}	$A_m = \sum A_{mi}$
Загальна сума балів					$A_{заг} = \sum A_j$

Для її складання попарно порівнюють кожен проект із кожним пріоритетом розвитку. З цією метою якісні оцінки відповідності проекту вказаному пріоритету розвитку трансформують у кількісні оцінки за спеціальною п'ятибальною шкалою, представленою в табл. 3.4.

Таблиця 3.4

Шкала трансформації якісних оцінок відповідності пріоритетам розвитку в кількісні оцінки

Якісна експертна оцінка відповідності	Кількісна оцінка
Проект пропонується для фінансування ...	
Повністю не відповідає	1
В значній мірі не відповідає	2
В однаковій мірі як відповідає, так і не відповідає	3
В значній мірі відповідає	4
Повністю відповідає	5
...пріоритетам розвитку євро регіону	

2) за кожним проектом обчислюють суму балів за рядком (A_j). Вона відображує сумарний бал, який набрав кожен проект;

3) обчислюють максимальна можлива сума балів за проектом (A_{\max}), що виникає у випадку повної його відповідності означеним пріоритетам розвитку

та дорівнює добутку максимального балу за відповідність (5) та кількості виділених пріоритетів;

4) визначаються коефіцієнти відповідності проектів пріоритетам розвитку λ_j за формулою:

$$\lambda_j = \frac{A_j}{A_{\max}}. \quad (3.1)$$

Даний коефіцієнт приймає значення в межах діапазону $[\frac{1}{A_{\max}}, 1]$. Рівень коефіцієнта відповідності проектів пріоритетам розвитку рекомендуємо застосовувати і як критерій максимальної частки участі спільного фонду фінансових ресурсів транскордонного регіону в його фінансуванні.

З огляду на те, що значення коефіцієнтів відповідності змінюється в межах діапазону $[\frac{1}{A_{\max}}, 1]$, мінімальна частка участі спільного фонду у фінансуванні проектів програми прикордонного співробітництва є зворотно пропорційною збільшеній в п'ять разів кількості пріоритетів розвитку.

Частка фінансування проектів із спільного фонду може вар'ювати від $\frac{100\%}{A_{\max}}$ до 100% в залежності від ступеня відповідності того чи іншого проекту стратегічним пріоритетам розвитку транскордонного регіону.

Позначимо корисність для i -ої прикордонної території реалізації j -ого проекту через h_{ij} , де $i = \overline{1, n}$, $j = \overline{1, m}$.

У випадку застосування розробленої системи стимулювання дотримання пріоритетів розвитку цільова функція i -ої території (f_{ij}) – очікуваний ефект від реалізації програми співробітництва буде мати вигляд:

$$f_{ij} = H_{ij} - W_{ij}, \quad (3.2)$$

де H_{ij} - загальна корисність реалізації всіх проектів програми для i -ої території;

W_{ij} - загальна сума фінансування проектів програми за рахунок коштів і-ої території через порушення пріоритет розвитку в процесі формування програми, яка в свою чергу дорівнює:

$$W_{ij} = \frac{h_{ij}}{H_j} \times (1 - \lambda_j) \times K_j, \quad (3.3)$$

де K_j – загальний обсяг інвестицій за проектом j ;

H_j – загальний ефект від реалізації j -ого проекту співробітництва в транскордонному регіоні, який в свою чергу визначається як сума ефектів від реалізації даного проекту за всіма прикордонними територіями:

$$H_j = \sum_{i=1}^n h_{ij}. \quad (3.4)$$

При цьому загальний ефект від реалізації обраного комплексу проектів для активної системи євро регіону (H), що складається з n активних елементів – прикордонних територій без врахування синергетичного впливу прикордонної співпраці дорівнює:

$$H = \sum_{i=1}^n f_i. \quad (3.5)$$

Завдання євро регіональних органів управління полягає в тому, щоб включити в програму розвитку такий набір проектів, що максимізує даний загальний ефект співробітництва (H) при бюджетному обмеженні розміру фінансових ресурсів, що можуть бути виділені спільним фондом фінансування, тобто:

$$H = \sum_{i=1}^n f_i \longrightarrow \max$$

$$\sum_{j=1}^q K_j \leq R \quad (3.6)$$

де q – загальна кількість проектів, включених в програму прикордонного співробітництва, що підлягає фінансуванню;

R – наявний обсяг сформованого спільного фонду фінансових ресурсів транскордонного регіону.

Для його розв'язання за різних значень R ефективним є метод динамічного програмування [81].

Реалізація вказаного методу передбачає попередню побудову спеціальної діаграми комбінування можливих варіантів формування портфелю проектів, що фінансується із спільного фонду, яка є різновидом так званих РЕВ-діаграм („ризик – ефективність – вартість”).

Діаграма будується в системі координат, ось абсцис якої відповідає досліджуваним проектам, а ось ординат – обсягу фінансування за рахунок спільного фонду. На ній відбиваються всі можливі набори з пропонованих проектів у вигляді певного шляху на мережі кривих в полі діаграми, що поєднує початкову точку $(0,0)$ з кінцевою точкою для останнього проекту. При цьому довжини горизонтальних дуг приймаються рівними для всіх проектів, а довжини похилих – обсягу фінансування відповідного проекту із спільного фонду транскордонного регіону.

В цьому випадку довжина шляху, що з'єднує початкову точку з однією з кінцевих, буде дорівнювати загальному обсягу витрат фінансових ресурсів із спільного фонду на множину проектів, що відповідає даному шляху.

Якщо в деякій кінцевій точці діаграми перетинаються два шляхи, то це свідчить про те, що існує два варіанти портфелю проектів програми прикордонного співробітництва, що характеризуються однаковими обсягами фінансування із спільного фонду транскордонного регіону.

Для кожного з отриманих варіантів розраховуються показники ефективності портфелю проектів транскордонного регіону в цілому та кожного прикордонного регіону у його складі – значення додаткових критеріїв оптимізації.

Показники ефективності розраховуються як відношення очікуваного на відповідному рівні оцінки ефекту від реалізації досліджуваної комбінації проектів, пропонувані для включення в програму розвитку прикордонного співробітництва, до загального обсягу витрат, здійснюваних на даному рівні для їх фінансування.

Якщо один з варіантів домінує інший за додатковими критеріями оцінки, то необхідно залишати для подальшого розгляду домінуючий варіант.

Перевагою даного методу є те, що при доповненні переліку проектів-претендентів на виділення фінансування із спільного фонду транскордонного регіону або виключення частини з них не має необхідності робити повторні розрахунки за всіма варіантами.

Кількість варіантів швидко збільшується в міру збільшення кількості проектів-претендентів на включення до програми прикордонного співробітництва (загальна кількість варіантів дорівнює m^2 , де m – кількість проектів).

Таким чином, об'єктивно існує потреба в забезпеченні „відсіву” неефективних варіантів портфелю проектів програми прикордонного співробітництва в процесі застосування методу динамічного програмування, який здійснюється на підставі бюджетного обмеження та шляхом порівняння додаткових критеріїв оптимізації.

Розглянемо приклад реалізації пропонувані процедур для євро регіону, сформованого з двох прикордонних територій суміжних країн у випадку, коли до включення у програму розвитку прикордонного співробітництва пропонується чотири проекти, що характеризуються такими параметрами (табл. 3.5).

**Вихідні дані для оптимізації розподілу обсягів фінансування проектів
із спільного фонду транскордонного регіону ***

Проект	Потреба в фінансуванні, тис. грн.	Ефект, тис. грн	Частка ефекту для певного прикордонної території, %
1	50	140	100,00
		0	0,00
2	100	120	80,00
		30	20,00
3	120	10	3,03
		320	96,97
4	400	240	44,44
		300	55,56

* Проекти проранжовані в послідовності спадання їх сукупної ефективності; ефект кожного проекту диференційовано за територіями, що входять до складу транскордонного регіону (верхнє значення – територія 1, нижнє – територія 2). Дані умовні

Припустимо, що єврореґіон має два пріоритетні напрями розвитку. Експертна оцінка відповідності пропонованих до реалізації за рахунок спільних фінансових ресурсів проектів і результати розрахунку коефіцієнтів відповідності за пропонованою вище методикою наведені у таблиці 3.6.

З таблиць 3.5 та 3.6 видно, що за відповідністю пріоритетним напрямам розвитку прикордонного співробітництва проект 1 може бути профінансований за рахунок спільних фондів транскордонного регіону на 90%, а з врахуванням розподілу його ефективності між територіями прикордонного простору залишок потреби в фінансуванні (10%) має бути повністю профінансований з власних джерел першого регіону.

Проект 2 підлягає фінансуванню із спільного фонду на 70% з розподілом 30% фінансування за рахунок власних джерел територій в пропорції 80% і 20% для першого та другого прикордонного регіону відповідно.

Проект 3 може у разі його включення до програми прикордонного співробітництва може бути профінансований із спільного транскордонного фонду на 60%. При цьому 40% потреби в фінансуванні проекту покривається власними ресурсами прикордонних територій – учасників співпраці відповідно до їх частки в очікуваному ефекті (3% – регіон 1 та 97% – регіон 2).

Проект 4 може бути профінансований із спільного міжрегіонального фонду лише на 50%. Інша потреба в інвестиційних ресурсах забезпечується регіонами самостійно в розрахунку 44% – регіон 1 та 56% – регіон 2.

Таблиця 3.6

Розрахунок коефіцієнтів відповідності проектів пріоритетам розвитку

Проект	Пріоритети розвитку		Сума балів	Коефіцієнт відповідності (частка фінансування за рахунок спільних ресурсів)
	1	2		
1	4	5	9	0,9
2	4	3	7	0,7
3	1	5	6	0,6
4	3	2	5	0,5
Максимальна сума балів			10	x

Розподілені між спільним фондом транскордонного регіону і окремими прикордонними територіями обсяги фінансування і скориговані за формулою (3.9) показники ефектів від реалізації проектів відображені в таблиці 3.7.

Реалізуємо метод динамічного програмування в відповідності з описаним вище алгоритмом (додаток Ж). Кожна крива характеризується такими параметрами – витратами із спільного фонду та ефективністю проектів для кожного прикордонного регіону та транскордонного регіону в цілому (ефективність наведена в дужках в такій послідовності: ефективність для транскордонного регіону в цілому, для території 1 та для території 2).

Припустимо, що у розпорядженні єврорегіональних органів влади сформовано спільний фонд транскордонного регіону в обсязі 200 тис .грн., а отже відсутня можливість забезпечити фінансування всіх заявлених проектів. Виходячи з цього включенню в програму розвитку прикордонного співробітництва можуть підлягати лише ті варіанти портфелю проектів, загальний обсяг фінансування із спільного фонду яких не перевищує 200 тис. грн. (світла частина поля діаграми в додатку Ж).

**Вихідні дані для оптимізації розподілу обсягів фінансування проектів
із спільного фонду транскордонного регіону***

Проект	Витрати на фінансування, тис.грн.	Ефект, тис. грн
Проект 1		
Регіон 1	5,0	135,0
Регіон 2	0,0	0,0
Транскордонний регіон	45,0	135
Проект 2		
Регіон 1	24,0	96,0
Регіон 2	6,0	24,0
Транскордонний регіон	70,0	120,0
Проект 3		
Регіон 1	1,4	8,6
Регіон 2	46,6	273,4
Транскордонний регіон	72,0	282,0
Проект 4		
Регіон 1	88,0	152,0
Регіон 2	112,0	188,0
Транскордонний регіон	200,0	340,0
Разом		
Регіон 1	118,4	391,6
Регіон 2	164,6	485,4
Транскордонний регіон	387,0	877,0

Зауважимо, що при русі за варіантами портфелів проектів знизу до гори загальні обсяги витрат фінансових ресурсів монотонно зростають, а значення додаткових критеріїв оптимізації в загальному випадку в силу дискретності задачі змінюються немонотонно. При наявності одного критерію оптимізації (наприклад, ефективності програми на рівні транскордонного регіону в цілому) варіанти, для яких порушується монотонність, виключаються з розгляду.

У випадку наявності декількох критеріїв оптимізації необхідно виключати варіанти, що Парето-домінують іншими варіантами і залишати лише тільки ті варіанти, для яких збільшення витрат призводить до одночасного збільшення оцінок за всіма критеріями.

Одночасне застосування означених процедур дозволяє скоротити кількість аналізованих варіантів до трьох, основні критерії оцінки яких наведені в таблиці 3.8.

Таблиця 3.8

Проміжний результат формування портфелю проектів програми прикордонного співробітництва

Фінансування із спільного фонду, тис. грн.	Ефективність		
	ТКР	Регіон 1	Регіон 2
45	3,0	27,0	0,0
72	3,9	6,1	5,9
117	3,6	22,4	5,9

Скоротивши кількість варіантів, ми одержуємо можливість застосувати процедури остаточного вибору множини проектів – переможців конкурсу на надання фінансування із спільного міжтериторіального фонду фінансових ресурсів. При багатокритеріальній оптимізації з цією метою доцільно будувати діаграми попарного порівняння наявних критеріїв (показників ефективності).

Як видно з таблиці 3.8 найбільш ефективним з позиції інтересів транскордонного простору в цілому є варіант, що передбачає фінансування із спільного фонду лише проекту 3. В цьому випадку транскордонний ефект від реалізації проекту в 3,9 рази перевищує витрати здійснювані із спільного фонду фінансування (які становлять лише 72 тис. грн.), що забезпечує відносно рівномірну ефективність співпраці за окремими прикордонними територіями (внутрішньо територіальна ефективність 6,1 та 5,9).

Перспективним є також варіант формування портфелю проектів програми прикордонного співробітництва, що складається з проектів 1 та 3. Він вимагає збільшення фінансування із спільного фонду фінансових ресурсів до 117 тис. грн., що при більш низькій доходності проекту 1 порівняно з проектом 3, призводить до скорочення транскордонної ефективності портфелю проектів програми прикордонного співробітництва на 0,3 одиниці в абсолютному вимірі,

але дозволяє в 3,6 підвищити ефективність прикордонної співпраці для регіону 1, зберігши при цьому її ефективність для регіону 2 на рівні 5,9.

Остаточний вибір на користь того чи іншого варіанту з двох означених залежить від обраної пріоритетності оцінок – максимізація ефективності для транскордонного регіону в цілому, або на рівні окремих його складових – прикордонних територій. З огляду на те, що метою прикордонного співробітництва є забезпечення соціально-економічного розвитку прикордонних територій другий варіант (з двох проектів) є більш прийнятним.

Таким чином, запропонована нами методика розподілу фінансових ресурсів спільних фондів транскордонних регіонів в процесі формування портфеля проектів програми прикордонного співробітництва дозволяє ефективно розв'язувати складне завдання вибору із множини пропозицій з врахуванням бюджетних обмежень, територіальних та міжтериторіальних ефектів від їх реалізації та відповідності пріоритетам соціально-економічного розвитку співпрацюючих прикордонних регіонів. Пропозиції щодо визначення частки участі спільного фонду транскордонного регіону в фінансуванні проектів програми прикордонного співробітництва дозволяють забезпечити ефективний розподіл фінансових ресурсів, стимулювати представників прикордонних територій до внесення на розгляд єврорегіональним органам тих, проектів, що максимально відповідають спільним пріоритетам транскордонного розвитку і диверсифікувати інвестиційний ризик за рахунок забезпечення фінансування зацікавленими територіями „непрофільної” частки капітальних вкладень пропонуваніх проектів.

3. 3. Оцінка ефективності економічної взаємодії прикордонних регіонів

Послідовне врахування фактора ефективності при поглибленні господарської взаємодії суміжних регіонів сусідніх країн є необхідною умовою успішної реалізації стратегічних орієнтирів розвитку транскордонного і міжрегіонального економічного співробітництва, встановлених Стратегією економічного і соціального розвитку України “Шляхом європейської інтеграції”, оскільки

“стратегічне завдання реформування транскордонного співробітництва в Україні – забезпечення ефективного використання природно-ресурсного, демографічного, виробничого, а також науково-технічного потенціалів регіонів з метою їх комплексного розвитку” [160, с. 335].

Нині найбільшого застосування в практиці зовнішньоекономічних зв'язків отримали оцінки та розрахунки показників ефективності в області зовнішньої торгівлі [55, 61]. Вітчизняними науковцями здійснені певні спроби щодо розробки методичних підходів оцінки ефективності прикордонних зовнішньоторгівельних зв'язків [41]. Проте розроблені методики не задовольняють потреби інтегрального оцінювання соціальних, економічних і фінансових результатів співпраці прикордонних регіонів.

Оцінки ефективності мають найважливіше значення для планування процесів інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва. Без знання конкретних методів розрахунку ефективності неможливо економічно грамотно формувати напрями та структуру економічного та науково-технічного співробітництва, обирати раціональні варіанти їх реалізації. При цьому досить актуальним є завдання забезпечення можливості обґрунтованого регулювання обсягів та структури міжрегіонального обороту в межах співробітництва суміжних прикордонних регіонів сусідніх держав, з допомогою яких місцеві влади мали б змогу посилювати позитивні або зменшувати негативні тенденції розгортання такої співпраці. Велика значущість оцінок ефективності прикордонного співробітництва визначається тим, що при їх здійсненні виявляється економічна мотивація участі окремих економічних суб'єктів в проектах прикордонної співпраці.

Розробка такої методики вимагає розгляду та врахування впливу прикордонної співпраці на всіх етапах розширеного відтворення в економіці співпрацюючих регіонів й вимог соціально-економічного оптимуму у збалансуванні інтересів як окремих господарюючих суб'єктів мікрорівня, так і самих регіонів та держав, які вони представляють. Без цього не можлива організація планомір-

ного впливу на процеси узгодження інтересів різних ієрархічних рівнів міжрегіональної взаємодії.

Зауважимо, що суттєвою особливістю оцінювання соціально-економічної ефективності прикордонних мезорегіонів як певних інтеграційних утворень є те, що їх сумарна ефективність вище, ніж ефективність на рівні окремих регіонів, які увійшли до їх складу, в умовах ізольованого функціонування, через ефект синергізму. Крім того, розробляючи підходи щодо виміру соціально-економічної ефективності прикордонних зв'язків необхідно приймати до уваги такі обставини:

- аналіз ефективності повинен передбачати кількісну та якісну оцінку результатів співпраці, їх динаміки;
- оцінки повинні забезпечувати належну кількісну характеристику економічної ефективності прикордонного співробітництва з позиції окремих господарюючих суб'єктів регіональної економіки – підприємств та підприємців, тобто комерційної ефективності прикордонного співробітництва на мікрорівні;
- необхідні визначення та оцінка регіональних соціально-економічних ефектів від співпраці, тобто соціально-економічної ефективності на мезорівні;
- необхідно здійснювати оцінку ефективності певних видів транскордонного співробітництва з позиції національних економік співпрацюючих регіонів, тобто макроекономічної ефективності;
- аналіз ефективності повинен передбачати співставлення рівня прикордонного співробітництва з відповідними характеристиками його розвитку в інших країнах та інших прикордонних мезорегіонах на території держави, аналіз причин, що його стримують;
- розрахунки ефективності прикордонного співробітництва повинні порівнюватись із оцінками можливих варіантів зовнішньоекономічних зв'язків поза зоною прикордонної взаємодії, щоб виявити найбільш доцільні напрямки використання переваг від участі в міжнародному поділі праці.

У Європі до даного питання підходять з позицій інтегральної оцінки зміни рівня життя населення, що дає опосередковане уявлення про ефективність міжрегіональної співпраці. Це передбачає наявність зіставної транскордонної статистики, формування якої в Україні лише почалося. Крім того, в ЄС для цілей обґрунтування стратегій регіонального розвитку використовуються різні методики оцінки та моніторингу регіональних програм, засновані переважно на оцінці сильних та слабких сторін загального регіонального потенціалу – SWOT аналіз. В загальному випадку базисне рівняння оцінки потенціалу регіонального розвитку в країнах ЄС має вигляд квазі-виробничої функції, в якій потенціал регіонального розвитку як ендогенна змінна формується під впливом таких чинників, як інфраструктура, географічне положення, агломерація та структура розселення, галузева структура.

Суттєвим недоліком даних методик в оцінках ефективності прикордонного співробітництва, є їх універсальна спрямованість на аналіз будь-якого регіону і, відповідно, – не врахування специфіки прикордонних регіонів, особливостей їх відтворюваних циклів. Але, оскільки активізація міжрегіональних взаємин обумовлена в першу чергу процесами євроінтеграції і, безумовно, передбачає взаємодію регіонів України з регіонами країн ЄС, досвід ЄС доцільно використати в умовах нашої країни. При цьому необхідно адаптувати методику розроблену в ЄС до показників і категорій української економіки.

Якість діагностики регіону, розробка моделі і стратегії досягнення його бажаного стану значною мірою залежать від структурної декомпозиції, що покладена в основу дослідження. Основним критерієм її вибору є ступінь адекватності обраної моделі цілям розвитку.

Якісною ознакою регіону є поліструктурність, тобто множинність структурної організації, яка має відбивати різні напрями відтворювальних процесів. Отже, економіку будь-якого регіону необхідно розглядати як систему взаємодіючих функціональних блоків, між якими існують матеріальні, фінансові й інформаційні зв'язки. Рівноважне функціонування регіональної

економічної системи можливо за умов узгодженості внутрішніх та зовнішніх матеріальних, фінансових, трудових й інформаційних зв'язків, що забезпечують послідовний процес виробництва, розподілу, обміну й споживання. Відтворення в межах регіону забезпечується системою вертикальних (обумовлених участю регіону в територіальному поділі праці в межах національної економіки) та горизонтальних (виникають між господарюючими суб'єктами регіону як елементами єдиного територіального господарського комплексу) взаємозв'язків [36]. Система ринків регіону є відкритою і функціонує завдяки міжрегіональним й міжнародним обмінним процесам на основі механізму рівноваги попиту та пропозиції.

Збалансованість регіонального відтворювального циклу підтримується за рахунок внутрішніх регіональних, міжрегіональних і міжнародних ресурсів. При цьому, важливим фактором збалансованості відтворювальних циклів прикордонних регіонів є зв'язки, що мають, з правової точки зору, характер міжнародних, але за соціально-економічним змістом є міжрегіональними контактами. Разом з цим най суттєвішою складовою сучасного відтворювального циклу будь-якого прикордонного регіону є його взаємовідносини з суміжними регіонами сусідніх держав, насамперед, прикордонне економічне співробітництво.

Зауважимо, що головною перешкодою для моделювання прикордонних взаємин є об'єктивні недоліки сучасної статистичної інформаційної бази, деякі з яких вже розглядалися в п. 2.2. Розробці найважливіших регіональних індикаторів ефективності соціально-економічного розвитку заважає декілька принципів труднощів, пов'язаних з: 1) розподілом економічних суб'єктів, що діють на території регіонів – суб'єктів прикордонного співробітництва, на резидентів та нерезидентів і, відповідно, їх діяльності – на резидентську та нерезидентську; 2) обліком міжрегіональних потоків вивозу та ввозу товарів і послуг, міграції капіталів, демографічних міграційних потоків з розподілом на національні та міжнародні, а серед останніх – на ті, що здійснюються в межах прикордонної співпраці та інші; 3) недостатністю кількості спостережень для обрання адекватних залежностей і оцінки параметрів при побудові економетричних

моделей. Друга із зазначених проблем є найбільш слабкою ділянкою регіональної статистики. Статистика міжрегіонального обміну за своєю повнотою значно поступається статистиці зовнішньої торгівлі, не зважаючи на те, що рівень відкритості регіональної економіки значно вище, ніж національної. Як наслідок, сильно ускладнюється розрахунок показників використання продукції та побудова регіональних рахунків товарів і послуг.

З метою аналізу процесів та механізмів функціонування, розвитку і регулювання економіки в умовах прикордонного співробітництва пропонуємо розраховувати індикатори соціально-економічного і фінансового розвитку регіону (див. додаток 3).

Результати аналізу цілей та завдань комплексної оцінки ефективності прикордонного співробітництва, засвідчують необхідність розрізнення трьох типів оцінок [113, с. 14-15]: оцінка до початку; проміжна оцінка; оцінка після завершення. Оцінка до початку передбачає якісне обґрунтування концепції проекту співпраці (стратегії розвитку), кількісну оцінку очікуваної ефективності, перевірку проектів і програм співробітництва на зовнішню (по відношенню до інших видів діяльності) і внутрішню (всередині самого проекту, програми) несуперечність, відповідність та оцінку достатності заходів щодо здійснення співпраці. Проміжна оцінка проводиться в період здійснення співробітництва і передбачає аналіз і оцінку результатів, отриманих на даний момент часу; з огляду на можливу переоцінку відповідності заходів завданням співробітництва і відповідну корекцію дій. Оцінка після завершення виконується після проведення програми співробітництва, іноді з часовим лагом до двох років. Ці дослідження оцінюють вплив завершеної програми прикордонної співпраці, дозволяють виявити помилки та недоліки в минулому досвіді співпраці, що забезпечує покращення розробки майбутніх програм та проектів та своєчасне коригування тих з них, що вже провадяться.

Як узагальнюючий показник комплексної оцінки ефективності прикордонного співробітництва для окремого регіону пропонуємо використовувати синтетичний індекс, побудований на основі стандартизованих значень інди-

торів його соціально-економічного і фінансового розвитку. При цьому необхідно враховувати, що залежно від напрямку впливу на соціально-економічний та фінансовий стан регіонів, всі індикатори підрозділяються на позитивні та негативні.

Для всіх встановлених індикаторів соціально-економічного і фінансового розвитку прикордонних регіонів, крім U_3 (рівень безробіття), стандартизоване значення визначається за формулою:

$$R_{ij} = \frac{U_{ij} - U_{cm}}{U_{cm}}, \quad (3.7)$$

де U_i – значення i -го індикатору j -го регіону;

U_{cm} – середнє значення i -го індикатору, що склалося в групі прикордонних регіонів досліджуваного мезорегіону в попередні періоди (краще за декілька років).

Для індикатору U_3 (рівень безробіття), підвищення якого характеризуються негативним впливом на розвиток регіонів, стандартизоване значення визначається за формулою:

$$R_{ij} = \frac{U_{cm} - U_{ij}}{U_{cm}}. \quad (3.8)$$

Показники стандартизованих значень індикаторів показують величину відхилення індикатору від його середнього за попередні періоди значення на одиницю середнього.

Загальний показник регіональної ефективності прикордонного співробітництва (E_j) можна визначити як середнє арифметичне з стандартизованих значень індикаторів соціально-економічного і фінансового розвитку прикордонного регіону за формулою:

$$E_j = \frac{\sum_{i=1}^k R_{ij}}{k}, \quad (3.9)$$

де R_{ij} - стандартизоване значення i -го індикатору j -го регіону у складі прикордонного мезорегіону;

k - кількість індикаторів, що в пропонованій нами методиці дорівнює 9.

Про ефективну співпрацю, навіть при наявності погіршення певних індикаторів, свідчить одержання позитивної величини загального показника регіональної ефективності прикордонного співробітництва. При цьому, чим вище соціально-економічний ефект від прикордонної співпраці, тим вище значення загального показника її ефективності для окремого прикордонного регіону.

Оскільки до складу прикордонного мезорегіону можуть входити регіони різнорідні за рівнем соціально-економічного розвитку, то оцінка і аналіз діяльності євро регіону можуть вимагати застосування коефіцієнтів вагомості внеску кожної території в результати його функціонування. Головним показником, що визначає соціально-економічний розвиток регіону в умовах сучасної інноваційної економіки, є рівень науково-технічного розвитку регіону, який найбільш повно характеризується одним з індикаторів науково-технічного розвитку країн-членів ЄС – частка працівників, які виконують дослідження і розробку, в загальній чисельності зайнятих в економіці.

Загальна ефективність прикордонного співробітництва на рівні євро регіону в цілому з врахування рівня науково-технічного розвитку регіону може бути визначена за такою формулою:

$$E_{ПКС} = \frac{\sum_{j=1}^n E_j \cdot \gamma_j}{\sum_{j=1}^n \gamma_j}, \quad (3.10)$$

де E_j – показник ефективності прикордонного співробітництва для j -го прикордонного регіону у складі євро регіону;

γ_j – коефіцієнт вагомості рівня науково-технічного розвитку j -го прикордонного регіону;

n – кількість регіонів у складі єврорегіону (прикордонного мезорегіону).

Коефіцієнт вагомості рівня науково-технічного розвитку прикордонних регіонів розраховуватиметься за формулою:

$$\gamma_j = \frac{NTR_j}{NTR_{cp}}, \quad (3.11)$$

де NTR_j - частка працівників, які виконують дослідження і розробку, в загальній чисельності зайнятих в економіці j -го прикордонного регіону;

NTR_{cp} - середня, за регіонами прикордонного мезорегіону, частка працівників, які виконують дослідження і розробку, в загальній чисельності зайнятих.

Визначаючи інтегральний рівень ефективності, а також враховуючи вплив на нього рівня науково-технічного розвитку прикордонних регіонів, можна досліджувати фактичний вплив прикордонного співробітництва на економіку прикордонного мезорегіонального простору в конкретний момент часу.

Може скластися ситуація, коли ці впливи відбуватимуться нерівномірно за регіонами єврорегіону, а тому виникатиме дисбаланс між регіонами за сумами, що вносяться до загального ефекту прикордонної співпраці кожним з них. Для вимірювання та ліквідації дисбалансу можна скористатися аналізом показників середньоквадратичного відхилення та коефіцієнтів варіації отриманих ефектів. Співставляючи рівень ефективності кожного регіону у складі прикордонного мезорегіонального утворення із середнім рівнем ефективності прикордонного співробітництва, можна з'ясувати ступінь відхилення цього показника у групі.

Збалансованість співпраці регіонів у складі єврорегіону можна визначити на засадах оцінювання коефіцієнту варіації інтегральної ефективності співробітництва прикордонних регіонів, який визначається за формулою:

$$\text{var} = \frac{\sigma_{E_j}}{E} \cdot 100\% , \quad (3.12)$$

де σ_{E_j} – середньоквадратичне відхилення за показником регіональної ефективності прикордонного співробітництва;

\bar{E} – середньоарифметичне значення інтегральних показників ефективності співробітництва в прикордонних регіонах, що входять до складу єврорегіону

Розрахунок значення середньоквадратичного відхилення за показником ефективності (σ_{E_j}) здійснюється за формулою:

$$\sigma_{E_j} = \sqrt{\frac{\sum_{j=1}^n (E_j - \bar{E})^2}{n}}, \quad (3.13)$$

де E_j – інтегральний показник ефективності співробітництва для j -го прикордонного регіону;

n – кількість прикордонних регіонів у складі єврорегіону.

Оскільки в статистиці для встановлення однорідності статистичних сукупностей застосовується критерій неперевищення коефіцієнтом варіації 33%, то саме таке значення розрахункового показника можна прийняти за максимально допустиме. З врахуванням загально прийнятої шкали статистичної оцінки варіаційних рядів пропонуємо прикордонне співробітництво вважати: 1) збалансованим, якщо варіація не перевищує 10%, 2) слабо збалансованим, якщо варіація складає 10-20%; 3) відносно незбалансованим, якщо вона більше 20%, але не перевищує 33%.

В табл. 3.9 наведені результати розрахунків показників ефективності прикордонного співробітництва для умовного прикордонного мезорегіону, що складається з двох регіонів за вихідними даними представленими в додатку 3. Для розрахунку загального коефіцієнту ефективності прикордонного співробітництва прийнято, що частка науково-технічних працівників в загальній чисельності зайнятих в економіці регіонів становить 10% і 15%. Відповідно вагові коефіцієнти 1-ого і 2-ого регіонів – 0,8 і 1,2.

Показники ефективності прикордонного співробітництва*

Показник	Значення
Коефіцієнт регіональної ефективності прикордонного співробітництва	0,37
- регіон 1	0,20
- регіон 2	
Середньоквадратичне відхилення коефіцієнтів регіональної ефективності прикордонного співробітництва	0,0,8
Коефіцієнт варіації регіональної ефективності прикордонного співробітництва, %	28,61
Загальний коефіцієнт ефективності прикордонного співробітництва в єврореґіоні	0,27

* за умовними даними

Розрахунки засвідчують, що прикордонне співробітництво є ефективним для обох задіяних в співпраці регіонів. При цьому регіон 1 більше виграє від заходів прикордонної співпраці, ніж регіон 2. Так, середні позитивні зміни за всіма контрольованими індикаторами для регіону 1 по відношенню до середнього їх значення, сформованого в попередній період, становлять 37%, а для регіону 2 – лише 20%. Прикордонне співробітництво є відносно незбалансованим. Наявний дисбаланс в регіональних рівнях ефективності знаходиться в допустимих межах, що свідчить про можливість продовження співробітництва. В середньому в єврореґіоні позитивні зміни за всіма контрольованими індикаторами по відношенню до середнього їх значення, сформованого в попередній період, становлять 27%. Пропонована методика дозволяє здійснювати порівняння отриманих коефіцієнтів ефективності прикордонної співпраці із запланованими їх рівнями і коригувати окремі показники з метою отримання бажаного результату

Впровадження в практику прикордонного співробітництва за участю регіонів України пропонованих методологічних засад планування міжреґіональних взаємин та оцінки ефективності такої співпраці сприятиме розвитку реґіональних та національних конкурентних переваг, реалізації реґіональних потенціалів соціально-економічного розвитку, активізації процесів економічного зростання через закладені в них можливості оптимізації напрямів, форм та

методів прикордонного співробітництва. Слід зауважити, що відсутність необхідної інформації для обчислення ємності галузей промислового виробництва прикордонних регіонів, обмеженість статистичних даних щодо обсягів ресурсних потоків, які спрямовуються з однієї галузі прикордонного мезорегіонального простору в іншу, не дозволяють в повній мірі формалізувати ефективність прикордонного співробітництва, оцінити масштаби соціально-економічних взаємовпливів на всіх рівнях економічної системи.

Висновки до розділу 3

1. Розроблено проект єврорегіональної організаційної структури механізму інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва, що базується на опрацьованих світовою практикою методиках організаційного оформлення міжрегіонального співробітництва.

2. Запропоновані методичні підходи щодо розподілу фінансових ресурсів спільних фондів транскордонних регіонів в процесі формування портфеля проектів програми прикордонного співробітництва на основі використання методу динамічного програмування, який дозволяє реалізувати процедуру ефективного вибору із множини пропозицій з врахуванням бюджетних обмежень, територіальних та міжтериторіальних ефектів від їх реалізації та відповідності пріоритетам соціально-економічного розвитку співпрацюючих прикордонних регіонів.

3. Розроблено методику визначення частки участі спільного фонду транскордонного регіону в фінансуванні проектів програми прикордонного співробітництва, засновану на методі попарних порівнянь, яка дозволяє забезпечити ефективний розподіл фінансових ресурсів, стимулювати представників прикордонних територій до внесення на розгляд єврорегіональним органам тих, проектів, що максимально відповідають спільним пріоритетам транскордонного розвитку.

4. Запропоновані науково-методичні підходи щодо оцінювання комплексної ефективності співробітництва на рівні окремого прикордонного регіону та

прикордонного мезорегіону в цілому на основі синтетичних індексів стандартизованих значень індикаторів соціально-економічного і фінансового розвитку з врахуванням вагомості кожного з регіонів в мезорегіональній економічній системі, а також – оцінки збалансованості міжрегіональних взаємодій і сумісності регіонів у складі єврорегіону на підставі коефіцієнтів варіації загальних показників регіональної ефективності прикордонного співробітництва.

ВИСНОВКИ

Посилення економічної глобалізації та регіоналізації актуалізує необхідність ефективного управління процесами міжнародного регіонального співробітництва, що здійснюється через прикордонні та транскордонні взаємодії регіонів сусідніх держав. Результати дисертаційного дослідження дозволяють зробити висновки теоретичного, аналітичного та практичного спрямування.

1. Проведено дослідження теоретико-методичних основ і практичного досвіду міжрегіональних відносин, на основі результатів якого запропоновано розрізнити прикордонне та транскордонне співробітництво як якісно відмінні рівні міжнародної міжрегіональної співпраці, що характеризуються різним функціональним наповненням і просторовою зоною охоплення. Для означення просторової локалізації прикордонного співробітництва у складі транскордонного запропоновано вживати термін “прикордонний мезорегіон”, що являє собою територіальну концентрацію з найвищою щільністю соціально-економічних контактів між сусідніми країнами в процесі транскордонного співробітництва.

2. Узагальнено погляди стосовно сутності, значення і місця прикордонного економічного співробітництва в системі прикордонних міжрегіональних зв'язків і побудована впорядкована система напрямів і форм його здійснення з врахуванням взаємозв'язків між ними.

3. Проведено системний аналіз світового досвіду з організації прикордонної співпраці, що дозволило визначити національні проблеми формування мезорегіональних структур і розробити обґрунтовані рекомендації стосовно їх розвитку в північно-східних регіонах України на основі єврорегіональної моделі.

4. Визначено сутність, мету, завдання, принципи і структуру механізму інноваційно-орієнтованого розвитку співробітництва прикордонних регіонів, побудовано принципову модель його функціонування, окреслені основні

регулятори, зокрема програмно-цільовий підхід у плануванні, перехід до комплексних програм інноваційно-технологічного розвитку, моніторинг фінансово-економічного розвитку регіонів, формування транснаціональних, регіональних і локальних інноваційних мереж.

5. Систематизовано фактори інноваційно-орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва на основі диференціації їх за рівнями середовища суспільно-територіальної системи прикордонного регіону на параметри макросередовища, внутрішньо-регіональні умови та фактори мікрорівня.

6. Досліджено передумови розвитку прикордонного співробітництва в умовах північно-східних регіонів України. У ході дослідження виявлено порушення збалансованості процесів відтворення в регіонах, що стали прикордонними внаслідок утворення незалежних держав на терені колишнього СРСР. Обґрунтовано необхідність розробки та впровадження дієвих механізмів структурно-інноваційного оновлення відповідних регіональних господарських комплексів, формування інноваційної моделі економіки прикордонних регіонів на основі активізації міжрегіональних відносин, створення за їх участю прикордонної зони міжнародного трансферу технологій.

7. Розроблено проект єврорегіональної структури інноваційно-орієнтованого мезорегіону, що базується на опрацьованих світовою практикою методиках організаційного оформлення міжрегіонального співробітництва.

8. Розроблено пропозиції щодо формування спільної міжрегіональної системи фінансування прикордонного співробітництва. Запропоновані методичні підходи щодо розподілу спільних фінансових фондів транскордонних регіонів у процесі формування портфеля проектів програми прикордонного співробітництва на основі використання методу динамічного програмування, який забезпечує можливість вибору пропозицій з врахуванням бюджетних обмежень, територіальних і міжтериторіальних ефектів від їх реалізації та відповідності пріоритетам соціально-економічного розвитку.

9. Розроблено методику визначення частки участі спільного фонду транскордонного регіону в фінансуванні проектів програми співробітництва, яка дозволяє забезпечити ефективний розподіл фінансових ресурсів, стимулювати представників прикордонних територій до внесення на розгляд єврорегіональним органам тих проектів, що максимально відповідають спільним пріоритетам транскордонного розвитку.

10. Досліджено особливості оцінки ефективності прикордонного співробітництва, запропоновані науково-методичні підходи щодо оцінювання ефективності співробітництва прикордонних регіонів з врахуванням їх вагомості в мезотериторіальній економічній системі, а також щодо оцінки збалансованості міжрегіональних взаємодій і сумісності регіонів у складі єврорегіону, які можуть бути використані для планування, аналізу і регулювання розвитку прикордонних регіонів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алаев Э. Б. Социально-экономическая география : понятийно-терминологический словарь / Э. Б. Алаев. – М. : Мысль, 1983. – 290 с.
2. Амоша А.И. Проблемы интеграции приграничных регионов Украины и России / А. И. Амоша // Прикордонне співробітництво та його роль в інтеграційних процесах між Україною та Росією: зб. наук. пр. – К. : Фенікс, 2001. – С. 14 – 16.
3. Андронникова Н. Г. Комплексное оценивание в задачах регионального управления / Андронникова Н. Г., Бурков В. Н., Леонтьев С. В. – М. : ИПУ РАН, 2002. – 58 с.
4. Андрощук Г. А. Инновационная политика ЕС: состояние и тенденции / Г. А. Андрощук // Проблемы науки. – 2002. - №12. – С. 25 – 32.
5. Антошин В. Социально-экономическое развитие региона / В. Антошин, О. Дремова // РИСК: ресурсы, информация, снабжение, конкуренция.– 2006. – № 4. – С. 4 – 17.
6. Арманд А.Д. Самоорганизация и саморегулирование географических систем : монография / А. Д. Арманд. – М. : Наука, 1988. – 259 с.
7. Бабицький А. Ф. Методологія аналізу економічних процесів і управління. – К. : МАУП, 2003. – 128 с.
8. Бабурин В.Л. Инновационные циклы в российской экономике / В. Л. Бабурин. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 120 с.
9. Багалій Д. І. Історико-етнографічні і лінгвістичні матеріали про північний кордон УРСР з РРФСР / Д. І. Багалій // Заставний Ф.Д. Географія України / Ф. Д. Заставний – Львів : Світ, 1994. – С. 397 – 398.
10. Бесараба О. Регіональне співробітництво в Європі / Олесь Бесараба // Нова політика. – 2001. – № 2. – С. 20 – 21.
11. Беленький П. Підходи до концепції транскордонного співробітництва Львівської області / П. Беленький, Н. Мікула, З. Буречко // Проблеми регіональної політики: зб. наук. пр. / Ред. М. Долішній. ; НАН України ;

Інститут регіональних досліджень. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 1995. – С. 72 – 82.

12. Беленький П. Ю. Методологічні аспекти міжтериторіального та транскордонного співробітництва / П. Ю. Беленький, Н. А. Мікула // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Транскордонне співробітництво, ринкова інфраструктура та фінансово-інвестиційна діяльність: зб. наук. пр. / НАН України ; Інститут регіональних досліджень. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2002. – С.9 – 19. – (Випуск 6).

13. Беленький П. Ю. Формування та розвиток системи міжрегіонального та транскордонного співробітництва в Україні / П. Ю. Беленький, Н. А. Мікула // Регіональна економіка. – 2001. – № 3. – С. 61 – 73.

14. Беленький П. Ю. Теоретико-методологічні засади регіонального розвитку економіки України / П. Ю. Беленький, О. О. Другов // Регіональна економіка. – 2006. – № 4. – С.7 – 18.

15. Бистряков І. К. Економічний простір: аспекти методологічного визначення / Бистряков І. К., Чернюк Л. Г. ; за заг. ред. Б. М. Данилишина. – К. : РВПС України НАН України, 2006. – 56 с.

16. Боярко І. М. Інноваційний потенціал регіонів як індикативно-критеріальна складова системи забезпечення інноваційної моделі їх розвитку / І. М. Боярко // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. : в 3 т. / Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2003. – Т. 1. – С. 238 – 250.

17. Боярко І. М. Методологічні питання забезпечення ефективності прикордонного співробітництва шляхом оптимізації міжрегіональних зв'язків / І. М. Боярко // Регіон-2003: стратегія оптимального розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (22–25 квітня 2003 року) / Гол. ред. колегії В. С. Бакіров; Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. – Харків : РВВ Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, 2003. – С. 109 – 111.

18. Боярко І. М. Мікроекономічна складова інноваційно орієнтованого розвитку прикордонного співробітництва / І. М. Боярко, М. Л. Гончарова // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції “Динаміка наукових досліджень 2003” (20 – 27 жовтня 2003 р.) / [Дніпропетровський національний університет]. – Дніпропетровськ ; Київ; Кривий Ріг : [Наука і освіта], 2003. – Т. 27 : Економіка підприємства. – С. 6 – 8.
19. Боярко І. М. Особливості єврорегіональної моделі прикордонного співробітництва / І. М. Боярко // Економіка промисловості. – 2002. – № 1. – С. 9 – 13.
20. Боярко І. М. Теоретико-методологічні засади забезпечення та оцінки ефективності прикордонного співробітництва / І. М. Боярко // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону : наук. зб. / За ред. І. Г. Ткачук; Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ : Плай, 2004. – С. 38 – 43.
21. Боярко І. М. Транскордонна система підтримки та фінансування інноваційних процесів у прикордонних мезорегіонах / І. М. Боярко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. пр. / [Українська академія банківської справи Національного банку України]. – Суми : ВВП “Мрія-1” ЛТД, 2004. – Т. 10. – С. 212 – 216.
22. Боярко І. М. Комплексна оцінка ефективності прикордонного співробітництва / І. М. Боярко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. пр. / Українська академія банківської справи Національного банку України – Суми : УАБС НБУ, 2005. – Т. 14. – С. 258 – 268.
23. Бураковский І. Теорія міжнародної торгівлі / І. Бураковский – К. : Основи, 1996. – 241 с.
24. Буркинський Б.В. Єврорегіон “Нижній Дунай” як складова потенціалу міжнародного співробітництва України / Б. В. Буркинський, С. К. Харічков // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Транскордонне співробітництво, ринкова інфраструктура та фінансово-інвестиційна діяльність: зб. наук. пр. / НАН України, Інститут регіональних досліджень. –

Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2002. – С. 20 – 28. – (Випуск VI.)

25. Величко В. Територіальна організація інноваційної діяльності в країнах з перехідною економікою (на прикладі зон нових і високих технологій у Китаї) [Електронний ресурс] / Валентин Величко // Економічний часопис. – 2001. – №4. – Режим доступу к журн. : <http://www.soskin.info/ea.php?pokazold=20010474&n=4&y=2001>.

26. Величко В. В. Моделі регіонального розвитку Китаю: формування, структура, перспективи / В. В. Величко // Економіка і прогнозування. – 2006. – № 4. – С.38 – 55.

27. Вертинська Т. Теоретичні проблеми розвитку прикордонного співробітництва республіки Білорусь як регіональної форми міжнародних економічних зв'язків / Т. Вертинська // Регіональна економіка. – 1998. – № 4. – С. 114 – 120.

28. Волков Ю. Методы и модели подготовки и обоснования стратегических решений / Ю. Волков, Л. Ермакова, А. Маслов // РИСК: ресурсы, информация, снабжение, конкуренция. – 2006. – № 4. – С.17 – 24.

29. Волкова О.В. Організаційно-економічний механізм регулювання регіональних ринків праці: зарубіжний досвід / О. В. Волкова // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – № 12. – С.135 – 141.

30. Геец В. М. Проблемы приграничного экономического сотрудничества в научных разработках / В. М. Геец // Прикордонне співробітництво та його роль в інтеграційних процесах між Україною та Росією: зб. наук. пр. / Національний банк України, Українська академія банківської справи. – К. : Фенікс, 2001. – 88 с.

31. Герич В.П. Господарський комплекс прикордонного регіону в умовах міжрегіональної інтеграції: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / В. П. Герич, Інститут регіональних досліджень НАН України. – Львів : 1997. – 153 с.

32. Гладій І. Особливості європейської регіоналізації в сфері науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР) / І. Гладій // Вісник Тернопільської академії народного господарства. – 2003. – №5. – С. 46 – 52.
33. Голиков А. П. Математические методы в географии / Голиков А. П., Черванев И. Г., Трофимов А. М. – Харьков : Изд-во Харьковского ун-та, 1996. – 144 с.
34. Голиков А., Сердюк А., Черномаз П. Еврорегион как форма международного сотрудничества: приграничное взаимодействие Харьковской и Белгородской областей / А. Голиков, А. Сердюк, П. Черномаз // Вісник Тернопільської академії народного господарства. – 1997. – № 1. – С. 36 – 38. – (спец. вип. за мат. міжнародної наук. конф. “Проблеми економічної інтеграції України в Європейський союз: мікроекономічний аспект”).
35. Голиков А.П. Экономико-математическое моделирование мирохозяйственных процессов: учебн. пособ / А. П. Голиков ; Харьковский национальный университет. – Харьков : ХНУ, 2003. – 104 с.
36. Гонта О. І. Організаційно-економічні аспекти інтеграції прикордонних регіонів: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / О. І. Гонта, Міністерство освіти і науки України, Чернігівській державний технологічний університет – Чернігів : 2000. – 214 с.
37. Гранберг А. Г. Основы региональной экономики / А. Г. Гранберг – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 495 с.
38. Грицай О.В. Центр и периферия в региональном развитии : монография / Грицай О. В., Иоффе Г. В., Трейвиш А. И. – М. : Наука, 1991. – 167 с.
39. Данилишин Б. М. Інвестиційна політика в Україні / Данилишин Б. М., Корецький М. Х., Дацій О. І. – Донецьк : Юго-Восток, РВПС України НАН України, 2006. – 346 с.
40. Данилишин Б. М. Соціально-економічні проблеми регіонів: методологія і практика / Данилишин Б. М., Чернюк Л. Г., Фащевський М. І. ; за ред. чл.-кор.

НАН України Б. М.Данилишина. – Черкаси : РВПС України НАН України, 2006. – 315 с

41. Дацків Р. М. Транскордонні економічні зв'язки Карпатського Єврорегіону та їх ефективність : дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.05.01 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / Р. М. Дацків, Українська академія зовнішньої торгівлі. – Київ : 1999. – 176 с.

42. Денисюк В. А. Напрями розвитку венчурного фінансування в країнах ЄС та актуальність їх використання в Україні / В. А. Денисюк, О. В. Красовська // Проблеми науки. – 2002. – № 1. – С.9 – 12.

43. Деякі питання розвитку транскордонного співробітництва та єврорегіонів [Електронний ресурс]: постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2002 року №587 [за станом на 18.08.2005 р.]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=587-2002-%EF&p=1226167429097437>.

44. Дзенис З. Е. Методология и методика социально-эконом-географических исследований : монография / З. Е. Дзенис. – Рига : Зинатне, 1980. – 362 с.

45. Длугопольський О. Кластерна модель розвитку промислового виробництва регіону як фактор ефективних структурних реформ (на прикладі Тернопільської області) [Електронний ресурс] / Олександр Длугопольський // Економічний часопис. – 2003. – №2. – Режим доступу до журн. : <http://www.soskin.info/ea.php?pokazold=20030225&n=2&y=2003>.

46. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Російською Федерацією й Україною від 31.05.1997 р. [Електронний ресурс] : ратифіковано Законом №13/98-ВР від 14.01.98 р. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=643_006.

47. Долішній М. І. Стратегічні напрями розвитку транскордонного співробітництва / М. І. Долішній // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Транскордонне співробітництво, ринкова інфраструктура та фінансово-інвестиційна діяльність: зб. наук. пр. / НАН України, Інститут

регіональних досліджень. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2002. – С. 4 – 8. – (випуск VI).

48. Долішній М.І. Регіональні основи транскордонного співробітництва / М. І. Долішній, П. Ю. Беленький // Регіональна економіка. – 1996. – № 1–2. – С. 50 – 58.

49. Емельянов С. Г. Методологические основы исследования инновационного потенциала региона с целью создания центра трансфера технологий / С. Г. Емельянов, Л. Н. Борисоглебская // Инновации. – 2006. – № 2. – С. 55 – 59.

50. Епифанов А. А. О проблемах приграничного экономического сотрудничества северо-восточных областей Украины / А. А. Епифанов // Вісник УАБС. – 2001. - № 2. – С. 3 – 8.

51. Епифанов А.О. Совет руководителей приграничных областей как одно из направлений в теории и пратике приграничного сотрудничества / А. О. Епифанов, Н. В. Минченко // Прикордонне співробітництво та його роль в інтеграційних процесах між Україною та Росією: зб. наук. пр. / [Національний банк України ; Українська академія банківської справи] – К. : Фенікс, 2001. – С. 27 – 32.

52. Європейська інтеграція: крок за кроком: посібник для журналістів / Віктор Замятін (ред.), Дмитро Корбут (уклад.). – К. : Фонд “Європа XXI”, 2001. – 216 с.

53. Єпіфанов А.О. Сумщина в системі транскордонних зв'язків регіонів / А. О. Єпіфанов, М. В. Мінченко, І. М. Боярко // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Транскордонне співробітництво, ринкова інфраструктура та фінансово-інвестиційна діяльність: зб. наук. пр. / НАН України, Інститут регіональних досліджень. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2002. – С. 29 – 36. – (випуск VI).

54. Жук М. В. Альтернативи регіонального розвитку в Україні в контексті інтеграції у світове господарство / М. В. Жук // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 12. – С.102 – 110.

55. Захаров С. Н. Эффективность внешнеэкономического комплекса: Методы обоснования и стимулирования / С. Н. Захаров – М. : Экономика, 1988. – 247 с.

56. Захарченко В. І. Трансформаційні процеси у промислових територіальних системах України : монографія / В. І. Захарченко. – Вінниця : Гіпаніс, 2004. – 547 с.
57. Зонова Т.В. От Европы государства к Европе регионов? / Т. В. Зонова // Полис. – 1999. – № 5. – С. 16 – 21.
58. Изард У. Методы регионального анализа: введение в науку о регионах / У. Изард – М. : Прогресс, 1996. – 659 с.
59. Кац И. Я. Анализ эффективности международного сотрудничества предприятий / И. Я. Кац, А. Н. Жеглов. – М. : Финансы и статистика, 1991. – 144с.
60. Клейнер Г. Эффективность мезоэкономических систем переходного периода / Г. Клейнер // Проблемы теории и практики управления.– 2002.- № 6.– С. 35 – 40.
61. Князев С. І. Сучасний стан та особливості регіоналізації бюджетної системи / С. І. Князев // Регіональна економіка. – 2006. – № 4. – С.66 – 72.
62. Козоріз М.А. Аналіз та оцінка інноваційності розвитку економіки регіонів / М. А. Козоріз, О. Б. Денис // Регіональна економіка. – 2006. – № 4. – С.29 – 41.
63. Копилюк О. І. Інвестиційна діяльність банків України на рівні регіонів / О. І. Копилюк // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – № 3. – С.79 – 83.
64. Коренева Н. А. Методичні підходи до побудови комплексної інтегральної оцінки інвестиційної привабливості на регіональному рівні / Н. А. Коренева // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 2. – С.106 – 112.
65. Косикова Л. Производственное сотрудничество России с Украиной: тенденции и противоречия / Л. Косикова // Российский экономический журнал. – 2002. – № 2. – С. 70 – 86.
66. Кравчук К. Інвестиційна ситуація в Сумській області / К. Кравчук // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: погляд у майбутнє: збірник тез і доповідей / Українська академія банківської справи Національного банку України. – Суми : УАБС НБУ, 2006. – С. 77 – 79.

67. Крищенко К.Є. Проблеми регіональної диференціації грошових доходів населення в регіонах та підвищення рівня життя / К. Є. Крищенко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – № 12. – С.141 – 152.
68. Курмаєв П. Ю. Регіональні аспекти іноземного інвестування / П. Ю. Курмаєв // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – № 12. – С.66 – 69.
69. Левра Н. Правові аспекти прикордонного співробітництва / Н. Левра // Будівництво нової Європи. Прикордонне співробітництво у Центральній Європі. / За ред. В. Гудака. – Ужгород: Закарпаття, 1997. – С. 47 – 83.
70. Лендел М. Інституційні механізми реалізації регіональної політики в країнах Центрально-Східної Європи / М. Лендел // Регіональна політика в країнах Європи. Уроки для України / За ред. Максименка С. – К. : “Логос”, 2000. – С. 62 – 98.
71. Лендел М. Спеціальні інститути розвитку територій: Європейський досвід / М. Лендел // Інститути та інструменти розвитку територій. На шляху до Європейських принципів / За ред. С. Максименка. – Київ : Центр Ін-ту Схід-Захід, 2001. – С. 67 – 149.
72. Либман А. Корпоративная модель региональной экономической интеграции / А. Либман, Б. Хейфец // Мировая экономика и международные отношения. – 2007. – № 3. – С.15 – 23.
73. Луцишин Н. П. Соціально-економічний розвиток транскордонного регіону (на прикладі Єврорегіону “Буг”): дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.10.01 – розміщення продуктивних сил і регіональна економіка / Н. П. Луцишин ; Волинський державний ун-т ім. Лесі Українки. – Львів : 1998. – 214 с.
74. Луцишин Н. П. Стратегія розвитку єврорегіону “Буг” / Н. П. Луцишин, П. В. Луцишин // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Транскордонне співробітництво, ринкова інфраструктура та фінансово-інвестиційна діяльність : зб. наук. пр. / НАН України ; Інститут регіональних

досліджень. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2002. – .
– С.49 – 62. – (випуск VI).

75. Макогон Ю. В. Умови формування міжрегіонального та транскордонного співробітництва на сході України / Ю. В. Макогон, В. І. Ляшенко // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Транскордонне співробітництво, ринкова інфраструктура та фінансово-інвестиційна діяльність: зб. наук. пр. / НАН України ; Інститут регіональних досліджень. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2002. – Випуск 6. – С.37 – 48.

76. Макро- і мікроекономічні складові розвитку : монографія / В. С. Стельмах, А. О. Єпіфанов, І. В. Сало [та ін.]. – Суми : ВТД "Університетська книга", 2006. – 505 с.

77. Максилічук М. В. Особливості соціально-економічного розвитку прикордонних територій (на прикладі Львівсько-Жешувського транскордонного регіону): дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.10.01 – розміщення продуктивних сил і регіональна економіка / М. В. Максилічук; Інститут регіональних досліджень НАН України. – Львів : 1998. – 207 с.

78. Матеріали сесії Конгресу Місцевих і регіональних Влад Європи (Страстбург, 3-5 червня, 1997 р.) Рек. 29-58. – 30 с.

79. Международное сотрудничество: евроинтеграция и евроатлантическая интеграция: учебное пособие / В. И. Дубницкий, В. Ю. Королев, В. Ю. Паршакова. – Донецк : [б.и], 2007. – 436 с.

80. Мезенцев К.В. Прогноз регіонального розвитку України з використанням синергетичного підходу / К. В. Мезенцев // Вісник Київського ун-ту. – 2006. – Вип. 52. – С. 39-43. – (Серія «Географія»).

81. Механизмы финансирования программ регионального развития / В. Н. Бурков, А. Ю. Заложнев, С. В. Леонтьев [и др.]. – М. : ИПУ РАН, 2002. – 55 с.

82. Мингалева Ж. Кластеры и формирование структуры региона / Ж. Мингалева, С. Ткачева // Мировая экономика и международные отношения.– 2000.– № 5.– С.97–102.

83. Мишальченко Ю. В. Субрегиональные интеграционные объединения и приграничное экономическое и правовое сотрудничество государств СНГ / Ю. В. Мишальченко // Прикордонне співробітництво та його роль в інтеграційних процесах між Україною та Росією: зб. наук. пр. / [Національний банк України ; Українська академія банківської справи]. – К. : Фенікс, 2001. – С. 68–72.
84. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво : монографія / Н. Мікула – Львів : ІРД НАН України, 2004. – 395 с.
85. Мінченко М. В. Деякі аспекти організації інноваційного розвитку прикордонних територій / М. В. Мінченко, І. М. Боярко // Социально-экономические аспекты промышленной политики: теоретические аспекты регионального развития и модели инновационного развития территорий: сб. науч. тр. / НАН Украины, Институт экономики промышленности. – Донецк : Ин-т экономики промышленности НАН Украины., 2002. – Т. 1. : Современные проблемы социально-экономического развития регионов Украины. – С. 395 – 400.
86. Мінченко М. В. Напрямки розвитку прикордонного співробітництва / М. В. Мінченко, О. М. Дутченко, І. М. Боярко // Вісник Сумського національного аграрного університету. – 2004. – № 3 – 4. – С.68 – 76. – (Серія “Економіка та менеджмент”).
87. Мінченко М. В. Регіональна інвестиційна політика в умовах економічного зростання в Україні / М. В. Мінченко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. пр. / Українська академія банківської справи Національного банку України. – Суми : УАБС НБУ, 2006. – Т. 15. – 336 с.
88. Мінченко М. В. Формування комплексної інтегральної оцінки фінансово-економічного розвитку регіону / М. В. Мінченко, І. М. Волик, І. М. Боярко // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 6. – С. 76 – 85.

89. Модели и методы оптимизации региональных программ развития / [Андронникова Н. Г. , Баркалов С. А. , Бурков В. Н. , Котенко А. М.]. – М. : ИПУ РАН, 2001. – 60 с.
90. Монастырный Е. А. Методологическое обеспечение процессов формирования региональной инновационной системы / Е. А. Монастырный // Инновации. – 2006. – № 8. – С.98 – 102.
91. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів України за 2006 рік / Містерство економіки та з питань європейської інтеграції України; [Науково-дослідний економічний інститут Мінекономіки та з питань європейської інтеграції України]. – К. : Науково-дослідний економічний інститут Мінекономіки та з питань європейської інтеграції України, 2007. – 252 с.
92. На шляху до Європи. Український досвід єврорегіонів: / Є. Кіш, О. Вишняков, Л. Лендъел [та ін.]; за ред. С.Максименка, І. Студеннікова. – К. : Логос, 2000. – 224 с.
93. Національні економіки в глобальному конкурентному середовищі / Ю. Пахомов, Д. Лук'яненко, Б. Губський. – К. : Україна, 1997. – 237 с.
94. Николаев А. Инновационное развитие и инновационная культура / А. Николаев // Проблемы теории и практики управления. – 2001. – № 5. – С. 57 – 63.
95. Новицький В. Промисловість: формувати інноваційну модель розвитку / В. Новицький // Урядовий кур'єр. – 2003. – № 112. – С. 5.
96. О финансово-промышленных группах: закон Российской Федерации от 27 октября 1995 г. / Государственная Дума Российской Федерации. – М. : Ось – 89, 1998.– 32 с.
97. Оголева Л.Н. Инновационная составляющая экономического роста / Л. Н. Оголева – М. : Финансовая академия при Правительстве Российской Федерации, 1996. – 291 с.
98. Одотюк І. В. Необхідність формування системи технологічних пріоритетів інноваційного розвитку промисловості України / І. В. Одотюк // Проблеми науки. – 2002. – № 4. – С. 25 – 28.

99. Онікієнко В.В. Інноваційна парадигма соціально-економічного розвитку України / Онікієнко В. В., Ємельяненко Л. М., Терон І. В.; за ред. В. В. Онікієнка. – К. : РВПС України НАН України, 2006. – 480 с.
100. Оптимизационные модели распределения инвестиций на предприятия по видам деятельности / С. А. Баркалов, О. Н. Бакунец, И. В. Гуреева [и др.]. – М. : ИПУ РАН, 2002. – 68 с.
101. Основные подходы к оценке инновационной активности развитых стран мира [Руководство OSLO, ч. 1.] // Проблемы науки. –1998. – № 6 – С. 49.
102. Основы инновационного менеджмента: Теория и практика / Под ред. Завалина П. Н., Казанцева А. К., Миндели Л. Э. – М. : ОАО “НПО”Издательство “Экономика”, 2000. – 475 с.
103. Палеха Ю. М. Перспективи формування транскордонного регіону Україна – Польща / Ю. М. Палеха, Г. П. Підгрушний // Єврорегіон Буг: проблеми і перспективи транскордонного співробітництва / За ред. Б. П. Климчука, П. В. Луцишина . – Луцьк: Волинська облдержадміністрація, 1996. – С. 16 – 21.
104. Панухник О.В. Регіональні властивості економіки України: їх системне дослідження як передумова виявлення ефективності внутрішніх резервів / О. В. Панухник // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – № 2. – С.116 – 121.
105. Панфилова Т. Инновационные процессы в Украине в контексте вступления в ВТО / Т. Панфилова // Інвестиції: Практика і досвід.– 2002. – № 7.– С. 21–23.
106. Петренко З. Прикордонне співробітництво в контексті євроінтеграційного курсу України: дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук : спец. 08.05.01 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / З. Петренко; Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України. – Київ, 2001. – 198 с.
107. Петренко З. Прикордонні регіони як нова форма міжнародної інтеграції / З. Петренко // Економіка України. – 1999. - № 12. – С. 66 – 72.

108. Пила В. Про перспективи спеціальних економічних зон і територій пріоритетного розвитку в Україні / В. Пила, О. Чмир // Економіка України. – 2002. – № 4. – С.11 – 17.
109. Пила В., Чмир О. Спеціальні (вільні) економічні зони в Україні / В. Пила, О. Чмир. –Київ : Київський державний торговельно-економічний університет, 1998.–156 с.
110. Пістун М. Д. Регіональна політика України: суспільно-географічний аспект : монографія / М. Д. Пістун , К. В. Мезенцев, В. О. Тьорло ; Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченко. – К. : ВПЦ „Київський ун-тет”, 2004. – 130 с.
111. Побурко Я.О. Інтегральні оцінювання результатів соціально-економічної діяльності регіону: методологічний підхід / Я. О. Побурко, Я. Я. Пушак // Регіональна економіка. – 2006. – № 3. – С.66 – 74.
112. Подоляка О. І. Напрями трансформації економіко-організаційного механізму регіонального управління в Україні під впливом новітніх тенденцій інформаційно-технологічного розвитку / О. І. Подоляка // Математичні моделі та інформаційні технології в сучасній економіці: монографія / Рід ред. д.е.н., проф. О. А. Єпіфанова. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – 246 с.
113. Поліщук Л. С. Комунітарна регіональна економічна політика в Європейському Союзі: автореф. дис. канд. екон. наук : спец. 08.05.01 «Світова економіка і міжнародні економічні відносини» / Л. С. Поліщук, Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2001. – 21 с.
114. Положення про порядок проведення конкурсного відбору проектів (програм) транскордонного співробітництва, які можуть бути включені до державної програми розвитку транскордонного співробітництв [Електронний документ] : постанова КМУ від 11.05.2005 р. № 339. – Режим доступа : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=339-2005-%EF>.
115. Полякова Ю.В. Перспективи участі регіонів України у формуванні національної інноваційної системи в умовах глобалізації / Ю. В. Полякова, І. Г. Бабець // Регіональна економіка. – 2006. – № 3. – С.96 – 103.

116. Портер М. Є. Конкуренция / М. Є. Портер. – М. : Вильямс, 2001. – 495 с.
117. Порядок підготовки проектів (програм) транскордонного співробітництва, які можуть бути включені до державної програми розвитку транскордонного співробітництва [Електронний документ] : наказ Міністерства економіки України від 03.06.2005 р. № 158. – Режим доступа : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0667-05>.
118. Приймак В. Міграційна привабливість регіонів України / В. Приймак, О. Голубник, Н. Шинкар // Україна: аспекти праці. – 2007. – № 1. – С.19 –25.
119. Приоритеты управления региональным развитием. / В. Я Афанасьев, И. К. Быстряков, В. И. Видяпин [и др.]; В. Ф. Уколов. – М. : 2001. – 256 с.
120. Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році // Економіст. – 2006. – № 2. – С. 25 – 76.
121. Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон [Електронний ресурс] : закон України від 13.10.92 № 2674-ХІІ [станом на 19.01.2006 р.]. – Режим доступа : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2673-12>.
122. Про затвердження Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2007-2010 роки [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2006 р. № 1819. – Режим доступа : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1819-2006-%EF>.
123. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 21.07.2006 № 1001 [станом на 16.05.2007 р.]. Режим доступа : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1001-2006-%EF>.
124. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу : указ Президента України від 11.06.1998 р. № 615/98
125. Про інноваційну діяльність [Електронний ресурс] : закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV [станом на 25.03.2005 р.]. Режим доступа : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=40-15>.

126. Про Концепцію науково-технологічного та інноваційного розвитку України [Електронний ресурс] : постанова Верховної Ради України від 13.07.99 р. № 916-XIV. Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=916-14>
127. Про місцеве самоврядування в Україні [Електронний ресурс] : закон України від 21 травня 1997 року № 280/97 [станом на 15.10.2008 р.]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=280%2F97-%E2%F0>.
128. Про окремі питання створення промислово-фінансових груп [Електронний ресурс] : указ Президента України від 4 липня 1998 р №754 / 98 [не вступив в дію згідно з Постановою ВР № 87 – XIV від 08.09.98 р.]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=754%2F98>.
129. Про основи державної політики в сфері науки і науково-технічної діяльності [Електронний ресурс] : закон України від 01.12.1998 № 284-XIV. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=284-14>.
130. Про промислово-фінансові групи в Україні [Електронний ресурс]: закон України від 21.11.95 №437/95-ВР [станом на 06.01.2004 р.]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=437%2F95-%E2%F0>.
131. Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування [Електронний ресурс] : закон України від 15.07.1997р. № 452/97-ВР. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=452%2F97-%E2%F0>
132. Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків [Електронний ресурс] : закон України від 16.07.99 №991-XIV [станом на 01.02.2006 р.]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=991-14>.
133. Про стимулювання розвитку регіонів [Електронний ресурс] : закон України від 08.09.2005 р. № 2850-IV [станом на 01.01.2006 р.]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2850-15>.

134. Про транскордонне співробітництво [Електронний ресурс] : закон України від 24.06.2004 р. №1861-IV. – Режим доступа : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1861-15>.
135. Про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями : європейська рамкова конвенція [міжнародний документ від 21.05.1980 р. ; приєднання на підставі Постанови ВРУ від 14.07.1993] // Офіційний вісник України. – 2006. – № 9. – стор. 200. – стаття 585. – (від 15.03.2006).
136. Проблеми розвитку інтеграційних процесів у прикордонних регіонах / Є. Сич, В. Савченко, О. Сумін [та ін.] // Економіка України. – 1998. – № 10. – С. 33 – 41.
137. Проблемы развития приграничных экономических отношений СССР с европейскими странами – членами СЭВ.: препр. / Ин-т социал. и эк. проблем заруб. стран АН Украины. – К. : ИСЭПЗС, 1988. – 55 с.
138. Прогноз розвитку і розміщення продуктивних сил Донецької області до 2015 року / НАН України; РВПС України НАН України. – К. : РВПС України НАН України, 2005. – 392 с.
139. Прогноз розвитку і розміщення продуктивних сил Луганської області до 2015 року / НАН України; РВПС України НАН України. – К. : РВПС України НАН України, 2005. – 335 с.
140. Прогноз розвитку і розміщення продуктивних сил Сумської області до 2015 року / НАН України; РВПС України НАН України. – К. : РВПС України НАН України, 2005. – 319 с.
141. Прогноз розвитку і розміщення продуктивних сил України до 2015 року / НАН України; РВПС України НАН України. – К. : Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, 2004. – 390 с.
142. Прогноз розвитку і розміщення продуктивних сил Харківської області до 2015 року / НАН України; РВПС України НАН України. – К. : РВПС України НАН України, 2005. – 330 с.

143. Раевский С. В. Финансовый механизм управления социально-экономическим развитием субъекта Российской Федерации (на примере Хабаровского края) / С. В. Раевский. – Хабаровск : ДВАГС, 2001. – 85 с.
144. Рахимов Т. Экспресс-методика оценки инвестиционного климата на региональном уровне / Т. Рахимов // Проблемы теории и практики управления. – 2007. – № 4. – С.100 – 108.
145. Регіональна політика: методологія, методика, практика / НАН України; Інститут регіональних досліджень; [відп. ред. акад. НАН України М. І. Долішній]. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2001. – 700 с.
146. Регіони України 2005: статистичний збірник. В 2-х частинах. – Державний комітет статистики України, 2005. – 1120 с.
147. Рибчак В. І. Регіональні аспекти фінансового забезпечення розвитку малого підприємництва в Україні / В. І. Рибчак // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – № 1. – С.137 – 140.
148. Слава С. Місцевий економічний розвиток: сучасні концепції та методи / С. Слава, Г. Грін. – Ужгород ; Мадісон : «Мистецька лінія», 2000. – 236 с.
149. Соколов В. Как измерить открытость национального хозяйства? / В. Соколов, Ю. Шишков // Мировая экономика и международные отношения. – 1990. - № 3. – С. 79 – 87.
150. Соколов Э. Еврорегионы - одна из форм приграничного сотрудничества / Э. Соколов // Соціально-економічні дослідження в перехідний період / НАН України, Інститут регіональних досліджень. – Львів : Ін-т регіональних досліджень НАН України, 1996. – С. 124 – 134. – (Випуск 5).
151. Соловьев В. П. Пути повышения эффективности инновационного партнерства Украины со странами Европейского сообщества / В. П. Соловьев, А. И. Войтович // Проблемы науки. – 2002. – № 3. – С. 16 – 21.
152. Социально-экономическая география [Текст] / К. Иваничка; под ред. Э. Б. Алаева, С. А. Тархова, Г. В. Иоффе ; пер. со словац. Е. Л. Грибановой. - М. : [Прогресс], 1987. - 392 с.

153. Соціальний розвиток України: сучасні трансформації та перспективи / За заг. ред. чл.-кор. НАН України Б. М.Данилишина. – 2-ге вид. доповн. і переробл. – Черкаси : Брама-Україна, 2006. – 620 с.
154. Соціально-економічне районування України / М. І. Долішній, М. М. Паламарчук, О. М. Паламарчук та ін. ; НАН України, Інститут регіональних досліджень – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 1997. – 50 с.
155. Спільна стратегія Європейського Союзу щодо України – нові перспективи співробітництва // Політика і час. – 2000. – №3-4. – С. 40 – 52.
156. Спільна стратегія Європейського Союзу щодо України [Електронний ресурс] : [схвалена Європейською Радою 11. 12. 1999 р.]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_492.
157. Сторонянська І. З. Оцінка асиметрії соціально-економічного розвитку регіонів України та обґрунтування пріоритетів державної регіональної політики / І. З. Сторонянська // Регіональна економіка. – 2006. – № 4. – С.101 – 111.
158. Сторонянська І. З. Теоретико-методологічні аспекти мезорегіональної інтеграції прикордонного регіону / І. З. Сторонянська // Социально-экономические аспекты промышленной политики: теоретические аспекты регионального развития и модели инновационного развития территорий: сб. науч. тр. / [Редкол.: А.И. Амоша (отв. ред.) и др.] ; НАН Украины ; Институт экономики промышленности. – Донецк : Ин-т экономики пром-ти НАН Украины, 2002. – Т.1. : Современные проблемы социально-экономического развития регионов Украины. – С. 57 – 62.
159. Стратегічні напрями та перспективи розвитку продуктивних сил України / НАН України ; РВПС України. – К.: РВПС України НАН України, 2004. – 190 с.
160. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки): Шляхом європейської інтеграції / Національний інститут стратегічних досліджень, Інститут економічного прогнозування НАН України, Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України. – К. : Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України, 2004. – 416 с.

161. Стратегія соціально-економічного розвитку Сумської області на період до 2015 року / Наук. кер. Данилишин Б. М. – Суми : Сумська обласна державна адміністрація, 2004. – 230 с.
162. Студенніков І. Міжрегіональне співробітництво як чинник процесу європейської інтеграції та інструмент регіонального розвитку / І. Студенніков // Регіональна політика в країнах Європи. Уроки для України / За ред. Максименка С., Київський центр Інституту Схід-Захід. — Київ : «Логос», 2000. – С. 98 – 137.
163. Студенніков І. Транскордонне співробітництво та його місце в регіональному розвитку / І. Студенніков // Регіональна політика в країнах Європи. Уроки для України / За ред. Максименка С., Київський центр Інституту Схід-Захід. – Київ : «Логос», 2000. – С. 138 – 170.
164. СЭЗ: в мире и в Украине // Діловий вісник. – 2000. – №3. – С.28 – 30.
165. Тейлор С. Региональное экономическое развитие на базе программно-целевого подхода: опыт Западной Европы / С. Тейлор // Регион: экономика и социология. – 2000. – № 1. – С. 3 – 37.
166. Территориальные системы: проблемы трансформации, перспективы развития / В. Н. Василенко , В. И. Дубницкий, О. А. Кратт и др. / Под. ред. В. Н. Василенко. – Донецк : ИЗПИ НАН Украины ; ООО «Юго-Восток, Лтд.», 2003. – 306 с.
167. Тищенко О. П. Державне регулювання регіонального розвитку: нормативно-правові аспекти / О. П. Тищенко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – № 9. – С.114 – 120.
168. Тищенко О. П. Методологічні основи формування та реалізації сучасної стратегії регіонального розвитку України / О. П. Тищенко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – № 12. – С.122 – 127.
169. Ткаченко Т. П. Регіональне підприємництво / Т. П. Ткаченко // Регіональна економіка. – 2006. – № 4. – С.243 – 250.

170. Точилін В. О. Моделі стратегічного планування: світовий досвід та практика впровадження / В. О. Точилін, І. С. Вербицький // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 1. – С.109 – 117.
171. Угода між Урядом Російської Федерації та Урядом України про співробітництво прикордонних областей Російської Федерації та України [Електронний ресурс] : від 27.01.1995 № 643-702 [(затверджено Постановою КМУ №311 (311-95-п) від 28.04.95 ; станом на 30.10.1997 р.)]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=643_702.
172. Угода між Урядом України та Урядом Російської Федерації про науково-технічне співробітництво [Електронний ресурс] : від 27.08.1996 р. №643-007 [ратифіковано Законом №41/98-ВР від 16.01.98]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=643_007.
173. Угода між Урядом України та Урядом Російської Федерації про основні принципи створення українсько-російських фінансово-промислових груп [Електронний ресурс] : від 26.07.1995 р. №643-141. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=643_141.
174. Угода про партнерство і співробітництво між європейськими співтовариствами, їх державами-членами і Україною // Політика і час. – 2000. – №3-4. – С. 15-29.
175. Угода про принципи економічного, науково-технічного та культурного співробітництва прикордонних областей Російської Федерації та України [Електронний ресурс] : від 28.06.1993 р. №643-146. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=643_146.
176. Уманців Б. Б. Проблеми дефініції поняття “єврорегіон” / Б. Б. Уманців // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Транскордонне співробітництво, ринкова інфраструктура та фінансово-інвестиційна діяльність: зб. наук. пр. / НАН України, Інститут регіональних досліджень. – Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2002. – С.128–139.–(випуск VI).

177. Формы и методы реализации компромиссов взаимодействия экономических субъектов в регионе / Г. А. Унтура, А. В. Евсеенко, В. С. Зверев [и др.] – Новосибирск : Изд-во ИЭиОПП СО РАН, 2001. – 56 с.
178. Фролов С. М. Фінансовий вплив зовнішньоекономічної діяльності на екологічну безпеку прикордонних регіонів Сумської області / С. М. Фролов // Вісник Української академії банківської справи. – 2006. – № 2. – С.125 – 129.
179. Хаустов В. Інноваційні процеси в Україні: реалії і перспективи розвитку / В. Хаустов, Т. Панфілова // Економіст. – 2002. – №3. – С. 54 – 60.
180. Хоменко Я.В. Сучасні підходи у регіональній діагностиці / Я. В. Хоменко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – № 9. – С.108 – 114.
181. Хомра О. У. Проблеми розвитку західного прикордоння України в контексті розширення Європейського Союзу [Електронний ресурс] / О. У. Хомра // Стратегічна панорама. – 2004. – №2. – Режим доступу до журн. : http://www.niisp.gov.ua/vydanna/panorama/issue.php?s=nazh1&issue=2004_2.
182. Хомра О.У. Специфіка відтворення сільського населення прикордонних з Польщею районів України як передумова інтенсифікації взаємозв'язків України і Польщі / О. У. Хомра // Проблеми співробітництва прикордонних територій України і Польщі. – Київ ; Варшава, 1993. – С.169 – 179.
183. Шелюбская Н. Новые направления инновационной политики ЕС / Н. Шелюбська // Проблемы теории и практики управления. – 2003. – № 4. – С. 35 – 40.
184. Шеховцев А. СЭЗ: мировой опыт и перспективы в России / А. Шеховцев, М. Шестаков [и др.] // Вопросы экономики. – 2000. – № 10. – С.104 – 118.
185. Шовкун І. А. Деякі аспекти вітчизняної моделі інноваційного розвитку економіки / І. А. Шовкун // Проблеми науки. – 2002. – № 9. – С. 8 – 17.
186. Шумпетер И. Теория экономического развития / И. Шумпетер -М. : Прогресс, 1982.– 356с.
187. Экономические аспекты региональной политики в странах Западной Европы: сборник обзоров / В. Былов, Н. Макашев. – М. : РАН ИНИОН, 1996. – 132 с.

188. Яцків Я. С. Співпраця України з державами СНД у сфері науки і технологій. Прогноз експортоспроможності національного товару на ринку / Я. С. Яцків, О. Т. Богорош // Стратегічна панорама. – 2000. – №1 – 2. – С. 10 – 14.
189. Audretson D., Feidman M. Innovative Clusters and the Industry Life Cycle // Discussion paper. Center for Economic Policy Research. – 1995. – №1161. – P.12-18.
190. Hansen N. (1977) Border Regions: a critique of spetal theory a European case study. In (1990) Annals of Regional Science.
191. House J.W. (1980) The frontier zone. A conceptual problem for policy markets. In International Regional Science Review.
192. Innovation Policy: updating the Union’s approach in the context of the Lisbon strategy. Communication from the Commission to the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Brussels. – 11.03.2003.
193. Kamann, D.J. 1991 The Distribution of Dominance in Networks and its Spatial Implications In: Regions Reconsidered Economic Networks. Innovation, and Local Development in Industrialized Countries, Mansell Publishing Ltd., pp. 35-58.
194. Marchetti C. Society as a Learning System: Discovery Invention and Innovation Cycles revisited // Technological Forecasting and Social Change. 1980. V. 18. №1.
195. Nakicenovic N. Technological Substitution and Long Waves in the USA // The Long wave Debate. Berlin, 1987b.
196. Perkmann M. 1999 Building Governance Institutions Across European Borders In: Regional Studies, Vol. 33, Issue 7, pp. 657-667.
197. Ratti R., Reichman S. (eds.) (1993) Theory and Strategy of Border Areas Development. IRE, Bellinzona.
198. Scott J. 1999 Comprehending Transboundary Regionalism: Developing an Analytical Domain for Comparative Research RSA International Conference 1999 “Regional Potentials in an Integrating Europe”, 27p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Прикордонні території України*

Області**	Країни, з якими межують	Площа території		Кількість населення		Щільність заселення території, осіб на км ²	Частка міського населен- ня, %
		км ²	у % до площі країни	тис. осіб	у % до населен- ня країни		
Україна	х	603,7	100,0	47813,0	100,0	79	67,5
У тому числі за групами прикордонних областей:							
Східні прикордонні, у тому числі:	Росія	108,4	18,0	11 384,9	23,8	105	80,1
Донецька		26,5	4,4	4747,6	9,9	179	90,2
Луганська		26,7	4,4	2490	5,2	93	86,2
Сумська		23,8	3,9	1270	2,7	53	65,3
Харківська		31,4	5,2	2877,3	6,0	92	78,8
Північні прикордонні, у тому числі	Білорусь, Росія	81,9	13,6	3749,1	7,8	46	54,1
Житомирська		29,9	5,0	1366,9	2,9	46	56,2
Рівненська		20,1	3,3	1166,2	2,4	58	46,9
Чернігівська		31,9	5,3	1216	2,5	38	59,2
Західні прикордонні, у тому числі	Румунія, Молдова, Угорщина, Польща, Словаччина	76,8	12,7	7226,1	15,1	94	46,0
Волинська		20,2	3,3	1051,7	2,2	52	50,2
Івано- Франківська		13,9	2,3	1400,7	2,9	101	42,2
Закарпатська		12,8	2,1	1252,5	2,6	98	37,0
Львівська		21,8	3,6	2604,7	5,4	119	59,7
Чернівецька		8,1	1,3	916,5	1,9	113	40,8
Південні приморські, у тому числі:	Росія, Туреччина, Болгарія, Румунія	112,5	18,6	6852,5	14,3	242	63,9
АР Крим		26,1	4,3	2011,8	4,2	77	62,8
Миколаївська		24,6	4,1	1246	2,6	51	66,6
Одеська		33,3	5,5	2439,1	5,1	73	65,9
Херсонська		28,5	4,7	1155,6	2,4	61	60,3

* Розраховано за даними Державного комітету статистики України

** Згруповано за географічним розташуванням

Додаток Б

**ВРП у розрахунку на одну особу з врахуванням прикордонного
співробітництва***

	ВВП в розрахунку на одну особу, дол. США	Відсоток від середнього по країні	Відсоток від середнього по ЄС-15	Відсоток від середнього по ЄС-25	Питома вага регіону за населенням, %
Україна	3 454,0	100,0	15,5	17,9	100,0
Східні прикордонні					
Донецька	4 236,0	122,6	19,0	22,0	10,0
Луганська	3 129,0	90,6	14,1	16,2	5,3
Сумська	3 114,0	90,2	14,0	16,1	2,7
Харківська	3 619,0	104,8	16,3	18,8	6,0
Разом	3 524,5	102,1	15,9	18,3	24,0
Північні прикордонні					
Житомирська	2 601,0	75,3	11,7	13,5	2,9
Рівненська	2 774,0	80,3	12,5	14,4	2,4
Чернігівська	3 063,0	88,7	13,8	15,9	2,6
Разом	2 812,7	81,4	12,7	14,6	7,9
Західні прикордонні					
Волинська	2 352,0	68,1	10,6	12,2	2,1
Івано-Франківська	2 628,0	76,1	11,8	13,6	2,9
Закарпатська	2 019,0	58,5	9,1	10,5	2,6
Львівська	2 590,0	75,0	11,6	13,4	5,5
Чернівецька	1 896,0	54,9	8,5	9,8	1,9
Разом	2 297,0	66,5	10,3	11,9	15,0
Південні приморські					
АР Крим	2 616,0	75,7	11,8	13,6	4,3
Миколаївська	3 069,0	88,9	13,8	15,9	2,6
Одеська	3 546,0	102,7	15,9	18,4	5,1
Херсонська	2 502,0	72,4	11,3	13,0	2,5
Разом	2 933,3	84,9	13,2	15,2	14,5

* Розраховано за даними [146]

Додаток В

Таблиця В. 1

Структура промислового виробництва східних прикордонних регіонів *

%

Регіони	Добувна промисловість	З неї		Обробна промисловість	З неї									Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води
		Видобування енергетичних матеріалів	Видобування неенергетичних матеріалів		Харчова промисловість та перероблення сільгоспродуктів	Легка промисловість	Виробництво деревини та виробів з неї	Целюлозно-паперова промисловість, видавнича справа	Виробництво коксу, продуктів нафтопереробки та ядерного палива	Хімічна та нафтохімічна промисловість	Виробництво інших неметалевих мінеральних виробів (будматеріалів, скловиробів)	Металургія та оброблення металу	Машинобудування	
Донецька область	11,9	9,9	2,0	79,2	6,1	0,2	-	0,2	8,1	3,4	1,9	45,7	13,0	8,9
Луганська область	18,1	18,0	0,1	75,5	5,2	0,4	-	1,7	29,2	10,7	1,5	19,5	5,7	6,4
Сумська область	23,5	23,4	0,1	70,3	24,7	1,7	0,5	0,2	0,3	8,1	1,5	1,7	31,3	6,2
Харківська область	5,4	5,1	0,3	78,1	32,5	0,7	0,3	2,4	0,6	6,7	4,2	1,2	26,5	16,5
В середньому за групою	14,7	14,1	0,6	75,8	17,1	0,8	0,2	1,1	9,6	7,2	2,3	17,0	19,1	9,5%
В середньому по Україні	9,9	6,2	3,7	77,8	17,4	1,1	0,7	1,9	7,7	6,6	3,0	24,4	13,6	12,3

* За даними [146]

Таблиця В.2

Коефіцієнти галузевої спеціалізації регіонів східного прикордоння України *

Одн.

Регіони	Добувна промисловість	З неї		Обробна промисловість	З неї									Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води
		Видобування енергетичних матеріалів	Видобування неенергетичних матеріалів		Харчова промисловість та перероблення сільгоспродуктів	Легка промисловість	Виробництво деревини та виробів з неї	Целюлозно-паперова промисловість, видавнича справа	Виробництво коксу, продуктів нафтопереробки та ядерного палива	Хімічна та нафтохімічна промисловість	Виробництво інших неметалевих мінеральних виробів (будматеріалів, скловиробів)	Металургія та оброблення металу	Машинобудування	
Донецька область	1,2	1,6	0,5	1,0	0,4	0,2	0,0	0,1	1,1	0,5	0,6	1,9	1,0	0,7
Луганська область	1,8	2,9	0,0	1,0	0,3	0,4	0,0	0,9	3,8	1,6	0,5	0,8	0,4	0,5
Сумська область	2,4	3,8	0,0	0,9	1,4	1,5	0,7	0,1	0,0	1,2	0,5	0,1	2,3	0,5
Харківська область	0,5	0,8	0,1	1,0	1,9	0,6	0,4	1,3	0,1	1,0	1,4	0,0	1,9	1,3
В середньому за групою	1,5	2,3	0,2	1,0	1,0	0,7	0,3	0,6	1,2	1,1	0,8	0,7	1,4	0,8

* Власні розрахунки

Таблиця В. 3

**Виробництво продукції в розрахунку на одну особу у східних прикордонних регіонах
за галузями промислового виробництва***

Регіони	Добувна промисловість	З неї		Обробна промисловість	З неї									Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води
		Видобування енергетичних матеріалів	Видобування неенергетичних матеріалів		Харчова промисловість та перероблення сільгоспродуктів	Легка промисловість	Виробництво деревини та виробів з неї	Целюлозно-паперова промисловість, видавнича справа	Виробництво коксуючих продуктів, нафтопереробки та ядерного палива	Хімічна та нафтохімічна промисловість	Виробництво інших неметалевих мінеральних виробів	Металургія та оброблення металу	Машинобудування	
Донецька область	1384,3	1151,6	232,6	9212,9	709,6	23,3	0,0	23,3	942,2	395,5	221,0	5316,0	1512,2	1035,3
Луганська область	1436,0	1428,1	7,9	5990,0	412,6	31,7	0,0	134,9	2316,7	848,9	119,0	1547,1	452,2	507,8
Сумська область	941,8	937,7	4,0	2817,2	989,8	68,1	20,0	8,0	12,0	324,6	60,1	68,1	1254,3	248,5
Харківська область	254,9	240,7	14,2	3686,1	1533,9	33,0	14,2	113,3	28,3	316,2	198,2	56,6	1250,7	778,7
В середньому за групою	1060,3	957,5	102,8	6396,9	884,7	32,6	5,8	68,7	907,3	466,5	175,0	2576,4	1185,8	767,4
В середньому по Україні	539,5	337,8	201,6	4239,4	948,2	59,9	38,1	103,5	419,6	359,6	163,5	1329,6	741,1	670,2

* За даними [146]

Таблиця В. 4

Коефіцієнти виробництва продукції в розрахунку на одну особу*

Одн.

Регіони	Добувна промисловість	З неї		Обробна промисловість	З неї									Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води
		Видобування енергетичних матеріалів	Видобування неенергетичних матеріалів		Харчова промисловість та перероблення сільгоспродуктів	Легка промисловість	Виробництво деревини та виробів з неї	Целюлозно-паперова промисловість, видавнича справа	Виробництво коксу, продуктів нафтопереробки та ядерного палива	Хімічна та нафтохімічна промисловість	Виробництво інших неметалевих мінеральних виробів	Металургія та оброблення металу	Машинобудування	
Донецька область	2,6	3,4	1,2	2,2	0,7	0,4	0,0	0,2	2,2	1,1	1,4	4,0	2,0	1,5
Луганська область	2,7	4,2	0,0	1,4	0,4	0,5	0,0	1,3	5,5	2,4	0,7	1,2	0,6	0,8
Сумська область	1,7	2,8	0,0	0,7	1,0	1,1	0,5	0,1	0,0	0,9	0,4	0,1	1,7	0,4
Харківська область	0,5	0,7	0,1	0,9	1,6	0,6	0,4	1,1	0,1	0,9	1,2	0,0	1,7	1,2
В середньому за групою	1,9	2,8	0,3	1,3	1,0	0,7	0,2	0,7	2,0	1,3	0,9	1,3	1,5	1,0

* Власні розрахунки

Додаток Д

Коефіцієнти питомої експортної активності регіонів України, %*

Групи прикордонних регіонів	Питома вага регіону				Коефіцієнт питомої експортної активності
	В експорті держави	За площею території	За кількістю населення	У ВДВ країни	
Східні прикордонні регіони (в середньому) В тому числі:	7,8	4,5	5,9	6,1	0,3233
Донецька обл.	21,5	4,4	9,9	12,4	1,4351
Луганська обл.	5,9	4,4	5,2	4,2	0,2036
Сумська обл.	1,5	3,9	2,6	2,1	0,0323
Харківська обл.	2,4	5,2	6,0	5,8	0,1020
Північні прикордонні регіони (в середньому) В тому числі:	0,8	4,5	2,6	1,8	0,0185
Житомирська обл.	0,9	5,0	2,9	1,7	0,0216
Рівненська обл.	0,7	3,3	2,4	1,7	0,0130
Чернігівська обл.	0,9	5,3	2,5	1,9	0,0218
Західні прикордонні регіони (в середньому) В тому числі:	1,6	2,5	3,0	2,1	0,0306
Волинська обл.	0,9	3,3	2,2	1,5	0,0158
Івано-Франківська обл.	2,9	2,3	2,9	2,2	0,0537
Закарпатська обл.	1,8	2,1	2,6	1,6	0,0284
Львівська обл.	2,1	3,6	5,5	4,2	0,0698
Чернівецька обл.	0,3	1,3	1,9	1,0	0,0032
Південні приморські регіони (в середньому) В тому числі:	2,2	4,7	3,6	3,1	0,0627
АР Крим	1,4	4,3	4,2	3,0	0,0403
Миколаївська обл.	2,4	4,1	2,6	2,3	0,0540
Одеська обл.	4,5	5,5	5,1	5,3	0,1789
Херсонська обл.	0,6	4,7	2,4	1,6	0,0131

*Розраховано за даними [146]

Додаток Е

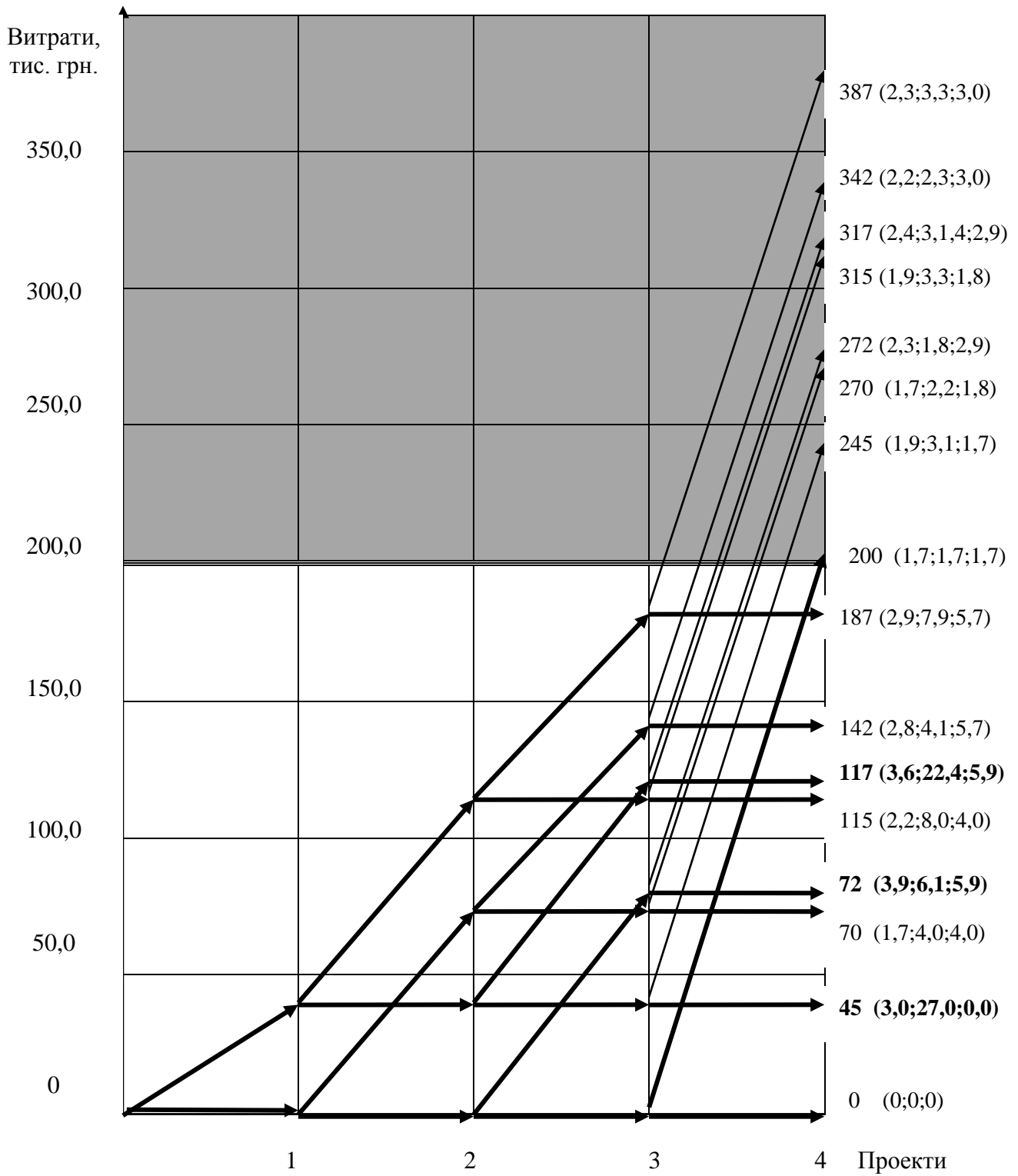
Ступінь залучення міст обласного підпорядкування та районів Сумської області до зовнішньоторговельної діяльності

Міста та райони області	Питома вага у:			Експорт на душу населення, дол. США	Імпорт на душу населення, дол. США
	загальній чисельності населення, %	загальному обсязі експорту, %	загальному обсязі імпорту, %		
По області всього	100,0%	100,0%	100,0%	210,06	379,97
1. Міста обласного підпорядкування					
м. Суми	22,8%	75,0%	14,1%	691,15	235,44
М. Охтирка	3,9%	2,6%	0,3%	137,92	27,67
М. Глухів	2,8%	0,3%	0,01%	25,12	1,70
М. Конотоп	7,5%	6,2%	0,6%	172,85	28,41
М. Лебедин	2,3%	1,0%	0,6%	96,22	107,72
М. Ромни	3,9%	3,0%	0,8%	163,96	74,30
М. Шостка	6,7%	5,7%	1,3%	178,48	74,53
2. Райони області					
2.1. Прикордонні райони, що межують з Російською Федерацією					
Білопільський	4,7%	0,1%	0,0%	3,71	2,18
Великописарівський	2,1%	0,0%	0,004%	-	0,80
Глухівський	2,4%	0,2%	0,02%	14,70	3,61
Краснопільський	2,6%	0,3%	0,03%	22,76	4,83
Путівльський	2,6%	0,002%	0,001%	0,19	0,19
Середино-Будський	1,6%	0,2%	0,004%	28,05	0,91
2.2. Інші райони					
Буринський	2,8%	0,4%	0,000%	29,32	-
Конотопський	3,0%	0,1%	0,001%	8,48	0,11
Кролевецький	3,6%	0,4%	0,02%	25,08	2,29
Лебедінський	2,1%	0,1%	0,006%	11,21	1,03
Липоводолинський	1,8%	0,1%	0,01%	6,77	2,34
Недригайлівський	2,4%	0,007%	0,000%	0,63	-
Охтирський	2,4%	0,01%	0,02%	1,20	2,97
Роменський	3,5%	0,1%	0,3%	7,13	29,05
Сумський	4,9%	0,7%	0,2%	31,73	14,30
Тростянецький	3,2%	1,2%	8,1%	79,98	948,58
Шостинський	1,9%	1,1%	73,5%	118,18	14 768,89
Ямпільський	2,3%	1,1%	0,1%	98,22	23,28

* Розраховано за даними Сумського обласного управління статистики

Додаток Ж

**Динамічне програмування портфелю проектів програми
прикордонного співробітництва**

Додаток 3

**Індикатори соціально-економічного і фінансового розвитку прикордонних регіонів
в умовах прикордонного співробітництва**

№ п/п	Найменування індикатора	Формула розрахунку індикатора	Умовні позначення
1.	ВРП у розрахунку на одну особу	$U_1 = \frac{X^t + Y^t}{H^t}$	X^t - обсяг виробництва товарів і ринкових послуг; Y^t - обсяг виробництва послуг соціальної сфери; H^t - кількість населення в регіоні
2.	Доходи населення на одну особу	$U_2 = \frac{DH^t}{H^t}$	DH^t - грошові доходи населення; H^t - кількість населення в регіоні
3.	Рівень безробіття	$U_3 = \frac{T^t}{H_a^t}$	T^t - чисельності осіб, незайнятих ніяким видом діяльності (дефіцит балансу трудових ресурсів); H_a^t - чисельність економічно активного населення
4.	Забезпеченість населення послугами соціальної сфери	$U_4 = \frac{Y^t}{H^t}$	Y^t - обсяг виробництва послуг соціальної сфери; H^t - кількість населення в регіоні
5.	Частка власних доходів консолідованого бюджету регіону в його повних витратах	$U_5 = \frac{DR_N^t}{IR_x^t + IR_y^t + RR_1^t + RR_2^t + RR_3^t + RR_z^t}$	DR_N^t - доходи бюджету регіону від податкових та неподаткових платежів і зборів; IR_x^t - інвестиції у сфері виробництва товарів та ринкових послуг; IR_y^t - інвестиції у сфері виробництва неринкових послуг; RR_1^t - витрати з підтримки регіональної економіки; RR_2^t - витрати з утримання бюджетної сфери; RR_3^t - витрати на соціальні трансферти; RR_z^t - витрати на погашення та оплату відсотків за кредитами

№ п/п	Найменування індикатора	Формула розрахунку індикатора	Умовні позначення
6.	Частка введення в дію основних фондів виробничого призначення та соціальної сфери, що забезпечена іноземними інвестиціями в межах прикордонного співробітництва	$U_7 = \frac{IIСВС'_x + IIСВС'_y}{\Delta K'_x + \Delta K'_y}$	<i>IIСВС'_x</i> , <i>IIСВС'_y</i> - інвестиції, які надійшли в межах ПКС, відповідно у сфері виробництва товарів (ринкових послуг) і неринкових послуг; <i>ΔK'_x</i> , <i>ΔK'_y</i> - введення в дію основних фондів відповідно виробничої та соціальної сфери
7.	Коефіцієнт інтенсивності міграційних процесів	$U_8 = \frac{\Delta H^t}{H^t}$	<i>ΔH^t</i> - сальдо зовнішньої міграції в цілому для населення; <i>H^t</i> - кількість населення в регіоні
8.	Коефіцієнт ефективності прикордонної міграції	$U_9 = \frac{\Delta H^t_{CBC}}{PH^t_{CBC} + BH^t_{CBC}}$	<i>ΔH^t_{CBC}</i> - сальдо зовнішньої міграції в межах ПКС; <i>PH^t_{CBC}</i> - приток населення з суміжних регіонів прикордоння <i>BH^t_{CBC}</i> - відтік населення з регіону до сусідніх прикордонних регіонів інших держав
9.	Коефіцієнт ефективності прикордонного співробітництва в інвестиційній сфері	$U_{10} = \frac{(IIСВС'_x + IIСВС'_y) - (IEСВС'_x + IЕСВС'_y)}{(IIСВС'_x + IIСВС'_y) + (IEСВС'_x + IЕСВС'_y)}$	<i>IIСВС'_x</i> , <i>IIСВС'_y</i> - інвестиції, які надійшли в межах ПКС, відповідно у сфері виробництва товарів (ринкових послуг) і неринкових послуг; <i>IEСВС'_x</i> , <i>IEСВС'_y</i> - інвестиції з економіки регіону у суміжні регіони в межах ПКС відповідно у розвиток виробництва товарів (ринкових послуг) і неринкових послуг

Додаток И

Вихідні та стандартизовані значення індикаторів соціально-економічного і фінансового розвитку регіонів*

Показник	Отримані в умовах ПКС значення індикатору за регіонами		Середнє значення індикатору в групі регіонів прикордонного мезорегіону за попередні періоди U_{cm}	Стандартизоване значення індикатору за регіонами	
	U_{i1}	U_{i2}		R_{i1}	R_{i2}
ВРП у розрахунку на одну особу, дол. США на 1 особу	3100	2500	2100	0,48	0,19
Доходи населення, дол. США на 1 особу	120	130	100	0,20	0,30
Рівень безробіття	10	12	15	0,33	0,20
Забезпеченість населення послугами соціальної сфери, дол. США на 1 особу	1600	1800	1500	0,07	0,20
Частка власних доходів консолідованого бюджету регіону в його повних витратах	33	35	30	0,10	0,17
Частка введення в дію основних фондів виробничого призначення та соціальної сфери, що забезпечена іноземними інвестиціями в межах прикордонного співробітництва	5	3	2	1,50	0,50
Коефіцієнт інтенсивності міграційних процесів	1,5	0,9	1,5	0,00	-0,40
Коефіцієнт ефективності прикордонної міграції	0,2	0,2	0,14	0,43	0,43
Коефіцієнт ефективності прикордонного співробітництва в інвестиційній сфері	0,25	0,25	0,2	0,25	0,25

* Розрахунок за умовними даними